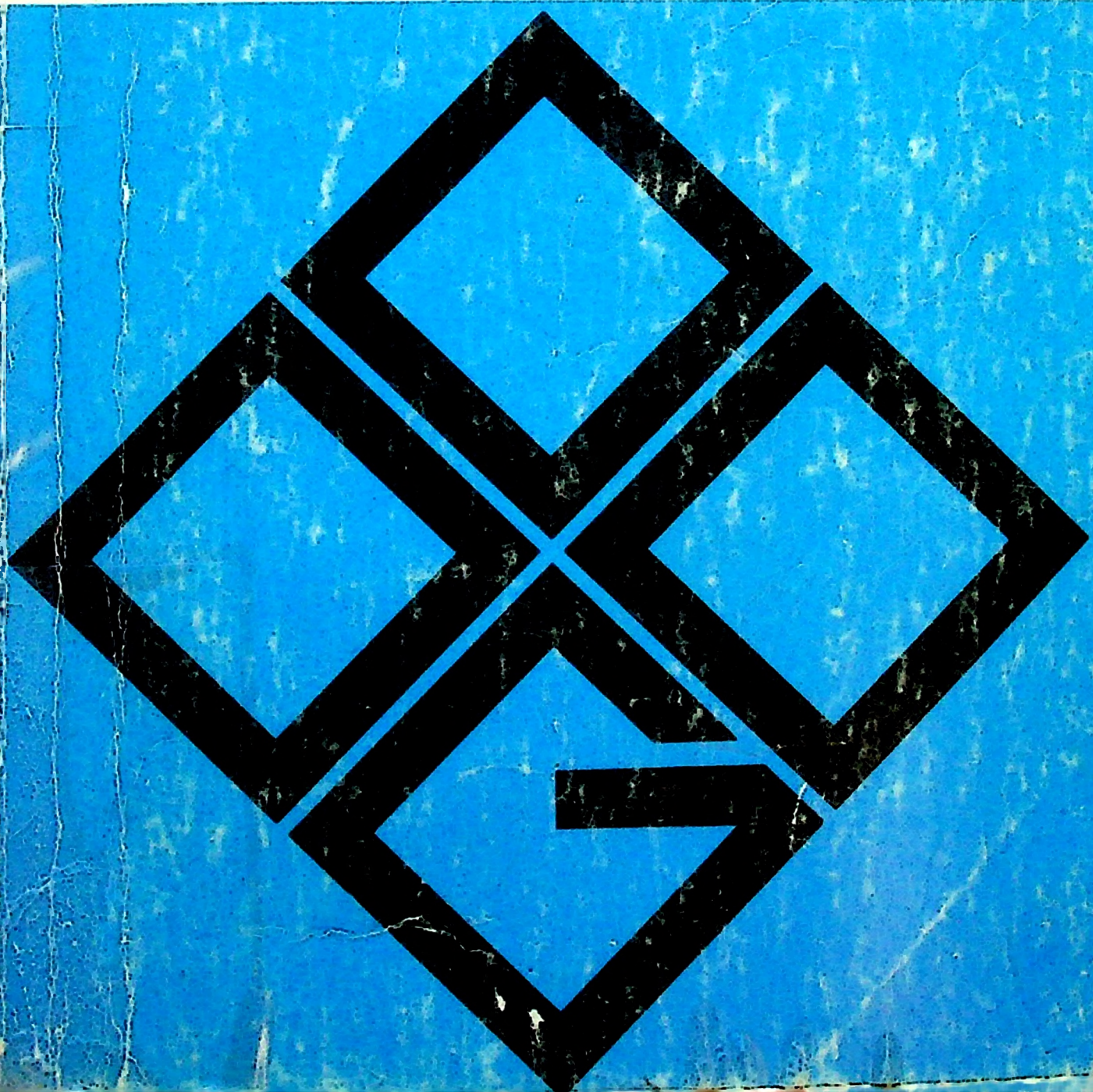

Nils Erik Enkvist

TEKSTILINGVISTIIKAN
PERUSKÄSITTEITÄ

Nils Erik Enkvist

Tekstilingvistiikan peruskäsitteitä

Toinen muuttamaton painos

Gaudeamus

HELDA Open Books

Tämä teoksen on julkaissut Helsingin yliopiston kirjasto Gaudeamuksen ja tekijän perikunnan luvalla. Se on identtinen alkuperäisen teoksen toisen painoksen kanssa.

Teos on julkaistu Creative Commons CC BY-NC (4.0) -lisenssillä.

ISBN: 978-951-51-5056-1 (pdf)

DOI: 10.31885/9789515150561

Copyright © 1978 Oy Gaudeamus Ab

**Mannerheimintie 5 C
00100 Helsinki 10
Finland**

Op 9816/1981

**HELSINGIN YLIOPISTON
KASVATUSTIETEIDEN OSASTON KIRJASTO
ISBN 951-662-163-5**

**K. J. Gummerus Osakeyhtiön kirjapainossa
Jyväskylässä 1978**

ESIPUHE

Tämä kirja ei pyri esittämään valmista ja tyhjentävää tietoa tekstilingvistiikan monitahoisista ongelmista. Sen tarkoituksena on johdattaa lukija tarkastelemaan kieltä myös tekstin eikä vain lauseen tai virkkeen kannalta ja luoda perustaa syvällisemmälle tekstilingvistiikan opiskelulle. Peruskäsitteiden luetteleminen on täten kirjan punaisena lankana. Koska tekstilingvistiikan käsitteet käyttävät hyväkseen lause- ja virkelingvistiikan viitekehyksiä, edellytän lukijalta yleisen kielitieteen ja modernin, lähinnä generatiivisen kieliopin peruskäsitteiden tuntemusta. Mutta tekstilingvistiikka ei seiso eikä kaadu yksittäisten kieliopillisten teorioiden tai mallien mukana. Se on pikemminkin näkökulma, josta havaittuja ilmiöitä voidaan pyrkiä selittämään erilaisten teorioiden ja mallien avulla.

Tekstilingvistiikasta kirjoittaminen tuo mukanaan eräitä juuri tälle kielentutkimuksen haaralle ominaisia ongelmia. Näihin kuuluu esimerkkien esittäminen. Todellisten, erilaisista lähteistä otettujen tekstikappaleiden täydellinen siteeraaminen vaatisi kovin paljon tilaa. Siksi olen tässä esityksessä turvautunut pelkistettyihin ja usein keksittyihin esimerkkeihin, paitsi silloin, kun mielestäni on ollut tarpeen esittää sanatarkkoja sitaatteja todella esiintyneistä teksteistä.

Lukuisilta yksilöiltä ja seminaariryhmiltä olen usean vuoden aikana saanut innoitteita, kritiikkiä, tietoja ja neuvoja, joista tässä kollektiivinen kiitos. Ralf Norrman keräsi muutamia vuosia sitten johdollani materiaalia ja auttoi täsmentämään teoreettisia ja metodologisia ongelmia. Esko Vierikko on ystävällisesti antanut käytettäväkseni nauhalta litteroitua puheaineistoa. Suomen Akatemian Abo Akademiassa toimiva tekstilingvistiikan tutkimusryhmä - Erik Andersson, Auli Hakulinen, Fred Karlsson, Viljo Kohonen, Marianne von Wright - on syksyllä 1974 tiiviisti keskustellut alansa ongelmista. Useat kohdat tässä kir-

jassa ovat lyhenteitä ryhmän kollokvioissa esiintulleista mielipiteistä ja johtopäätöksistä. Auli Hakuliselle, Fred Karlssonille ja Viljo Kohoselle olen velkaa vielä toiset kiitokset tekstin lopullisen asun kohentamisesta. Puutteista vastaan itse.

Tekstilinguistiikan tutkimusryhmä

Abo Akademi

20500 Turku 50

Joulukuussa 1974

Nils Erik Enkvist

SISÄLLYS

1. Miksi tarvitaan tekstilingvistiikkaa?	7
2. Muutamia peruskäsitteitä	17
3. Lauseiden ja virkkeiden välisistä viittaussuhteista	32
4. Tekstin jaksoista	50
5. Tematiikka eli lauseen informaation virtaaminen	56
6. Kysymyksen ja vastauksen viittaussuhteista	80
7. Lauseiden kytkemisestä	89
8. Ikonisesta koheesiosta	108
9. Tekstin funktioista, metatekstistä ja modaliteeteista	114
10. Tekstilingvistiikan sovelluksista	119
Käsitehakemisto	129
Bibliografia	134

1. MIKSI TARVITAAN TEKSTILINGVISTIIKKAA?

1.1.

Saadaksemme sopivan lähtökohdan tekstilingvistiikan peruskäsitteiden pohtimiselle voimme aluksi tarkastella muutamia esimerkkejä:

- A. Tänä syksynä kuljemme napassa ja mokassa. Mistä sitten johtuvat tällaiset harhaanjohtavat tiedot Turun asukasluvun vähenemisestä? Keitä selleriä, kuutioitua paprikaa ja sipulisilppua rasvassa, lisää tomaatit ja loraus lihalientä ja mausta. Se tukkii huokokset ja estää hiusten normaalin ravinnonsaannin. Casino du Libanonin revyynäyttämö on eräs maailman suurimmista.
- B. niin rikkaita ne vuodet kyllä nuorisoseuratyön piirissä olivat että ei ei mikään varmasti olisi niin paljon voinut antaa kun jatkuvasti kiersin kyliä ja aina noin viikon olin kylillä myöskin asumassa niin sen kyläyhteisön tunteminen myöskin oli mahdollista / ja niinpä onkin nyt että ei oikeastaan tietä eikä kylää ole siellä joka ei ole tuttu tällä alueella jossa nuorisoseuratyö tapahtui / ...
- C. Yritysdemokratian sovellutuskomitea jätti mietintönsä pääministeri Sorsalle heinäkuussa. Tällöin pääministeri ilmoitti hallituksen odottaneen jo pitkään komitean esitystä. Lisäksi hän esitti, että jo tänä syksynä mahdollisesti annettaisiin yritysdemokratiasta lakiesitys eduskunnalle. Ennen tämän tapahtumista on kuitenkin edessä laajahko lausuntokierros.

Esimerkki A on toisenlainen kuin esimerkit B ja C. Sen virkkeet ovat hyvinmuodostuneita, mutta lukija huomaa heti, että ne eivät liity toisiinsa normaalilla tavalla. Niiden välillä ei ole kunnon merkitysyhteyttä eikä sanastollisia sidoksia, ja eräät niiden viitteistä (*mistä*

sitten, tällaiset harhaanjohtavat tiedot, se) ovat omituisia, sillä niiltä puuttuu mielekäs korrelaatti. Esimerkki A on satunnainen virkejono, joka on laadittu poimimalla eri teksteistä virkkeitä ja asettamalla ne peräkkäin. Vaikka sen jokainen virke on sinänsä moitteeton, se ei ole tekstinä hyvinmuodostunut. Siitä puuttuu koossapitävä voima, koheesio.

Esimerkki B on nauhoitettua puhetta. Sen virkkeet ja lauseet - joi- ta muuten on hankala täsmällisesti rajata ja määritellä - eivät kaikki ole hyvinmuodostuneita. Niissä on turhia toistoja, rikkeitä syntaksin sääntöjä vastaan ja tekstin perusinformaation kannalta tarpeettomia sanoja (*ne, myöskin, ja niinpä onkin nyt, oikeastan, siellä*). Emme kuitenkaan ilman muuta hylkäisi tätä tekstiä puhetilanteessa. Se voi kuultuna vaikuttaa verraten sujuvalta ja hyväksyttävältä. Voisimme luonnehtia esimerkkiä B sanomalla, että se noudattaa kielen koheesio- sääntöjä, vaikka sen lause- ja virkerakenne on syntaktiselta kannalta osittain poikkeavaa.

Esimerkki C on normaalia asiaproosaa. Sen virkkeet ovat hyvinmuodostuneita, ja niiden välillä vallitsee täydellinen koheesio. Sanat *tällöin, jo pitkään, lisäksi, jo tänä syksynä ja ennen tämän tapahtumista* antavat tekstille tiukan kronologisen yhteyden, ja ilmaisut *sovellutuskomitea - komitean esitystä - lausuntokierros sekä pääministeri Sorsa - pääministeri - hän* ovat esimerkkejä eri tavoin yhteis- tai samaviitteisistä nominaaleista eri virkkeissä, jotka sitovat näitä virkkeitä toisiinsa.

1.2.

Nämä esimerkit osoittavat, että kyky arvioida virkejonon koheesiota on kielitajumme osa. Jos kielitieteen tehtävänä on selvittää kaikki kielitajuun sisältyvät osatekijät, sen on myös selvitettävä virkejonon koheesioon vaikuttavia tekijöitä. Näiden tutkiminen on tekstilingvis- tiikan perustehtäviä.

1.3.

Näiden esimerkkien valossa voimme myös aluksi pyrkiä määrittelemään, mikä on teksti. Tekstin käsitettä on käytetty eri merkityksissä. Laa-

jimmassa mielessä, esimerkiksi informaatioteoriassa, teksti voi olla jokainen tietyn koodin mukaan laadittu merkkien jono. Luonnollisen kielen teksti tämän käsitteen laajimmassa merkityksessä olisi yhdestä tai useammasta virkkeestä muodostunut kokonaisuus. Tämän vaatimuksen täyttäisivät yllä esitetyt esimerkit A, B ja C. Mutta termiä 'teksti' käytetään tavallisesti suppeammin ilmaisemaan sidostunutta tekstiä eli yhdestä tai useammasta virkkeestä muodostunutta kokonaisuutta, jota pitää koossa viittaussuhteiden verkosto. Tämä verkosto puuttuu esimerkiksi A, joka siis ei täytä tämän suppeamman tekstin määritelmän vaatimuksia.

Tekstin lauseet ja virkkeet voivat olla sidoksissa sekä toisiinsa että tekstin tilanneympäristöön. Tekstin minimi eli yhden lauseen muodostama virke voi olla sidoksissa vain tilanteeseen, koska sillä ei ole ympärillään muita sitä tukevia virkkeitä.

Vaikka puhutun kielen sidosmekanismit ja virkerakenteet voivat olla laadultaan ja taajuudeltaan erilaisia kuin kirjoitetun kielen vastaavat rakenteet, puhuttu ja kirjoitettu kieli käyttävät kuitenkin periaatteessa samanlaisia koheesiomekanismeja. Siksi on käytännöllistä arkikielystä poiketen käyttää termiä 'teksti' sekä puhutun että kirjoitetun kielen virkkeiden muodostamasta kokonaisuudesta. Tekstilinguistiikka siis tutkii sekä puhuttua että kirjoitettua kieltä. Dialogissa esiintyvät eri henkilöiden puhunnokset kuuluvat samaan tekstiin, jos niiden välillä vallitsee tekstin sidostuneisuudelle välttämätön viittaussuhde. Dialogia yhdistää myös tilanneympäristö.

Tekstiä voimme pitää kommunikaation yksikkönä, lausetta ja virkettä syntaksin perusyksikköinä. Tilanne- ja tekstiympäristöstä irrotettuina lauseet ja virkkeet eivät palvele normaalia kommunikaatiota, koska niiltä puuttuu sidostuneisuus, joka kuuluu normaalin tekstin ominaisuuksiin. Kommunikaation laatu määrää kuitenkin sidostuneisuuden kriteerit. Esimerkiksi kieliopissa esitetty sarja esimerkkilauseita voi olla sidostunut juuri tässä yhteydessä, koska jokainen lause sisältää esimerkin samanlaisesta rakenteesta, vaikka sama lausesarja jossakin muussa tilanteessa antaisikin satunnaisen virkejonon vaikutelman.

1.4.

Kappaleessa 1.1. siteeratut esimerkit osoittavat, että tekstin hyvinmuodostuneisuus ja sidostuneisuus ovat tärkeitä tekstilingvistiikan tutkimuskönteita. Näiden kriteerien määrittely onkin tekstilingvistiikan keskeisiä ongelmia.

Tämäkaltaiset kriteerit ovat tulleet keskeisiksi varsinkin generatiivisen kieliopin metodologisina apuvälineinä. Syy on ilmeinen: generatiivisen kieliopin tutkija laatii sääntöjä, jotka on testattava. Jos säännöt tuottavat kaikki ne lauseet, jotka tutkija edellyttää niiden tuottavan, eikä yhtään muuta lausetta, ne ovat oikeita; muuten niitä on muunnettava. Hyväksyttävyyden testaamisesta on siis muodostunut generatiivisen kieliopin laatijan perusongelma. Mutta tästä hyväksyttävyyden-käsitteen täsmentämisestä on samalla ollut hyötyä muillekin kuin generatiivisen kieliopin harrastajille. Kielen variaatioiden, tyylin ja murteiden tutkijat sekä sosiolingvistit ovat entistä selvemmin ymmärtäneet, että hyväksyttävyys on eri tilanteissa erilaista. Rakenteet, jotka soveltuvat hyvin esimerkiksi moderniin runoon, voivat olla täysin sopimattomia lakikielessä tai tieteellisessä tekstissä. Siksi myös kielen variaatioiden tutkijat tarvitsevat käsitteistöä, jonka avulla kieliopillisuutta, hyväksyttävyyttä ja soveltuvuutta voi mahdollisimman tarkasti määritellä.

Varsinainen kieliopillisuus määräytyy tavanomaisen terminologian mukaan ilmaisun ja tietyn, jo olemassa olevan kielen kuvauksen eli kieliopin suhteena. Jos tietty kielioppi K_1 hyväksyy ilmaisun I, tämä I on kieliopillinen suhteessa kielioppiin K_1 . Mutta jos toinen kielioppi K_2 ei sitä hyväksy, sama ilmaisu I ei ole kieliopillinen suhteessa kielioppiin K_2 . Tästä seuraa, että kieliopin tekijä voi ratkaista, onko ilmaisu kieliopillinen vai ei. Hyväksyttävyys sitävastoin perustuu suoranaisemmin kollektiiviseen kielitajuun: se merkitsee tietyn koehenkilöjoukon mielipiteitä jostakin ilmaisusta. Jos kaikki koehenkilöt hyväksyvät ilmaisun, sen hyväksyttävyyssaste on täydellinen eli 100 %. Jos ilmaisua ei hyväksy kukaan, sen hyväksyttävyyssaste on nolla. Näiden ääriarvojen väliin muodostuu suhteellinen hyväksyttävyyssasteikko. Käytännössä kieliopin laatijat ovat korpusmateriaalin eli kirjoitetuista ja puhutuista teksteistä otettujen esimerkkien ohella toimi-

neet etupäässä itse hyväksyttävyyttä arvioivina koehenkilöinä, tai käyttäneet apuna muita kielioppeja tai suhteellisen pieniä koehenkilöjoukkoja. Hyväksyttävyyttä voidaan tutkia myös sosiologisten kyselymenetelmien avulla. Silloin on kuitenkin muistettava, että tuloksiin vaikuttaa useita tekijöitä: koehenkilöiden koulutustaso, ammatti, sosiaaliryhmä, ikä, sukupuoli; konteksti, jossa ilmaisu testissä esitetään; tapa, jolla ilmaisun hyväksyttävyyttä kysytään; jne. Esimerkiksi lause *Ne kun tulee Hesaan*: olisi todennäköisesti hyväksyttävämpi kontekstissa

Pikku Kalle vastasi: "Ne kun tulee Hesaan."

kuin kontekstissa

Ne kun tulee Hesaan ilmoittautuvat puolisoineen liittomme apulaissihteerille.

Jos tarvitsemme eri käsitteen tilanteeseen ja kontekstiin sidotun hyväksyttävyyden mitaksi, voimme nimittää tätä kontekstuaalista hyväksyttävyyttä ilmaisun soveltuvuudeksi. Sinänsä irrallisena hyväksyttävällä ilmaisulla voi olla kovin eriasteinen soveltuvuus eri tilanteisiin ja tyyliin. Ja päinvastoin tiettyihin tilanteisiin hyvin soveltuvalla ilmaisulla voi olla alhainen hyväksyttävyys, kun se irrotetaan omasta kontekstistaan.

Näitä käsitteitä voidaan soveltaa myös teksteihin puhumalla tekstin kieliopillisuudesta, tekstin hyväksyttävyydestä ja tekstin soveltuvuudesta. Jokaisella näistä kolmesta osa-alueesta teksti voi olla poikkeavaa kolmesta syystä: koska sen virkkeet ovat poikkeavia, vaikka ne olisivatkin sidostuneita toisiinsa; koska sidosmekanismit ovat poikkeavia tai puuttuvat, vaikka virkkeet sinänsä olisivatkin hyvinmuodostuneita; ja koska sekä virkkeet että sidosmekanismit ovat poikkeavia. Sidosten kieliopillisuuden tutkiminen edellyttää tekstikieliopin olemassaoloa. Ja tekstikielioppia laadittaessa täytyy ottaa kanta siihen, mikä on tietyn tekstityypin ja koheesiomekanismin hyväksyttävyys ja soveltuvuus. Esimerkiksi vapaan puhekielen koheesioperiaatteet ovat toisen-

laisia kuin kirjoitetun kielen. Kanava toisin sanoen vaikuttaa viestin soveltuvuuteen.

Edellä on jo viitattu puhutun kielen ja kirjoitetun kielen samankaltaisuuteen ja toisaalta niiden välisiin eroavuuksiin. Vapaan puhutun kielen yleisenä tunnusmerkkinä on sen suurempi redundanssi, sen taipumus 'laimentaa' tekstin informaatiopitoisuutta. Tämä laimennus voi tapahtua usein eri tavoin. Puhuttu kieli välttää tiiviitä upotuksia (suosien esimerkiksi rakennetta *kun Kalle oli tullut* upotetun lauseenvastikkeen *Kallen tultua* asemesta); se käyttää relatiivilauseita mieluummin kuin raskaita attribuutteja (mikä johtuneesi siitä, että oikealle haarautuvat relatiivit rasittavat muistia vähemmän kuin vasemmalle haarautuvat attribuuttijonot). Puhutussa kielessä esiintyy enemmän suoranaista toistoa ja parallellismia, jossa sama sisältö kerrotaan uudelleen eri ilmaisuuden avulla. Puhutulle kielelle ominaisia ovat myös runsaat metatekstuaaliset lauseet, jotka selvittävät tekstin rakennetta pikemminkin kuin lisäävät siihen varsinaista uutta tietoa, sekä informaatiosta tyhjät irralliset täytelisäkkeet tyyppiä *tuota noin*. Vapaasti puhuttu teksti on sitäpaitsi usein syntaksiltaan poikkeavaa. Siinä on turhia toistoja, fragmentteja ja anakoluutteja eli eri rakenteiden sekaannuksista johtuvia poikkeamia. Tekstin äänteellinen hahmo kuvastaa myös sen tyyllillistä tasoa. Vapaasta haastattelusta vielä toinen Esko Vierikon nauhoittama ja litteroima esimerkki:

nyt / kun / mä oon kokonaav virkavapaa, että mun ei / viran /
vuoks pidän niin / minä en niin usein nyt / tiesti juuri tänne /
koulullem mutta / mun piirissäni / minä joudun kiertämään nyt
niin kuin / ympäri / ympäri enemmän lääninä / kun / virka ei sido
minua samalla lailla kuin aikaisemmin / jolloim mum piti /
viran takia / olla / paikalla / kuitenkin mä oon nyt tään osit-
tain / hoidin virkaani / ja tätä / yhtäikaa, mutta / sit mä
huo... / tutkin / lakia ja pykälää huomasi jottei / minua sem-
moseev voidav velvottaa / ...

Tällaiset esimerkit osoittavat, kuinka tärkeä käsite soveltuvuus on etenkin tekstin tutkijalle. Vapaasti puhuttu teksti ei aina ole kieli-

opillista tai hyväksyttävää, jos sen rakenteita punnitaan kirjoitetulle tekstille asetettavien vaatimusten kannalta. Mutta suullisessa viestinnässä tekstiä arvostellaan toisenlaisten kriteerien pohjalta. Tärkeää on muun muassa puheen sujuvuus ja sen liittyminen tilanteeseen. Virkkeiden sidostuneisuudella on varmaan oma osuutensa puheen hyväksyttävyyden ja soveltuvuuden arvostelussa.

Jo yksittäisten lauseiden ja virkkeiden hyväksyttävyyden tutkiminen tuo mukanaan runsaasti pulmia. Tekstin hyväksyttävyyden ja soveltuvuuden mittaamiseen liittyvät ongelmat ovat ilmeisesti vielä paljon monimutkaisempia. Voisi ehkä ajatella, että muutamia yksinkertaisia tekstivariantteja voisi verrata toisiinsa tavanomaisin hyväksyttävyydskokein. Monet tekstin arviointiin liittyvät seikat ovat ilmeisesti paremmin tutkittavissa niin sanottujen luettavuustestien ja muiden, esimerkiksi kirjallisuustieteen kehittämien metodien kuin nykylingvistiikan menetelmien avulla.

1.5.

Tekstien tutkimusta vaikeuttaa myös se, että niiden hyvinmuodostuneisuuteen vaikuttaa kielellisten tekijöiden ohella myös niiden pragmaattikka, eli niiden luoma maailmankuva. Sellaiset tekstit kuin

Isoäiti kuoli syyskuussa 1941. Syön hänen kanssaan lounasta huomenna.

Soitanpa sinulle uuden sonaattini. Sitä aion ryhtyä säveltämään ensi kesänä.

Nyt murskaan tämän jääpalan. Se sulii jo toissapäivänä.

ovat kieliopin kannalta korrekteja, mutta niiden maailmankuva on normaalista poikkeava: emme voi syödä kuolleiden kanssa, soittaa sonaatteja joita ei vielä ole sävelletty, tai murskata jääpaloja jotka jo ovat sulaneet. On vaikea kuvitella sellaista kielen kuvausta, kielioppia tai sanakirjaa, joka pystyisi täydellisesti esittämään ne ehdot, joiden vallitessa teksti olisi pragmaattisesti hyvinmuodostunut tai poikkeava. Pikemminkin voisi lähteä sellaisesta pragmaattisesta seli-

tysmallista, jonka mukaan jokainen teksti luo oman maailmankuvansa. Tätä tekstin vastaanottaja sitten vertaa omaan maailmaansa. Monet tekstit kuvaavat nykyistä maailmaa ja omaa yhteiskuntaamme. Toiset selittävät muita yhteiskuntia: menneitä, kuten historiassa, tai nykyisiä.

Virke

Yhteiskunnan johtomiehet ihastuivat, kun otin itselleni nykyisen vaimoni lisäksi toisen.

olisi meillä outo, mutta ehkä luonnollinen jossakin moniavioisessa yhteiskunnassa. Jotta tekstin voi tulkita oikein, sen laatijan on jollakin tavoin ajallistettava ja paikallistettava tekstin maailma. Omasta maailmankuvastamme poikkeavia maailmoja esittävät esimerkiksi tieteisromaanit. Näiden tunnusmerkkinä on pyrkimys rationalisointiin, joka koettaa kvasitieteellisesti selittää niitä romaanissa esiintyviä ilmiöitä, jotka olisivat omassa maailmassamme mahdottomia. Surrealistisille ja absurdeille teksteille on taas ominaista maailmankuvan poikkeavuus ilman rationalisoivaa selitystä. Niiden teho kirjallisuudessa perustuu juuri tähän poikkeavuuteen. Psykkisten häiriöiden kuvaileminen näytelmässä tai romaanissa voi myös perustua tekstin pragmaattiseen poikkeavuuteen.

Poikkeavia maailmankuvia esittäessään tekstin laatija voi merkitä ne poikkeaviksi, jolloin vastaanottaja ymmärtää, että tekstin laatija on itsekin pitänyt niitä poikkeavina. Tieteisromaaneissa merkit ovat kvasitieteellisiä rationalisointeja. Pragmaattisia poikkeavuussignaalija olisivat myös esimerkiksi *näin unta, että tai kuvittelin, että*. Nämä signaalit poistavat pragmaattisia rajoituksia: ne osoittavat, että tekstin pragmatiikka ei näiltä osiltaan ole sidottu todelliseen, rationaaliseen maailmankuvaan.

Näiden ongelmien tutkiminen liikkuu kielitieteen, retoriikan ja filosofian, lähinnä pragmatiikan ja tietoteorian, raja-alueilla. Tässä todettakoon vain, että tekstin pragmaattiseen hyvinmuodostuneisuuteen vaikuttaa tekstin sisällön suhde siihen maailmaan, jota teksti kuvaa. Tekstipragmatiikkaan palataan vielä kappaleessa 7.12.

1.6.

Vaikka tekstilingvistiikka joutuu operoimaan näin laajoissa puitteissa, teksti- ja lauselingvistiikan välille ei kuitenkaan saisi syntyä juoppaa. Tämä on pidettävä mielessä kun ryhdytään keskustelemaan tekstilingvistiikan teorioista ja malleista.

Viime aikoina on nimittäin käynyt yhä ilmeisemmäksi, että myös virkkeen ja lauseen sisäisen rakenteen selvittäminen tarvitsee tekstilingvistiikan apua. Tämän kehityksen historiallinen tausta on helppo ymmärtää. Kieliopin kehitys on viime vuosikymmeninä johtanut yhä täsmällisempään sääntöjen muotoiluun. Generatiivisen kieliopin sääntösarjat on formalisoitava eksplisiittisesti siten, ettei sääntöjen väliin jää aukkoja niissäkään tapauksissa, joissa kieltä taitava henkilö pystyisi nämmä aukot intuitionsa varassa täyttämään. Mutta ei riitä, että sääntöihin sisältyvät muunnokset esitetään formalisoituina transformaatioina. On myös selitettävä, mitkä tekijät laukaisevat tietyn transformaation eli mikä on sen funktio. Tutkimuksen edetessä on yhä useammin ilmennyt, että virkkeen ja lauseen sisäiseen rakenteeseen vaikuttavien transformaatioiden laukaisimia esiintyy sekä virkkeen ja lauseen sisällä että myös niiden ulkopuolella, tekstiympäristössä tai tilannekontekstissa. Lauseopin kehitys on siis osaltaan tehnyt tekstilingvistiikan entistä ajankohtaisemmaksi.

Esimerkiksi pronominit ja muut viitesanat viittaavat usein oman virkkeensä ulkopuolelle, tekstissä ja tilanteessa oleviin aineksiin. Tilanteestaan irrotettuna virke on usein moniselitteinen, mutta sen merkitys täsmentyy heti kun otamme mukaan kontekstin. Näin englannin ilmaus *colourful ball* voi merkitä sekä 'värikästä palloa' että 'värikäitä tanssiaisista', mutta virkkeiden välinen viittausuhde auttaa valitsemaan oikean vaihtoehdon esimerkiksi teksteissä

An object came rolling in. It was a colourful ball.

Mary was very tired after dancing all night. It was a colourful ball.

Etsiessään keinoja tilanne- ja tekstiympäristön formalisoimiseksi eräät lingvistiikan koulukunnat ovat lainanneet logiikasta käsitteen

presuppositio ilmaistakseen niitä olettamuksia, joiden vallitessa tietty virke on hyvinmuodostunut ja luonteva. Esimerkiksi virke

OMENAN Kalle söi.

(käytän isoja kirjaimia voimakkaan lausepainon merkinä) olisi luonteva vain jos edellytämme eli presupponoimme, että vastaanottaja jo tietää Kallen syöneen jotakin; muuten sanoisimme *Kalle söi omenan*. Sana-järjestykseen ja lausepainoon vaikuttavat siis sellaiset tekijät kuten presuppositiot sekä kommunikaatioon osallistuvien henkilöiden yhteiset olettamukset ja yhteinen tieto. Mutta presupposition ilmaiseminen on itse asiassa kontekstin ja tilanteen kuvailemista: edellytykset, joiden vallitessa tietty virke on luonteva, ovat osia virkkeen tekstiympäristöstä tai sen tilannekontekstista tai molemmista. Tässä mielessä presuppositioiden tutkiminen on samalla myös tekstilingvistiikkaa. Myös psykolingvistiikan puolella on yhä suuremmissa määrin tarkasteltu teksti- ja tilanneympäristön vaikutusta sekä puhutun että kirjoitetun kielen yksiköiden havaitsemiseen, ymmärtämiseen ja muistamiseen.

Kieliopin tutkimus on siis viime aikoina joutunut ottamaan huomioon yhä enemmän tekijöitä, joita voi sanoa tekstilingvistisiksi. Tekstilingvistiikkaa on täten kielitieteen piirissä lähestytty kahdelta eri suunnalta. Toisaalta sitä tarvitaan tekstin kokonaishahmon kuvaamiseen esimerkiksi retoriikassa ja tyylintutkimuksessa ja yleensäkin kaiken viestinnän tutkimuksen apuvälineenä. Toisaalta se on tarpeen myös yksittäisten lauseiden ja virkkeiden kuvaamisessa.

2. MUUTAMIA PERUSKÄSITTEITÄ

2.1.

Käsitteitä teoria ja malli ovat eri lingvistit käyttäneet erilaisissa merkityksissä. Yhtenä lähtökohtana voisi olla määrittely, jonka mukaan teorian tehtävänä on luoda ne käsitteet, joiden avulla ryhdytään rakentamaan malleja tutkittavista ilmiöistä. Malli olisi tämän mukaan jonkin tietyn teorian puitteissa suoritettu ilmiöjoukon kuvaus, jossa jokaisella mallin osalla on vastineensa mallin kuvaamassa ilmiössä. Mallia muuntelemalla voimme samalla ennustaa, millaisia tuloksia mallin tulisi tuottaa muissa aineistoissa: ellei malli pysty tähän, sen käyttökelpoisuus jää vähäiseksi. Malli kuvaa siis ilmiöitä, kun taas teoria kuvaa malleja. Teoria on tämän käsityskannan mukaan 'mallien malli' eli selvitys siitä, kuinka malleja voidaan rakentaa. Jos käytämme termejä tässä merkityksessä, tekstin teorian tulisi tarjota ne yleiset käsitteet ja periaatteet, joiden varaan voimme rakentaa tekstejä koossapitäviä mekanisme koskevia malleja.

Kielen teorioita ja malleja on nykyisin käytössä useita. Kielitiede on sitäpaitsi jo kauan ollut kriisissä siinä suhteessa, että eri koulukunnat ovat eri mieltä sen tehtävistä ja menetelmistä. Kaikille kielentutkijoille yhteistä metodiikkaa ei tämän päivän maailmassa ole. Jos tästä huolimatta pyrimme etsimään tekstilingvistiikasta sellaisia periaatteita, jotka useimmat tekstin tutkijat olisivat valmiin hyväksymään, voisi yhtenä näistä olla lähtökohta, jonka mukaan teksti koostuu joukosta yksinkertaisia perusyksiköitä, tekstin atomeja, joita tässä kirjassa tullaan nimeämään predikaatioiksi. Teksti syntyy näiden perusyksiköiden, predikaatioiden, yhdistelmänä. Sitä pitää koossa koheesio, johon vaikuttavat useat erilaiset, mutta tietyin tavoin yhteen kytketyt kielelliset mekanismit. Tekstin vastaanottaja joutuu vuorostaan analysoimaan predikaatioiden kytkennät, koska tekstin ymmärtämiseen voi olettaa liittyvän sen alkuperäisen predikaatiojoukon rekonstruoinnin.

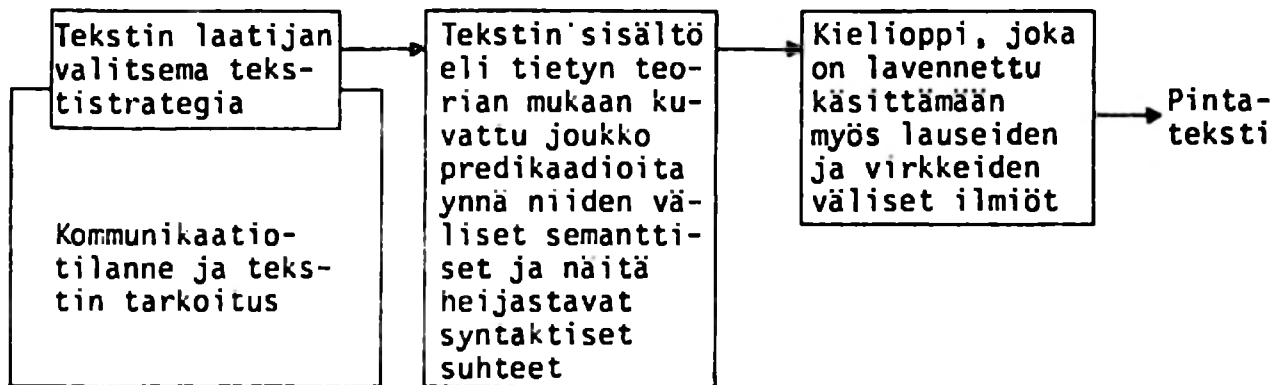
Näitä tapahtumia ja mekanismeja selittäessään useat kielentutkijat lähtevät perussyntaksista. Tiedetäänhän toistaiseksi paljon enemmän lauseen syntaksista kuin tekstin lingvistiikasta. Eräät tutkijat ovat jopa ehdottaneet, että tekstilingvistiikka muunnettaisiin lause- ja virhelingvistiikaksi. Tämä tapahtuisi muuntamalla teksti sopivien kytkentäprosessien avulla yhdeksi ainoaksi makrovirkkeeksi, jota sitten tutkittaisiin lause- ja virkekieliopin tavanomaisin menetelmin. Näitä ehdotuksia on vastustettu huomauttamalla muun muassa, että dialogia olisi hankala käsitellä tällä tavalla. Vielä keskeisempi olisi huomautus, että jokainen kielentutkija, joka ryhtyy siirtämään lauseiden ja virkkeiden rajoja yhdistelemällä tekstin virkkeitä makrovirkkeiksi, tai päinvastoin hajottamalla virkkeitä ja lauseita yksinkertaisemmiksi atomilauseiksi, on jo itse asiassa tekstilingvisti. Kuten edellä jo todettiin, voidaan väittää, että jokainen lauseen tutkija, joka käyttää sellaisia käsitteitä kuin presuppositio, tuttu ja uusi tieto, tai lauseen ja virkkeen rajan yli vaikuttava sääntö (esimerkiksi pronominalisaatio), tutkii myös tekstilingvistiikkaa. Hän pyrkii määrittelemään niitä lauseen ja virkkeen ulkopuolisia, tekstiin liittyviä tekijöitä, jotka vaikuttavat lauseen ja virkkeen muotoon.

Teksti- ja lauselingvistiikan välinen raja on siis liukuva, ja se voi jopa kokonaan hävitä. Keskeisenä pulmana on, missä määrin tekstilingvistiikkaa on paras lähestyä vain laajentamalla lausekielioppia, ja missä määrin tekstilingvistiikka vaatii kokonaan uudet, omat teoriansa ja mallinsa, joiden olisi tällöin sisällettävä myös lauseoppi. Tekstin (eikä vain lauseen) hyvinmuodostuneisuuden kriteerit ovat joka tapauksessa tekstilingvistiikan keskeisiä tutkimuskohteita.

2.2.

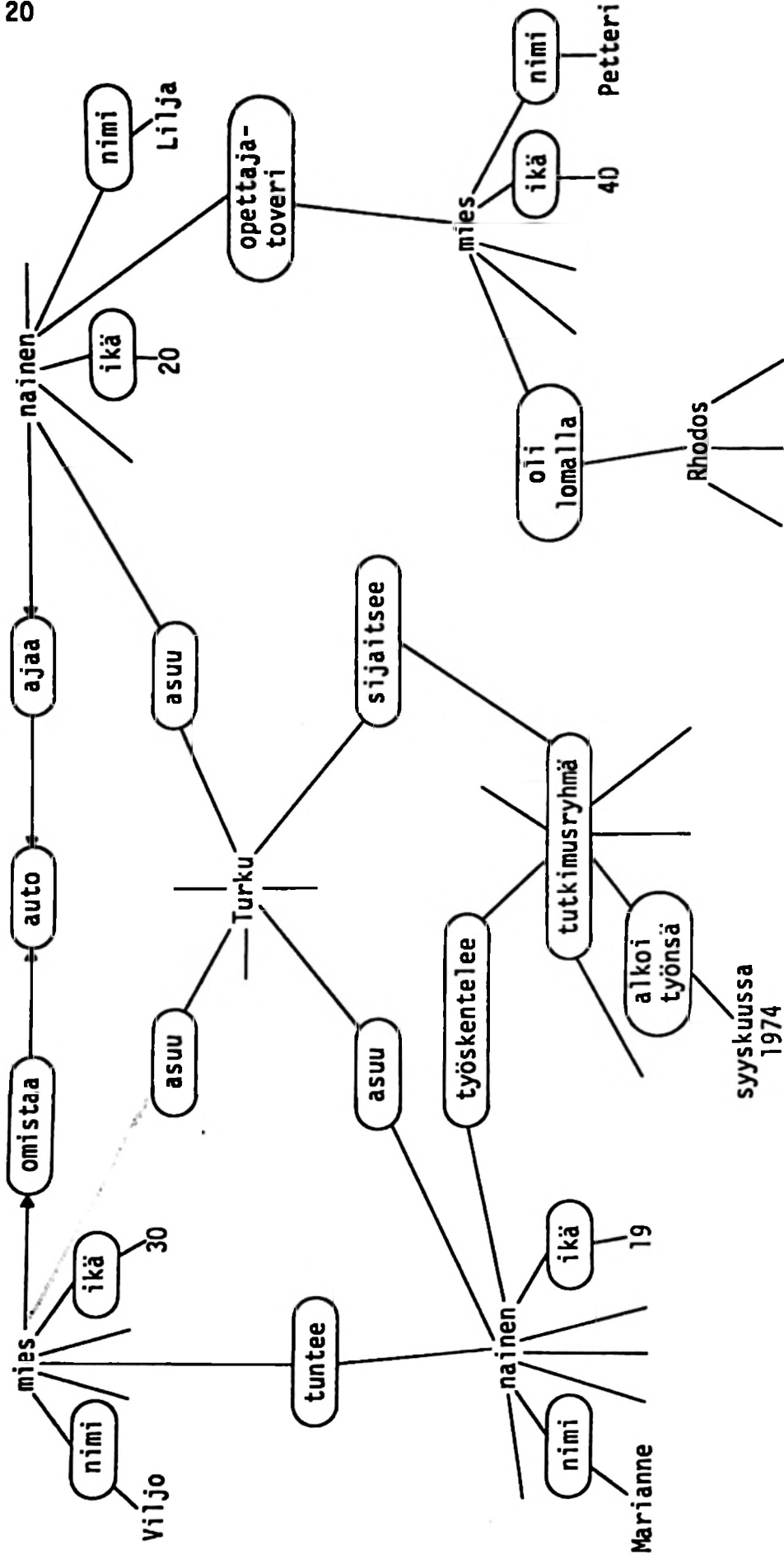
Vaikka tekstilingvistiikka ei pysty vielä tarjoamaan mitään yleisesti hyväksyttyä tekstin teoriaa, tarkastelun kannalta on kuitenkin välttämätöntä lähteä jonkinlaisesta teoriasta ja perusmallista. Mutta on muistettava, että tässä tarkastelun pohjaksi esitettävä teoria ja perusmalli ovat pikemminkin keskustelua virittäviä hypoteeseja kuin tutkijaa sitovia opinkappaleita. Emme tiedä vielä tarpeeksi aivofysiologias- ta voidaksemme perustaa lingvistisiä malleja suoraan neurologian varaan.

Tarkastelun lähtökohtana voisi olla esimerkiksi seuraava, tekstin syntyä esittävä ja siis generatiivista näkemystä edustava kaavio:

Kaavion ensimmäisenä komponenttina, johon sisältyy tekstin laatijan tarkoituksesta riippuvia valintoja, on tekstistrategia. Tällä tarkoitetaan sitä periaatteellista ohjelmaa, jonka mukaan puhuja tai kirjoittaja ryhtyy valitsemaan ja järjestämään predikaatioita tekstiksi. Tekstin laatijalla on oma käsityksensä tilanteesta, ilmaisutarpeestaan ja tekstin tarkoituksesta, sen funktiosta. Hän valitsee sopivan joukon predikaatioita ja ryhmittää ne kielellisiksi yksiköiksi, joiden väliset semanttiset suhteet voidaan esittää syntaktisina suhteina. Näiden yksiköiden perusmuodot syötetään kaavion kieliopilliseen komponenttiin. Kielioppi muuntaa syötökseen sisältyvät, tekstistrategian valitsemat ja ryhmittämät predikaatiot edelleen kielen pintamuodoiksi, jotka on esitettävä jonona, siis lineaarisesti.

Jotkut tutkijat ovat koettaneet havainnollistaa näkemyksiään tekstin synnystä esittämällä tekstiin sisältyvää tietoa semanttisten tai kognitiivisten verkostojen muodossa. Semanttisia verkostoja ovat eräät kielioppimallit jo käyttäneet lausetasolla ja sanaston tutkimuksessa, ja niiden laatiminen on käynyt ajankohtaiseksi myös niin kutsutun keinoälyn kehittämistyössä (vrt kappaletta 10.4.). Seuraava verkostokaavio perustuu Bengt Sigurdin esitykseen. Tapahtumasarjaa kuvattaessa olisi aikadimensio myös merkittävä verkostoon. Dialogissa kukin puhuja organisoii vuorosanansa yhteisen, koko dialogin kulkua ohjaavan yhteisstrategian puitteissa, johon liittyvät kunkin puhujan omat strategiat.

Kaaviossa on tietty joukko predikaatioita yhteiskytkennässä eli ne on kuvattu saman verkoston osina. Kaavion avulla voimme nyt laatia joukon erilaisia tekstejä lähtemällä seuraamaan verkoston kytkentöjä eri lähtöpisteistä eri ratoja pitkin, esimerkiksi näin:

- A. 30-vuotias Viljo asuu Turussa. Hän omistaa auton, jota ajaa 20-vuotias Lilja, jonka opettajatoveri Petteri oli Rhodoksella lomalla.
  - B. Marianne työskentelee tutkimusryhmässä, joka sijaitsee Turussa. Siellä asuu Viljo, joka omistaa auton, jota ajaa Lilja.
  - C. Syyskuussa 1974 aloitti työnsä tutkimusryhmä, joka sijaitsee Turussa. Siellä työskentelee 19-vuotias Marianne, joka tuntee Viljon, joka asuu Turussa.
  - D. Turussa asuvat Viljo, Lilja ja Marianne. Siellä työskentelee myös tutkimusryhmä, joka aloitti työnsä syyskuussa 1974.
- jne.

Tässä mallissa eri tekstistrategiat vaikuttavat tekstin muotoon mitä tulee lähtöpisteeseen, kuljettavan radan ja mukaanotettavan aineiston valintaan, sekä näiden valintojen antamien predikaatiosarjojen ryhmitteilyyn lauseiksi ja virkkeiksi sekä niiden kytkentätapoihin. Semanttinen verkosto on ikäänkuin kuva tekstin maailmasta. Teksti syntyy valitsemalla sopivia osia tästä maailmankuvasta ja yhdistämällä niitä strategian vaatimalla tavalla. Jokaisesta esimerkin tekstistä voi sitäpaitsi sopivin muunnoksin laatia uusia variantteja, kuten esimerkiksi tekstistä B variantin

- B'. Turussa sijaitsevassa tutkimusryhmässä työskentelee Marianne, ja siellä asuu myös Viljo, jonka omistamaa autoa Lilja ajaa.

Tekstistrategian valitsevat ja järjestämät ainekset syötetään edelleen kielioppiin, joka viimeistelee jo ryhmitetyt ja kytketyt, mutta vielä pinnanalaiset virkkeen ja lauseen alkiot pintatekstin vaatimaan lopulliseen, lineaariseen muotoon.

2.3.

Näiden mallien pohjalta voi ryhtyä pohtimaan niihin sisältyvien peruskäsitteiden luonnetta ja ongelmia.

Eri komponenttien väliset rajat ovat esitetystä kaaviossa epäselviä. Esimerkiksi kieliopin rajaamiseen vaikuttaa ratkaisevasti se lauseopin malli, jonka kukin tutkija haluaa omaksua. Tämä keskeinen kysymys on sen vuoksi tässä pakko jättää suurempaa huomiota vaille, vaikka siitä keskusteleminen onkin kaikille tekstin ja lauseen mallien rakentajille ensiarvoisen tärkeä asia. Mutta niitä peruskysymyksiä, joita tässäkin esityksessä on syytä lyhyesti punnita, ovat tekstistrategian tehtävät ja sisällön eli kielioppiin menevän syötöksen kuvaus.

2.4.

Syötöksen muoto on generatiivisen kielenteorian keskeisiä peruskysymyksiä, ja eri ratkaisut erottavat toisistaan eri koulukuntia. Analyyttisen kielenkuvauksen on senkin päädyttävä generatiivisen mallin syötöstä vastaavaan sisältöön eli kuvauksen lopputulokseen.

Jonkinlainen syötös on siis aina tarpeen kielen mallissa. Kielitieteen tehtävänä ei ole ennustaa, mitä tietty henkilö tietyssä tilanteessa sanoo tai kirjoittaa (poikkeuksena ovat ehkä eräisiin puhetilanteisiin kiinteästi kytkeytyneet kielelliset kaavat: komentosanat, tervehdykset, rukoukset, yhteiskunnallisia velvotteita ilmaisevat performatiivit ja yleensä rituaalinen kielenkäyttö). Se pyrkii pikemminkin selvittämään, kuinka jokin sisältö voidaan pukea kieliasuun, tai kuinka tietystä kieliasusta voidaan johtaa sen sisältö. Mutta kuinka mitään sisältöä tai syötöstä ylipäänsä voidaan kuvata, ennenkuin se on saanut kielellisen ilmaisun? Tämä ongelma on edelleen kielentutkimuksen keskeisimpiä pulmia, ja sen erilaiset ratkaisumallit ovat jatkuvasti kiistakysymyksiä. Eräillä koulukunnilla syötös ilmaistaan loogisten kaavojen avulla, eräillä tämän lisäksi merkityksen perusosasten verkostoina (*tappaa* saattaisi tämän mukaan muodostua *piirteistä aiheuttaa + lakata + elää*), eräillä taas enemmän syntaksia muistuttavina puu- tai sulku-merkkirakenteina. Koska syötöksen kuvaamisesta keskusteleminen vaatisi jälleen eri kielioppiteorioiden ja mallien laajaa esittämistä, on tässä pakko vain viitata kieliopin teoriaa koskevaan kirjallisuuteen.

Ne tutkijat, jotka haluavat perustaa mallinsa semanttisten verkostojen kuvaukseen, joutuvat tietenkin ottamaan kantaa verkoston luonteeseen. Minkälaisia ovat verkostoon sisältyvät kytkennät, ja kuinka eri verkostot kytkeytyvät toisiinsa? Ne, joiden näkemyksen mukaan tekstin perusosana ovat yksinkertaiset predikaatiot, peruslauseet tai tekstiatomit, joutuvat vuorostaan ottamaan kantaa näiden muotoon. Kuvataanko ne predikaattilogiikan mukaisin kaavoin, syntaktisin kaavoin, vai jollakin muulla tavalla? Ovatko predikaatiot aina mahdollisimman yksinkertaisia, esimerkiksi vain kahdesta jäsenestä muodostuvia, vai onko sallittava myös useampijäsenisiä predikaatioita? Onko toisin sanoen lause

Kalle antoi omenan Maijalle.

yhdistelmä useammasta predikaatiosta (*Kalle antoi, antoi omenan, antoi Maijalle*), vai perustuuko se yhteen predikaatioon? Syötökseen kuuluvat varsinaisten predikaatioiden lisäksi myös näiden väliset ajalliset, syyn ja seurauksen ynnä muut suhteet. Näihin suhteisiin kuuluu muun muassa sen osoittaminen, sattuiiko predikaation p esittämä tapahtuma ennen predikaation q esittämää tapahtumaa, samanaikaisesti sen kanssa vai sen jälkeen, sekä predikaatioiden p ja q muut aikasuhteet (alku, jatkuminen, loppu), syy- ja seuraussuhteet (oliko q:n ilmaisema tapahtuma seurausta p:n ilmaisemasta syystä), jne.

2.5.

Toinen tekstiteorian peruskysymys on tekstistrategian luonne. Tekstistrategia ilmaisee sen tavan, jolla tekstin laatija haluaa organisoida tekstinsä. Jos verrataan tekstin laatimista tietokoneprosessiin, predikaatioita vastaisi tietokoneeseen syötetty aineisto, syötös eli input, ja tekstistrategia olisi verrattavissa ohjelmaan, joka määrää, mitä tietokone tekee saamalleen aineistolle.

Tekstistrategian on pystyttävä käsittelemään ja merkitsemään predikaatioita siten, että kielioppi pystyy muuntamaan ne pintatekstiksi strategian vaatimusten mukaan. Yhtenä perusongelmana on linearisointi. Kielen perusolemukseen kuuluu erilaisten hierarkkisten suhteiden, nek-

suksen, alistusten ja upotusten ilmaiseminen lineaaristen merkkijonojen puitteissa. Jonojen on siksi sisällettävä ne vihjeet, joiden avulla tekstin vastaanottaja pystyy tunnistamaan tekstin ymmärtämislle välttämättömät hierarkkiset suhteet. Näitä hierarkkisia suhteita voi esiintyä myös virkkeiden välillä eikä vain virkkeen ja lauseen sisällä. Linearisointiin liittyy tekstistrategian ohjaamia ryhmityksiä ja kytkentöjä. Ryhmityksellä tarkoitetaan predikaatioiden yhdistelyä sellaisiksi yksiköiksi, joista voidaan muodostaa tekstin lauseenjäseniä, lauseita ja virkkeitä sekä myös virkettä laajempia tekstijaksoja. Kytkenmällä tarkoitan tässä niitä kielen tarjoamia erilaisia merkitsemiskeinoja, joiden avulla tekstin vastaanottajalle ilmaistaan predikaatioiden väliset merkityssuhteet ynnä ne linearisointi- ja ryhmitysoperaatiot, jotka on suoritettu tekstistrategian ohjaamalla tavalla. Kytkeä ei siis tässä tarkoita vain tavanomaisen kieliopin konnektoreita, konnektiiveja ja konjunktioita. Kytkeään sisältyy myös muita rinnastusten, alistusten ja upotusten merkkejä sekä niitä verbin modusten ja aikamuotojen käyttöön liittyviä kongruenssi-ilmiöitä, jotka vaikuttavat tekstin aikasuhteiden ja koheesion ilmaisemiseen sekä virkkeiden sisällä että niiden välillä. Kytkeään kuuluvat myös eri lauseiden ja virkkeiden jäsenten viittaussuhteiden eri merkitsemiskeinot. Edelleen siihen liittyy sellaisten tekstin osien käyttö, jotka eivät lisää tekstin perusinformaatiota vaan joiden tehtävänä on pikemminkin selittää tekstin koostumusta ja jäsentelyä (metateksti).

Tekstistrategian valintaan vaikuttavat tekstin laatijan käsitys tekstin funktiosta ynnä hänen arviointinsa tekstin vastaanottajan tiedoista ja kyvyistä. Tekstistrategia määrää muun muassa tekstin eri yksiköiden keskinäiset suhteet ja niiden sisäisen koheesion, 'punaisen langan'. Jonkin tekstin osan juonteena voi olla kronologia, kausaalinen syyn ja seurauksen suhde, tai henkilön, paikan tai ajan ykseys tms. Kullakin tekstistrategian määräämällä ja rajoittamalla yksiköllä voi olla oma pääteemansa tai päämotiivinsa, joka esiintyy useassa predikaatiossa ja voi siten olla lauseiden ja virkkeiden yhteisviitteisyyden perustana. Pääteemaan voi vielä liittyä sivuteemoja, jotka ovat siihen tavalla tai toisella viittaussuhteessa. Teemojen strategiseen käsittelyyn liittyy myös teemadynamiikka eli tekstin yhteisviitteisten

sanojen tai lausekkeiden suhteuttaminen lauseiden ja virkkeiden sisäiseen syntaktiseen rakenteeseen.

Mielenkiintoinen mutta selvittämätön psykolingvistinen kysymys on tekstistrategian vaikutusala eli sen tekstin yksikön laajuus, joka toteutuu yhden tekstistrategian tai sen osan kautta. Tämän tutkimiseksi olisi tarpeen ratkaista, kuinka laajoja osia tekstin laatija on suunnitellut yhdeksi kokonaisuudeksi. Hyvinmuodostunut lause on tietenkin sinänsä syntaktinen kokonaisuus. Mutta eri kielille ominaiset rakenteet saattavat vaikuttaa suunnittelun jänneväliin jo lauseen ja virkkeen puitteissa. Silti ei voi ilman muuta olettaa, että kaikki lauseet suunnitellaan aina kokonaan valmiiksi, ennen kuin niitä ryhdytään ilmaistamaan. Tekstin laatija voi ehkä muuttaa joitakin rakenteita tai lisätä niihin aineksia vielä sitten, kun rakenteen alku jo on sanottu tai kirjoitettu. Tästä ovat todisteina puhutussa kielessä yleiset rakenteiden katkot ja sekaannukset, anakoluutit. Toisaalta voi olettaa esiintyvän paljon tapauksia, joissa kirjoittaja tai puhuja on etukäteen suunnitellut ja muotoillut lausetta ja virkettä pitempiä tekstin osia. Tekstin suunnittelu tapahtuu eri tasoilla: tekstin kokonaisuutta hahmottava makrojäsentely, lauseiden rakenteita koskeva syntaktinen suunnittelu, ja ehkä vielä useita vaiheita näiden äärimmäisyyksien välillä. Kommunikaatiotilanne vaikuttaa varmaan suuresti tekstistrategian vaikutusalaan ja suunnittelun kantamaan. Kirjoitelman tai puheen laatija voi etukäteen suunnitella hyvinkin laajan tekstin valiten sen pääteemat ja juontaen tekstin yksiköt. Toisaalta on myös tilanteita, joissa pitkäjännitteinen tekstistrategia on mahdoton. Vuoropuhelussa kukaan puhujista ei yleensä voi yksin hallita tekstin strategiaa. Keskustelu voi rönsyillä ja ailahdella, ja vaikuttajayksilötkin joutuvat pakosta vaihtamaan tekstistrategiaa tai soveltamaan sitä keskustelun kulun mukaisesti.

Tekstejä tarkastelemalla voi tutkia vain tekstistrategian tuloksia; emme pääse suoraan käsiksi tekstin suunnitteluun liittyviin psykologisiin ja neurofysiologisiin prosesseihin. Tekstiä analysoimalla voi tutkia sen jäsentämistä, jakoa jaksoihin, jaksojen aiheita, pääteemoja, yhteisviitteisyyttä, ryhmittelyä ja kytkentöjä, joista voi tehdä päätelmiä strategian todennäköisistä periaatteista. Syntaktisen lähisuun-

nittelun kantamaa voi tutkia analysoimalla kontaminaatioita (hänellä oli rajon pahaa; he came on the town arain pro down train; jne). On myös mahdollista koettaa rajata ne syntaksin yksiköt, joita ei voi hyväksyttävällä tavalla keskeyttää tai katkaista. Syntaktisilla rakenteilla olisi tämän mukaan tietty jänneväli. On väitetty, että esimerkiksi ne saksan rakenteet, joissa sivulauseen verbi asetetaan lauseen loppuun, ovat omiaan antamaan virkkeelle sitä koossapitävän sisäisen jännityksen: tekstin vastaanottaja tajuaa virkkeen jatkuvaksi, kunnes verbin ilmaiseminen laukaisee tämän jännityksen. Mutta syntaktisen lähisuunnittelun jänneväli on eri asia kuin tekstistrategian vaikutusala sen eri tasoilla.

Tekstistrategian vaikutusalan kasvua on koitettu tutkia myös lasten kielessä. Lapsi alkaa syntaktisen kehityksensä liittämällä toisiinsa ensin kaksi, sitten kolme jne sanaa. On väitetty, että näiden liitosten sanajärjestys puheen kehityksen alkuvaiheessa on tulkittavissa pikemminkin tekstiin liittyvän lauseperspektiivin, teeman ja reeman, kuin subjektin ja objektin järjestykseksi. Teema-reemastrategian merkitystä tukee vielä se havainto, että lapset tietyssä vaiheessa usein samais- tavat teeman ja subjektin, jos lause luontevasti sallii tällaisen tulkin- nän. Jos nämä englannissa havaitut ilmiöt pätevät myös suomeen, lap- set tietyssä kehitysvaiheessa tulkitsisivat lauseen 'Leijonan söi ti- kerin.' ikäänkuin se merkitsisi 'leijona söi tiikerin', koska luseenal- kuinen teema tajutaan subjektiksi. Ohimennen voisi tässä mainita myös eräiden lapsenkielentutkijoiden väitteen, jonka mukaan kielen kehit- tyessä teema-reemakielioppi vähitellen väistyy subjekti-objektikieli- opin tieltä. Mutta yhtä hyvin voi kysyä, onko välttämättä kysymyksessä teema-reemakieliopin väistyminen. Olisiko ehkä pikemminkin niin, että lapsi vähitellen oppii tekstistrategisen tematiikan lisäksi vielä var- sinaisen perussyntaksin, mutta että tematiikka jää jäljelle perussyn- taksin sallimissa puitteissa? Tällaisia spekulatioita olisi koetetta- va konkretisoida empiirisen tutkimusaineiston avulla. Yhdenlaista em- piiristä aineistoa on saatavissa puheen häiriötiloista. Ns. dynaamises- sa afasiassa aivojen vaurioituminen estää potilasta muodostamasta ko- herenttia tekstiä, vaikka hän pystyy esittämään irrallisia lauseita.

Tekstistrategian vaikutusalaan vaikuttaviin tekijöihin kuuluu il-

meisesti myös muisti. Syntaksin puolella on todettu, että niinsanotut vasemmalle haarautuvat rakenteet rasittavat muistia enemmän kuin oikealle haarautuneet, jotka voi tarvittaessa helpommin keskeyttää. Vertaa seuraavia rakenteita:

Ilostuin kun löysin pöydältäni kauniit, Martta-tädin lähettämät, Kasken kukkakaupasta ostetut, minulle syntymäpäiväni johdosta annetut ruusut.

Ilostuin kun löysin pöydältäni kauniit ruusut, jotka Martta-täti oli lähettänyt ja ostanut Kasken kukkakaupasta ja antanut minulle koska minulla oli syntymäpäivä.

Edellisen esimerkin syntaktinen jänneväli on pitempi, koska sitä esittävässä puukaaviossa rakenteet haarautuisivat vasemmalle: emme voi katkaista virkettä yhtä helposti kuin jälkimmäisessä esimerkissä.

2.6.

Eri tekstistrategioiden avulla tekstin laatija voi siis kehittää erilaisia tekstivariantteja samasta predikaatiojoukosta. Olettakaamme, että syötökseen sisältyy - teorian vaatimassa muodossa - seuraava predikaatiojoukko, jota tässä yksinkertaisuuden vuoksi kuvataan jo kieli-
asuun puetussa muodossa:

- a. Matti oli nälkäinen.
- b. Matti meni baariin.
- c. Matti söi annoksen kaurapuuroa.
- d. Matti maksoi.
- e. Matti meni ulos.
- f. Matti oli kylläinen.

Olettakaamme vielä, että predikaatioiden (a) ja (b) välillä on annettu synn ja seurauksen suhde: Matti meni baariin koska hän oli nälkäinen. Samoin predikaatioiden (c) ja (f) välillä on kausaalisuhde: Matti oli kylläinen koska hän oli syönyt. Selvä ajallinen suhde vallitkoon predikaatioiden (b), (c), (d) ja (e) välillä, nimenomaan tässä krono-

logisessa järjestyksessä: ensin Matti meni baariin, sitten hän söi, maksoi, ja lopuksi meni ulos. Samoin tähän ajalliseen sekvenssiin liittyvät predikaatiot (a) ja (f): Matti oli nälkäinen ennen syömistä, kylläinen syömisen jälkeen.

Kun tätä predikaatiojoukkoa ryhdytään järjestämään tekstiksi, suoritetaan linearisointi, ryhmitykset ja kytkennät valitun tekstistrategian mukaisesti. Jos tekstistrategia edellyttää, että syy on esitettävä ennen seurausta ja että tapahtumia esittävät predikaatiot on linearisoitava tapahtumisjärjestyksessä, voisimme päätyä seuraavaan tekstiin:

A. Matti oli nälkäinen. Matti meni baariin. Matti söi annoksen kaurapuuroa. Matti maksoi. Matti meni ulos. Matti oli kylläinen.

Tämä teksti on vielä hankala, muun muassa koska siinä esiintyy raskaita toistoja. Yhtenä tekstistrategian apukeinona on samaviitteisyyden ilmaiseminen muuten kuin toiston avulla, esimerkiksi pronominalisoiden:

B. Matti oli nälkäinen. Hän meni baariin. Hän söi annoksen kaurapuuroa. Hän maksoi. Hän meni ulos. Hän oli kylläinen.

Pronominien turhan toiston voimme välttää ryhmittämällä predikaatioita sopivalla tavalla lauseiksi ja virkkeiksi, esimerkiksi näin:

C. Matti oli nälkäinen ja meni baariin. Hän söi annoksen kaurapuuroa, maksoi ja meni ulos. Hän oli kylläinen.

Ryhmittely on tässä saatu aikaan rinnakkaiskytkentöjen ja poistojen avulla. Tätä tekstiä voi edelleen tiivistää:

D. Nälkäisenä Matti meni baariin. Hän söi annoksen kaurapuuroa, maksoi ja meni ulos kylläisenä.

E. Mentyään nälkäisenä baariin Matti söi annoksen kaurapuuroa, maksoi ja meni ulos kylläisenä.

Tekstin laatijan on merkittävä jokainen suorittamansa operaatio. Jos esimerkiksi predikaatio *Matti meni baariin*. upotetaan lopulliseen lauseeseen muodossa *Mentyään baariin (Matti)...*, tämän upotuksen merkinä on suomessa ns. temporaalirakenne. Nämä merkinnät mahdollistavat lopullisen pintatekstin hajottamisen takaisin predikaatioiksi ja niiden suhteiksi.

Tähän asti esitetyt esimerkkitekstimme variantit on linearisoitu kronologisesti samalla tavalla, ja niiden sisältämiä kausaalisuhteita ei ole eksplisiittisesti merkitty. Jos tekstistrategia edellyttää kausaalisuuden painottamista, linearisointi suoritetaan esimerkiksi seuraavasti:

F. Koska Matti oli nälkäinen, hän meni baariin. Hän söi annoksen kaurapuuroa, maksoi ja meni ulos. Hän oli kylläinen koska hän oli syönyt.

Jos tekstistrategiassa halutaan jostakin syystä esittää tapahtumat eri järjestyksessä kuin missä ne syötöksen mukaan olivat tapahtuneet, teksti voisi näyttää tällaiselta:

G. Kylläisenä Matti meni ulos baarista syötyään annoksen kaurapuuroa ja maksettuaan. Hän oli mennyt baariin koska oli nälkäinen.

Tämä yksinkertainen esimerkki osoittaa, että saman pienenkin predikaatiojoukon voi muuntaa suureksi määräksi erilaisia tekstivariantteja valitusta tekstistrategiasta riippuen. Varianttien määrää lisää vielä tekstin kertojan oma tilanne ja paikka: jos kertoja itse olisi baarissa, hän sanoisi *Matti tuli baariin* ja *Matti meni ulos*; jos taas baarin ulkopuolella, muodot olisivat *Matti meni baariin*, *Matti tuli ulos*; jos kertojan oma paikka on epäselvä tai ilmaisematon, olisi molemmissa lauseissa *meni*.

Samasta predikaatiojoukosta johdetut tekstivariantit ovat tietyssä mielessä synonyymejä eli toistensa parafraaseja. Niillä on kaikilla yhteinen, syötöspredikaatioiden määräämä merkityssisältö, kun taas

niiden väliset erot johtuvat erilaisista tekstistrategioista. Tästä syystä eräät strukturalistisen kielitieteen kannattajat ovat käyttäneet predikaatiojoukosta nimitystä teksteemi ja tekstivarianteista nimitystä alloteksti. Nämä termit pohjautuvat ilmeisesti käsitteisiin foneemi/allofoni ja morfeemi/allomorfi, mutta analogia on jossain määrin ontuva. Allotekstin valintaa ei nimittäin voi pitää niin tiukasti tekstiä ympäröivästä kontekstista ja tilanteesta riippuvana kuin allofonin tai allomorfin valintaa sen oman ympäristön kriteerien mukaan. Tekstistrategiset valinnat ovat luonteeltaan vapaampia.

2.7.

Yllä kuvatun esimerkin tarkoituksena oli edelleen havainnollistaa tämän luvun alussa esitettyjen kaavioiden merkitystä. Nyt voimme luetella eräitä tekstin sidostuneisuuteen liittyviä peruskäsitteitä, jotka liittyvät tekstin pinnalla esiintyviin koheesion merkintöihin:

Viittaussuhteilla eli referenssillä tarkoitan niitä tekstin lauseiden ja virkkeiden välisiä sidoksia, jotka syntyvät eri lauseiden ja virkkeiden lauseenjäsenten merkityssuhteiden ilmaisijoina. Seuraavissa esimerkeissä ovat alleviivatut jäsenet yhteisviitteisiä tai samaviitteisiä:

Kalle oli laiska. Mutta Liisa oli ahkera.

Ville oli sairas. Hänellä oli kuumetta.

Pyysin Petteriä sorvaamaan minulle puusta kynttilänjalan. Mutta se pahus veistikin minulle palikan.
 """"""""

Viittaussuhteita tarkastellaan lähemmin luvussa 3.

Tematiikalla tarkoitetaan niitä mekanismeja, jotka säätelevät lauseen ja virkkeen sisältämän informaation linearisointia, toisin sanoen lauseen ja virkkeen semanttisen pintainformaation virtaamista. Tekstilingvistiikan kannalta lause ja virke eivät ole itsenäisiä. Niiden tehtävänä on palvella tekstiä ja välittää oma osuutensa tekstin semanttisesta informaatiovirrasta. Lauseen ja virkkeen informaatorakenne kuvastavat nekin tekstistrategiaa. Esimerkiksi teksteissä

1. Äiti toi minulle sairaalaan Kiven kootut teokset.
2. a. Niitä en ollut lukenut vuosiin.
b. En ollut vuosiin lukenut niitä.

vaihtoehdot (2a) ja (2b) kuvastavat eri tekstistrategioita, jotka ilmenevät erilaisten temaattisten muotojen valinnassa. Tematiikkaa käsitellään lähemmin luvussa 5.

Ikoniikalla tarkoitan niitä koheesioon vaikuttavia mekanismeja, jotka voidaan selittää tekstissä esiintyvien kuvasuhteiden avulla. Esimerkiksi runomitaltaan säännöllisessä runossa kukin säe on jokaisen toisen säkeen metrinen ikoni eli kuva. Poljento, allitteraatio ja loppusäe ovat esimerkkejä ikonisista ilmiöistä fonologisella tasolla. Ikoniikkaa on myös syntaksissa ja laajemmissa tekstin yksiköissä. Syntaktista ikoniikkaa esiintyy esimerkiksi tekstissä

Hän ei halunnut nähdä veljeään eikä kuulla sisartaan. Hän ei tohtinut lukea lehtiä eikä avata radiota.

Tässä on ikonisia suhteita sekä virkkeiden sisällä että niiden välillä. Ikoniikan mainitseminen on tarpeen tekstilingvistiikassa, koska virkkeiden välinen ikonisuus luo myös osaltaan siteitä virkkeiden välille. Ikoniikkaa käsitellään lyhyesti luvussa 8.

Kytkenäillä tarkoitan tekstin pinnalla olevia merkkejä, jotka osoittavat, mitä operaatioita linearisointiin on tekstistrategian puolella sisältynyt (vrt. edellä kappaletta 2.5.). Predikaatioiden kytkennöistä tulee puhe luvussa 7. Tekstilingvistiikan muista peruskysymyksistä käsitellään seuraavissa luvuissa vielä virkkeen ja lauseen määritelmiä, tekstin jakoa yksiköihin, ja metatekstiä sekä modaliteettejä.

3. LAUSEIDEN JA VIRKKEIDEN VÄLISISTÄ VIITTAUSSUHTEISTA

3.1.

Viittausuhteilla eli referensseillä tarkoitetaan tässä tekstin eri lauseiden ja virkkeiden jäsenten välisiä semanttisia sidoksia. Viittausuhteita voi esiintyä lauseiden sisällä, saman virkkeen eri lauseiden välillä, ja eri virkkeiden välillä.

3.2.

Hyvinmuodostuneessa, kahdesta tai useammasta virkkeestä koostuvassa, sidostuneessa tekstissä on yleisenä sääntönä, että jokaisen tekstijakson jokaisessa lauseessa on oltava jäsen, joka on sidoksissa jonkin toisen samassa tekstissä esiintyvän lauseen jäsenen. Jos tekstin viittausuhteissa on katko, tämä merkitsee tekstin koheesion katkoa. Sellainen lauseenjäsen, joka on viittausuhteessa jonkin toisen lauseenjäsenen kanssa, on sidosjäsen. Toisiinsa sidostuneet eli yhteisviitteiset sidosjäsenet muodostavat yhdessä sidosjäsenjoukon, ja sidosjäsenjoukkojen löytäminen sekä niitä yhdistävien mekanismien kuvaaminen on tekstin viittausuhteiden analyysin perustava tehtävä.

3.3.

Viittausuhteita, niitä ilmaisevia mekanismeja ja niitä sisältäviä virkeitä ja lauseita voi luokitella usean eri periaatteen mukaan. Tällaisia luokitteluperusteita ovat

- tekstin sisältämien viitteiden suunta: takaisinpäin viittaava eli anaforinen, eteenpäin viittaava eli kataforinen, ja tekstin ulkopuolelle viittaava eli eksoforinen viite;
- viitteisyys tekstiin, viitteisyys tilanteeseen ja viitteisyys yhteiseen tietoon;

- sidosten väliset semanttiset suhteet: identtisyys eli samaviitteisyys eli koreferenssi (jonka merkitsemistapoja ovat toisto, korvaaminen eli substituutio, ja poisto); sekä yhteisviitteisyyden lajit: vastakohtaisuus eli antonymia, sisältyvyys eli hyponymia, semanttinen rinnasteisuus eli paronymia, ja implikaatio eli indeksaalinen viittaussuhde; sekä
- virkkeen luonne viitteisyyden kannalta: virke voi olla joko itse-riittäinen eli autosemanttinen, tai riippuvainen eli synsemanttinen.

Tämän luvun tarkoituksena on esittää esimerkkejä näistä yhteisviitteisyyden eri lajeista.

3.4.

Sidosjäsen on anajorinen, jos se viittaa tekstissä taaksepäin, jo ilmaistuun tekstin osaan:

Mitä tekisit, jos saisit miljoonan? Jokainen lienee leikkinyt tällaisella mielikuvalla.

Se on kataforinen, jos se viittaa eteenpäin:

Jokainen lienee leikkinyt tällaisella mielikuvalla: mitä tekisit, jos saisit miljoonan?

Ja sidosjäsen on eksoforinen, jos se viittaa tekstin ulkopuolelle. Eksoforan käsitettä voimme selventää kuvittelemalla kuuntelevamme tekstiä nauhalta. Eksoforinen viite - esimerkiksi *Onpa tämä kaunis!* - jää mahdottomaksi tulkita, ellei tulkitsija pysty rekonstruoimaan tekstiä ympäröivää tilannetta ja tiedä, mihin esineeseen puhuja viittasi.

3.5.

Kommunikaatiotilanteessa voi tiettyyn sidosjäsenen sisältyvä informaatio olla vastaanottajalle joko uutta tai tuttua. Se voi olla uutta vain siinä tapauksessa, että tämä sidosjäsen on sidosjäsenjoukkonsa ensimmäinen, kataforisesti viittaava jäsen. Tieto voi olla vastaanottajalle tuttua kolmesta eri syystä: (1) siihen on viitattu edeltävässä

tekstissä (tekstiviitteinen referenssi), (2) se on ilmennyt kommunikaatiotilanteesta, esimerkiksi jos puhuja näyttää kuulijalle vaikkapa silmälasejaan sanoen *Hämä ovat minulle aivan välttämättömät* (tilanneviitteinen, eksoforinen referenssi), tai (3) se viittaa tietoon, joka on kommunikaatioon osallistuville yhteistä (pragmaattinen referenssi).

Riippuen siitä, kuinka laajalle yhteisölle tieto on tunnettu, sitä voi luokitella eräänlaiselle tunnettavuusasteikolle. Koska käsitteet *aurinko*, *kuu*, *yö* ja *päivä* ovat yleisesti tunnettuja, näillä sanoilla on useissa kielissä määräinen muoto (*solon*, *the sun*, *die Sonne*, *le soleil* kun puhutaan oman aurinkokuntamme auringosta). Käsitteet *Ranskan pääkaupunki* tai *kuningatar Elizabeth II* tunnetaan sangen laajoissa piireissä. Paljon suppeampi piiri tietää, mikä on *reduktaasi*. Ja vielä harvemmat tietävät, mikä on *Peckie* (tämän kirjoittajan kissa). Esimerkiksi läheisillä työtovereilla tai aviopuolisoilla on runsaasti tietoa ja käsitteitä, joita muut eivät tunne. Käsitteiden tunnettavuusaste vaikuttaa luonnollisesti siihen tapaan, jolla käsitteitä tuodaan tekstiin ja käytetään sidosjäsenenä. Tekstin strategian valitsemisen edellytyksenä on, että puhujan tai kirjoittajan on pystyttävä arvioimaan, kuinka paljon yhteistä tietoa hänellä ja viestin vastaanottajalla on. Yhteinen tieto vaikuttaa sekä sidosjäsenjoukkojen käsittelyyn että tekstin jäsentelyyn, jotka vuorostaan vaikuttavat tekstin tehokkuuteen viestinä. Jos viestin laatija arvioi tilanteen väärin ja käsittelee tuttua tietona asioita, joista vastaanottajalla itse asiassa ei olekaan tietoa, viestiä ei ymmärretä. Päinvastaisessa tapauksessa eli tekstin laatijan tdistessa ja selittäessä tuttua tietoa viesti muuttuu ikävän pedanttiseksi ja menettää tehoaan.

3.6.

Yhteisviitteisyyden lajeista käsittelen ensin samaviitteisyyttä eli koreferenssiä, jossa sidosjäsenillä on sama eli identtinen referentti.

Samaviitteisyyttä voi ensinnäkin merkitä toiston avulla. Toistoa on kahdenlaista: eksaktia, jossa sidosjäsenet esiintyvät samassa sanaja taivutusmuodossa:

Napoleon oli sotilas. Mutta *Napoleon* oli myös valtiomies.

ja muunneltua, jossa sidosjäsenten taivutusmuoto ja ehkä sanaluokkakin ovat erilaisia:

Marjukka oli kaunis. Kauniille Marjukalle ei luoja kuitenkaan ollut viisautta suonut.

Marjukka oli kaunis. Mutta kauneus ei ole hyve.

Toistoon liittyy sikermä ongelmia. Yhtenä on kysymys siitä, kuinka paljon toistoa teksti sietää. Missä määrin tekstin hyväksyttävyys ja soveltuvuus vaativat, että toistoja korvataan muilla viittaussuhteiden merkeillä, esimerkiksi pronomineilla? Kaikkia toistoja emme kuitenkaan saa korvata viitesanoilla. Esimerkiksi nominaalin ja refleksiivipronominin suhde vaikuttaa tekstin perusmerkitykseen etenkin lauseen sisällä. Täten englannin lauseet

John_i washed John_j. (= 'John pesi toista Johnia') ja
John_i washed himself_i. (= 'John peseytyi')

eivät merkitse samaa. Toistoa ja pronominalisaatiota ei siis aina voi vapaasti vaihdella vain tyylin ja soveltuvuuden tarpeiden mukaan: pronominalisaatiota säätelee tarkka säännöstö. Muunnellun toiston tarkka määrittely on myös tarpeen sille, joka esimerkiksi tyylin tilastollista tutkimusta varten haluaa laskea eri viittaussuhteiden merkitsemistyyppien esiintymiä tietyissä teksteissä. Onko esimerkiksi sanojen *kaunis* ja *kauneus* välinen suhde muunneltua toistoa vaiko jotakin muuta, esimerkiksi fonologinen pintailmaus syvärakenteiden 'kaunis + substantiivi' ja 'kaunis + adjektiivi' erosta? Näitä kysymyksiä on eri kieli-teorioissa pyritty ratkaisemaan eri tavoin.

3.7.

Korvaavien viittaussuhteiden ensimmäisenä alalajina on korvaaminen viitesanalla. Viitesanojen yhteisenä tunnusmerkkinä on, että ne ovat semanttisesti tyhjiä. Niiden tehtävänä on edustaa eli substituoida jokin tekstissä mainittua konstituenttia. Niiden merkitys on siis muuttuva: kuten algebran symbolit *a*, *b* jne, ne voivat edustaa kokonaista

konstituenttien luokkaa, ja niiden korrelaatti on etsittävä tekstistä tai tilanteesta. Viitesanoihin luetaan pronomien lisäksi pronominaaliadverbit (*siellä, täällä* eri sijamuotoineen, *sellainen, tällainen, silloin, tällöin* jne). Korvaavan viittaussuhteen ja hyponymian raja on epäselvä. Esimerkiksi *tehdä*-verbiä käytetään korvaamaan muita verbejä:

"Kirjoititko ministeriöön?" "Kyllä, tein sen jo viime viikolla."

Tehdä on siis samanaikaisesti *kirjoittaa*-verbin hypernyymi (koska kirjoittaminen on tekemistä) ja eräänlainen 'pro-verbi', jota voimme verrata 'pro-nomineihin'.

Korvaavia viitteitä esiintyy sekä lauseen ja virkkeen sisällä että niiden välillä. Koska lause on se syntaksin yksikkö, jonka jäsenet ovat syntaksin määräämässä suhteessa toisiinsa, on selvää, että lauseen sisäiset pronominalisoinnit ovat tiukemmin säännönläisiä kuin lauseiden ja virkkeiden väliset. Valtaosa viimeaikaisista pronominalisaatiota koskevista tutkimuksista käsitteleekin juuri lauseen ja virkkeen sisäisiä ilmiöitä. Mutta korvaavien viittaussanojen käyttö on myös tekstin koheesion kannalta keskeinen ongelma.

Korvaavien sanojen teksti- ja tilanneviitteisyys on myös mielenkiintoinen kysymys. Tilanneviitteisiä pronomineja on usein sanottu deiktisiksi eli osoittaviksi. Tämäkin määritelmä voi kaivata täsmentämistä. Esimerkiksi persoonapronominit *minä, sinä, me* ja *te* ovat tilanneviitteisiä, vaikka niitä ei ole tavallisesti sanottu deiktisiksi: vain kommunikaatiotilanteesta ilmenee, keneen ne viittaavat. Kolmannen persoonan pronominit voivat sitävastoin olla sekä teksti- että tilanneviitteisiä.

3.8.

Korvaaviin viittaussuhteisiin on myös luettava synonymia, esimerkiksi

Tulen juuri *Roomasta*. *Ikuisen kaupungin* melske sen kuin kasvaa.

Tapasin *Mohammed Alin*. *Nyrkkeilyn maailmanmestari* oli kuten tavallista loistavalla tuulella.

Kuten loogikot ovat huomauttaneet, synonymian käyttö edellyttää tietoa.
Lause

Kolmivuotias Ville tietää asuvansa *Helsingissä*.

ei välttämättä implikoi lausetta

Kolmivuotias Ville tietää asuvansa *Suomen suurimmassa kaupungissa*.

Jos viestin laatija haluaa käyttää synonyymiaan perustuvia sidoksia toiston ja pronominalisaation välttämiseksi, hänen on valittava sellaisia synonyymejä, jotka vastaanottaja pystyy tunnistamaan. Muuten viestiä ei ymmärretä oikein.

Eräät synonyymit (*ehtoo/ilta, suvi/kesä* jne) ovat tyylillisiä synonyymejä, jotka eivät yleensä esiinny rinnakkain samassa tekstissä tai tekstin osassa. Sen vuoksi niiden käyttö samaviitteisyyden ilmaisemiseen rajoittuu sellaisiin teksteihin, jotka sallivat niiden rinnakkaisesta käytöstä johtuvan tyylin vaihtelun tai tyyllillisen siirtymän. Tällaista tyylin vaihtelua voi olla esimerkiksi romaaneissa, joissa tunteellinen tai runollinen kuvaus voi esiintyä vaikkapa arkisen dialogin lomassa.

3.9.

Toiston ja korvaavan viittaussuhteen ohella on kolmas tärkeä samaviitteisyyden osoitustapa poisto.

Poistoja on erilaisia. Useissa kieliopissa on käytetty käsitettä ellipsi yleisesti kuvaamaan rakennetta, josta jotakin on poistettu. Tällöin ellipsistä tulee kovin epäyhtenäinen kategoria. Tekstin sidoksia tutkittaessa on syytä pyrkiä täsmällisempään määrittelyyn. Tekstin viitteisyyden kannalta esimerkiksi se poisto, jonka nimi on 'ekvi' eli identtisen nominaalilausekkeen poisto ja joka sieventää generatiivisen kieliopin oletettaman syvärakenteen

Kalle haluaa (Kalle juo maitoa).

pintarakenteeksi

Kalle haluaa juoda maitoa.

ei ole osa tekstistrategiaa, koska se on pakollinen tietynlaisen upotuksen seuraus. Omia poiston lajejaan ovat myös tervehdyksissä ja kiitoksissa (*hyvää päivää! kiitos!*), käskyissä (*asento!*), kehotuksissa ja huudahduksissa esiintyvät, generatiivisen kieliopin syvärakenteissa esiintyvien ainesten eliminoinnit. Jos haluamme käyttää termiä 'ellipsi' merkitsemään ainoastaan tekstistrategiaan liittyvää, tekstin koheesioon vaikuttavaa poistoa, voimme määritellä sen siten, että sille on ominaista yhteisen osan poisto lähekkäin esiintyvistä rinnasteisista ilmauksista.

Tämän verraten suppean määritelmän mukaan ellipsejä olisi lähinnä kahdenlaisia: virkkeen sisäistä, jossa yhdestä tai useammasta rinnastetusta lauseesta on poistettu osa, joka esiintyy jossakin saman virkkeen toisessa lauseessa, kuten

Nieminen luki raamattua, Virtanen Seitsemää veljestä, ja Lahtinen puhelinluettelo.

Mummo katseli televisiota ja kutoi sukkaa.

ja virkkeiden välistä, jossa poistettu osa on etsittävä jostakin toisesta lähiympäristön virkkeestä:

Nieminen luki raamattua. Ja Virtanen Seitsemää veljestä.

Virkkeiden välinen ellipsi on erittäin tavallinen dialogissa ja kysymys-vastaussidoksen viittaussuhteena:

"Minne Kalle meni?" "Pariisiin."

Kaikki ensi silmäyksellä ellipsejä muistuttavat rakenteet eivät kuitenkaan ole ellipsejä termin varsinaisessa merkityksessä. Esimerkiksi lause

Pronssia valmistetaan sekoittamalla kuparia ja tinaa.

ei merkityksensä vuoksi voi olla elliptinen rinnastus kahdesta eri predikaatiosta ('pronssia valmistetaan sekoittamalla kuparia' + 'pronssia valmistetaan sekoittamalla tinaa'), vaan ei-elliptinen tulos rakenteesta 'pronssia valmistetaan sekoittamalla (kuparia + tinaa)', jossa 'kuparia ja tinaa' kuuluvat samaan predikaatioon.

Ellipsi voi poistaa lauseesta monenlaisia aineksia. Siksi sitä ei voi määritellä luettelemalla niitä funktionaalisia rakenteita (subjekti, objekti, adverbiaali jne) tai sanaluokkia (substantiivi, verbi jne) joita se pystyy poistamaan. Ellipsin tarkastelussa on parempi lähteä yleisestä säännöstä, jonka mukaan tietty tekstistrategia pystyy poistamaan toistoja rinnasteisista rakenteista. Sitten voidaan pyrkiä luettelemaan ne rajoitukset, joiden vallitessa ellipsejä ei voi muodostaa.

Yhtenä ellipsien käyttöä rajoittavana periaatteena on moniselitteisyyden välttäminen. Rakenne

Gestrin ja Tallgren kävelivät Tamminiemeen.

on kaksiselitteinen siksi, että emme tiedä, oliko syvärakenteessa kaksi lausetta ('Gestrin käveli Tamminiemeen' + 'Tallgren käveli Tamminiemeen'), mikä mahdollistaisi tulkinnan 'Gestrin ja Tallgren kävelivät Tamminiemeen erikseen ja ehkä eri aikoina', vai yksi rinnasteinen nominilauseke ['(Gestrin + Tallgren) kävelivät Tamminiemeen'], jonka tulkintana on 'Gestrin ja Tallgren kävelivät yhdessä Tamminiemeen'.

Toinen tärkeä rajoitus johtuu siitä, että elliptisen poiston edellytyksenä on rakenteiden rinnasteisuus. Jos poistamme samanmuotoisia mutta toiminnaltaan erilaisia rakenteita, syntyy helposti koomillinen lause, jollaisesta retoriikassa on käytetty nimitystä zeugma (eli 'iestys'):

Afrikassa ulkoministeri näki kolme leijonaa. Ja paljon vaivaa.
Kalle teki tiedettä ja Ville syntiä.
Matti soitti pianoa, Maija suutaan ja Pekka ovikelloa.

Näiden virkkeiden poikkeavuus johtuu siitä, että niissä on kiinteä idiomi (nähdä vaivaa, tehdä tiedettä, tehdä syntiä, soittaa suutaan) rinnastettu vapaaseen lausekkeeseen (nähdä + nominaali, soittaa + soitinta ilmaiseva nominaali, jne). Hyväksyttävyyys vähenee edelleen, mitä erilaisempia rakenteet ovat:

*Liisa katsoi ulos ikkunasta ja asiakseen vaieta.

Tekstistrategian kannalta ellipsi tiivistää tekstiä poistamalla siitä redundanttia ainesta, joka käy selville lähiympäristöstä. Jo edellä huomautettiin, että redundanssin poisto on tavallisempaa kirjoitetussa kuin puhutussa kielessä ja että puhuttu kieli päinvastoin usein suosii redundanssia. Ellipsejä esiintyy silti runsaasti myös puheessa, etenkin dialogissa, jossa yhteistä tietoa ja presuppositioita ei aina toisteta. Elliptinen poisto on tavallaan taloudellista, koska se lyhentää tekstiä, mutta tavallaan myös rasittavaa, koska poistetut ainekset on otettava tulkinnassa huomioon. Voimme olettaa, että erilaisissa tilanteissa tekstin laatija yleensä pyrkii löytämään vastaanottajalle optimaalisen tasapainon ellipsin taloudellisuuden ja sen aikaansaaman rasituksen välillä.

3.10.

Eräille tekstistrategioille ja tyyllilajeille on ominaista myös fragmenttien suosiminen. Fragmentti ei tosin ole varsinainen yhteisviitteisyyden muoto, mutta koska sen tulkinta perustuu myös kontekstiin, sitä voidaan käsitellä tässä yhteydessä.

Fragmentilla tarkoitan epätäydellistä lausetta tai virkettä, joka ei johdu säännönmukaisesta upotukseen liittyvästä poistosta eikä myöskään ellipsistä, jos ellipsillä tarkoitetaan yhteisen osan poistoa yhdestä tai useammasta rinnasteisesta rakenteesta. Fragmentin puuttuva osa ei siis esiinny sellaisenaan fragmenttilauseen tai -virkkeen lähiympäristössä. Fragmentteihin en myöskään lue imperatiiveja, huudahduksia tai puhuttelusanoja, joista säännönmukaisesti puuttuu jokin syvärakenteelle välttämätön jäsen, koska niiden epätäydellisyys johtuu kielen normaalista koneistosta. Fragmentit puolestaan ovat kielipiil-

liselta kannalta poikkeavia, mutta useissa tekstityypeissä täysin hyväksyttäviä ja suosittuja.

Jokainen kielenpuhija käyttää fragmentteja normaalissa puheessa, sekä tahattomasti että tietoisesti. Aloitamme virkkeen, sekaannumme, kadumme, keskeytämme, aloitamme uudestaan, ja virke jää fragmentiksi. Fragmentin hyvinmuodostuneisuus voi olla eriasteista. Fragmentti voi olla syntaktisesti epämuodostunut, tai sinänsä hyvinmuodostunut mutta epätäydellinen (jolloin siitä tulee täydellinen virke, kun siihen lisätään puuttuva osa). Sen pituus voi vaihdella yhdestä sanasta, tai sanan osastakin, sangen pitkään sanajonoon. Fragmenttien tulkittavuus vaihtelee sek in: toiset fragmentit ovat verraten yksiselitteisiä, toisten merkitys taas voi olla moniselitteinen tai epäselvä.

Fragmentteja käytetään myös harkitusti ja tavoitteellisesti, esimerkiksi mainoskielessä ja runoudessa. Niiden teho perustunee lähinnä siihen, että vastaanottaja joutuu punnitsemaan viestin ja sen fragmentin mahdollisia eri tulkintoja ja merkityksiä. Tulkinta ja sen edellyttämä enemmän tai vähemmän tietoinen ponnistelu antavat tällöin fragmentille semanttista painoa. Informaation tajuaminen on vaihtoehtojen eliminointia, ja fragmentti pakottaa tekstin vastaanottajan tiedostamaan tämän eliminointiprosessin. Esimerkiksi runossa esiintyvien moniselitteisten fragmenttien tulkinta voi antaa kriitikolle aihetta pitkiin selityksiin, ja eri kriitikot voivat päätyä erilaisiin tulkintoihin. Jos saman fragmentin eri tulkinnat täydentävät ja tukevat toisiaan, fragmentti voi olla suggestiivisesti erittäin sisältörikas huolimatta siitä - tai pikemminkin juuri sen vuoksi - että sen teoreettinen informaatiopitoisuus jää puutteelliseksi, koska kaikkia vaihtoehtoisia tulkintoja ei ole eliminoitu. Sen suggestiivinen voima voi muodostua paljon suuremmaksi kuin asiatyylin tai tieteellisen tyylin täydellisen lauseen. Taidokkaasti käytettynä fragmentista voi tulla ärsyke, jonka ympärille sen tulkitsija voi luoda oman maailmankuvansa ja projisoida omaa minäänsä ilman niitä rajoituksia, joita täydellisempi lause olisi tuonut mukanaan. Siksi fragmentit ovat yleisiä teksteissä, joiden tarkoituksena on vaikuttaa eikä vain tiedottaa. Matkailumainoksessa olisi esimerkiksi fragmenttisarja

täysikuu ... hibiskuksen tuoksu ... Jaavan sametinpehmeä ilma ...
vierelläni morsian ...

suggestiivisempi kuin asiatyylinen lause 'jos matkustatte häämatkalle Jaavalle, voitte nauttia sametinpehmeästä ilmasta, hibiskuksen tuoksusta jne, ja halutessanne voitte myös katsella kuuta'.

3.11.

Samaviitteisyyttä ilmaisevien toistojen, pronominaalikorvausten ja poistojen tunnistaminen voi tapahtua verraten yksiselitteisten muodollisten kriteerien avulla. Mutta yhteisviitteisten sidosjäsenjoukkojen rajaaminen vaatii pitkälle kehittynyttä semanttista teoriaa. Tekstin analyysissä tuottavat juuri yhteisviitteiset ilmaukset eniten ongelmia, koska niille on vaikeaa antaa selviä, pintamuotoihin perustuvia muodollisia määritelmiä. Semanttiset määritelmät ovat jo sinänsä hankalia. Lisäksi eri henkilöt voivat erilaisten tietojensa ja kokemustensa perusteella löytää samasta tekstistä erilaisia yhteisviitteisiä sidosjäseniä. Tietoa tosin tarvitaan jo yksinkertaisen samaviitteisyyden tunnistamiseksi. Esimerkiksi *Suomen pääministeri* ja *Kalevi Sorsa* ovat samaviitteisiä vain niille, jotka tietävät, että Sorsa on Suomen pääministeri. Mutta paljon monimutkaisemmat tiedon assosiaatioketjut ovat tarpeen jos haluamme selittää yhteisviitteisyyden tekstissä

Christian Barnardista on kirjoitettu paljon. Useat sanomalehtien lukijat ovat varmaan aprikoineet, kannattaako keinomunuaisen kehittämiseen enää sijoittaa tutkimusresursseja. Vastaus on: kyllä kannattaa.

On varsin tavallista, että tekstistä puuttuu sen yhteisiä viitteitä yhdistävä rengas - tässä tapauksessa lukijan on oletettu jo tietävän, että Barnard suoritti sydämen siirtoja kirurgisesti ja että munuaisen siirtoa on pidetty sydämen siirtoa helpompana. Tällaisen yhteisviitteisyyden ymmärtäminen edellyttää siis tietoa. Sen ongelmat ovat pragmaattisia. Esimerkiksi runoudessa sama- tai yhteisviitteisyys perustuu usein hienoihin merkitysvivahteisiin ja niiden assosiaatioihin, joiden

tunnistaminen vaatii herkäksi virittynyttä kykyä yhdistää nämä vivah-
teet. Merkitykseen perustuvien yhteisten viitteiden etsiminen ei siis
ole mekaanista kieliopin sääntöjen soveltamista. Se on läheisempää su-
kua tekstin eksplikaatiolle, kirjallisuuden tulkinnalle ja kritiikille.

3.12.

Vastakohtaisuutta ilmaisevia suhteita ovat erilaiset antonymiat. Eräät
niistä perustuvat kahtiajakoon: juridisessa mielessä jokainen henkilö
on joko *naimisissa* tai *naimaton*, kolmatta mahdollisuutta ei ole. Toi-
set taas ilmaisevat vähemmän jyrkkää vastakohtaisuutta: esimerkiksi
vuorokauteen sisältyy ei vain *päivä* ja *yö* vaan myös *aamupäivä*, *keski-
päivä*, *iltapäivä*, *keskiyö* jne, ja sana *päivä* voi olla antonymisessa
viittaussuhteessa esimerkiksi sanaan *aamuyö*:

Päivällä kissani nukkuu. Mutta *aamuyöstä* se on vilkkaimmillaan.

Eräät antonymiat ovat luonteeltaan epämääräisempiä, koska vastakohtia
ei voi luetella:

Tytöt olivat sonnustautuneet *parhaimpiinsa*. Vain Liisalla oli
kuten tavallista *likaiset farkut*.

Komparaatio on myös vastakohtaisuutta ilmaiseva viittauskeino:

Bachia Elisabeth soitti *hyvin*. Lisztin etydit onnistuivat *paljon
huonommin*.

3.13.

Sisältyvyyteen perustuvaa yhteisviitteisyyttä eli yleisnimikkeeltään
hyponymiaa esiintyy sen johdosta, että luonnollisessa kielessä on eri-
asteisten käsitteiden hierarkioita. Esimerkiksi *kukka* on hyperonyymi
eli korkeamman asteen käsite, johon sisältyvät sen hyponyymit *ruusu*,
gladiolus, *vuokko*, *orvokki* jne. *Kukka*-käsite on vuorostaan käsitteen
kasvi hyponyymi, *kasvi* käsitteen *eliö* hyponyymi. Ei kuitenkaan pidä
kuvitella, että kaikki kielen hyponymiset suhteet muodostaisivat vain

yhden ainoan hierarkian. Hyponymiset suhteet muodostavat verkostoja, joissa on paljon päällekkäisyyttä. Esimerkiksi *ruusu* tai *kukka* voi olla myös *lahja*-käsitteen hyponyymi. Intensionaalisen semantiikan puitteissa voisi esimerkiksi sanalle *ruusu* esittää merkitysmatriisin, johon sisältyisivät kaikki sen tavalliset hyperonyymit (*kukka*, *kasvi*, *eliö* jne), kaikki hyponyymit (*kiinanruusu*, *villiruusu*, *pinelliruusu* jne) ja kaikki osat (*kukka*, *lehdet*, *okaat*, *juuri* jne). Kukin näistä merkitysmatriisin piirteistä voi toimia yhteisviitteisyyden perustana. Mutta täydellistä matriisia on jälleen vaikea kuvitella. Tuskin pystymme esimerkiksi luettelemaan kaikki ne esineet, jotka eri yhteisöissä ja piireissä voivat yhteisviitteisesti assosioitua esimerkiksi *lahjan* käsitteeseen.

Molemmat seuraavista teksteistä ovat siis sitoutuneet muun muassa hyponymisesti:

Kukat olivat kalliita. Kallen rahat riittivät vain yhteen *tulppaanin*.

Santeri toi Maijalle *lahjan*. Hän kääri paketista esiin *muhkean ruusun*.

Kielessä on korkeampien asteiden sanoja ja ilmaisuja, joiden tärkeänä tehtävänä on toimia juuri hyperonyymeinä. Ihmisistä puhuttaessa toimivat ilmaisut *miesparka*, *tyttöroukka*, *se rietas*, *se pahus* jne usein hyperonyymisesti. Asioista voi yleisesti käyttää korkean asteen sanoja *asia*, *tilanne* jne. Verbeistä ovat näihin verrattavia yleishyperonyymejä *tehdä*, *toimia* jne. Kuten jo edellä todettiin, nämä yleishyperonyymit muistuttavat pronomineja, koska ne voidaan myös lukea samaviitteisiksi, korvaaviksi ilmaisuiksi.

Paronymialla tarkoitetaan merkityssuhdetta, jossa vähintään kaksi käsitettä on jonkin korkeamman käsitteen rinnakkaishyponyymejä. *Tulppaani*, *orvokki* ja *vuokko* ovat siten saman *kukka*-käsitteen hyponyymejä eli keskenään paronyymejä.

Hyponymia ilmaisee käsitteen suhdetta siihen sisältyvään alakäsitteeseen. Tästä on vielä erotettavissa ne tapaukset, joissa on kyse konaisuuden suhteesta osaan:

Perämoottorini pysähtyi. *Tulpat* olivat kastuneet.

Erottamattomaksi osaksi sanotaan osaa, joka aina (tai ainakin normaallissa maailmassa) sisältyy kokonaisuuteen. Erottamattomaan osaan perustuva viittaussuhde mahdollistaa sidosjäsenjoukon tunnistamisen silloin, kun tämä suhde on viestin laatijalle ja vastaanottajalle tuttu. Esimerkiksi tekstissä

Ville tuli leikkimästä. *Kädet* olivat likaiset ja *housut* märät.

yhteisviitteisyys on selvä, koska tiedämme, että *Ville* on poika ja että pojilla on *kädet* ja tavallisesti myös *housut*.

3.14.

Implikaatioon perustuu viittaussuhde, joka ei ole varsinaista hyponymiaa eikä myöskään perustu erottamattomaan osaan termin varsinaisessa merkityksessä. Näitä implikaatioita voi semiotiikasta lainatulla oppisanalla sanoa myös indeksaalisiksi viittaussuhteiksi. Maailmankuva ja kokemus ovat opettaneet, että tietyt käsitteet esiintyvät usein yhdessä. Niiden suhde voi olla kausaalinen, eli syystä ja seurauksesta (*valo-varjo*, *tuli-savu* jne) riippuvainen, tai tuttu kulttuuriin perustuvasta kokemuksesta (*jalka-kenkä*, *lappuliisa-pysäköintisakot*, *maito-litra-tölkki*, *energian hinta - ydinvoimalan rakentaminen*, ruotsin *finger-ring*, jne) tai sananparresta (*urhea-leijona*, *vahva-kanhu*, *vapi-seva-haavanlehti*, *tyhmä-saapas*, jne). Implikaatio voi perustua myös olemassaoloon, tilaan tai sen muutoksiin tms. Jos esimerkiksi sanomme:

Marja synnytti terveen pojan viikko sitten.

implikoimme samalla, että kaksi viikkoa ennen puhehetkeä Marja oli raskaana ja että Marjan poika puhehetkellä on viikon ikäinen. Jos viestin vastaanottaja tietää, että Marjalla on jokin virka, hän saattaa päätellä Marjan olevan äitiyslomalla, ja voi perustaa yhteisviitteisyyden tämän päättelynsä varaan. Implikaatioita ja indeksaalisia suhteita on siis monenlaisia, ja ne mahdollistavat myös monenlaisten

metonymien ja metaforien käytön. Niiden täsmällinen analysointi tai esittäminen formaalisin keinoin vaatii kuitenkin erittäin pitkälle kehittynyttä semantiikkaa ja kontekstiin sekä tilanteeseen liittyviä kognitiivisia verkostoja, joissa kaikki mahdolliset implikaatiot on kartoitettu. Kielitieteen nykyvaiheessa tekstin tutkijan on viisainta perustaa implikaatioiden analyysit omansa ja muiden kielitajun ja terveen järjen varaan eikä luottaa siihen, että jokin valmiiksi kehitetty formaalinen semantiikka pystyisi tarjoamaan niiden kuvaamiselle tarpeellisen perustiedon ja koneiston jo valmiina. Implikaatioiden kartoitus vaikeutuu edelleen, jos tekstin kulttuuritausta on vieras, esimerkiksi jos teksti on vanhaa tai vieraskielistä. Vanhoissa teksteissä esiintyvien implikaatioiden selvittäminen on filologeille keskeinen tehtävä.

3.15.

Edellä on tarkasteltu viittaussuhteita lähinnä sama- ja yhteisviitteisyyden tunnistamisen kannalta. Mielenkiintoinen on myös tämän käänteisongelma eli se, kuinka uutta tietoa ilmaisevia aineksia - siis lauseenjäseniä, jotka eivät ole sidoksissa edeltävään tekstiin - voidaan tuoda lauseeseen.

Tekstin ensimmäinen virke antaa tästä hyviä esimerkkejä (vaikka uutta tietoa tietenkin tuodaan myös muihin kuin ensimmäisiin virkkeisiin). Erilaisten tekstien alkujen tarkastelu osoittaa, että niiden laatijoilla on erilaisia strategioita. Asiatekstissä on tavallista viittaaminen joko otsikkoon tai viestijälle ja vastaanottajalle yhteiseen tietoon. Viestijä voi antaa varsinaiselle tekstilleen kehyksen, joka viittaa kommunikaatiotilanteeseen tai asiatekstin lähteeseen. Toisena pyrkimykseenä on usein tekstin ajallistaminen ja paikallistaminen, joka sekin antaa tekstille sitä koossapitävän kehyksen. Määräisen ja epämääräisen artikkelin käyttö merkitsee myös osittain tutun ja uuden tiedon eroa, vaikka siihen liittyy muitakin ilmiöitä, muun muassa geneerisyys. Niissä kielissä, joissa on artikkeli, on uudemmassa kirjallisuudessa yleistynyt tapa aloittaa kertomus lauseella, jossa heti on määräinen muoto: *Mannen gick nedför gränden.*, ei *Där fanns en gränd, och nedför gränden gick en man.* Tämä tekniikka luo kirjoittajalle ja lukijalle oletetun

yhteisen taustan, koska määräistä muotoa ei käytettäisi elleivät mies ja kuja olisi sekä kirjoittajalle että lukijalle ennestään tuttuja.

Viittaussuhteiden kannalta voimme tässä valossa erottaa kahdenlaisia virkkeitä: itseriittoisia eli autosemanttisia, jotka ovat täysin ymmärrettäviä ilman kontekstia, ja riippuvaisia eli synsemanttisia, joiden ymmärtäminen edellyttää viitteiden tulkintaa ympäröivän tekstin tai tilanteen avulla. Riippuvaisuutta saattaa kuvata asteikon avulla. Itseriittoisimpia ovat sananlaskut ja aforismit, hautakirjoitukset, lyhyet sanomalehti-ilmoitukset jne. Täydellisesti autosemanttinen virke ei saa sisältää sellaisia anaforisia, eksoforisia tai kataforisia, korvaavia viitesanoja, jotka tekisivät siitä synsemanttisen. Itseriittöinen virke ei voi olla pelkkä sivulause. Se ei myöskään saa olla elliptinen eikä siihen saa sisältyä kytkennön merkkejä kuten *siksi, että* tai *tästä seuraa, että*.

3.16.

Nämä käsitteet muodostavat lähtökohdan teksteissä esiintyvien viittaussuhteiden kuvaamiselle. Pitkissä teksteissä viittaussuhteiden selvittäminen voi käydä hankalaksi, koska teksti saattaa sisältää erittäin monisäikeisiä viittaussuhteiden verkostoja. Viitteiden havainnollistaminen piirtämällä yhteisviitteisiä konstituentteja yhdistäviä viivoja suoraan tekstiin, esimerkiksi merkitsemällä eri sidosjäsenjoukot eri värein, voi jo sekin antaa yleiskäsityksen niiden määrästä. Jos tällaisen piirroksen tulos on täynnä väriviivoja, tekstin koheesio on viitteellisyydeltään tiukempaa kuin sellaisen tekstin, jonka viittaussuhteita kuvaava piirros sisältää vain vähän väriviivoja.

Aineistoa on kuitenkin helpompi käsitellä tarkemmin, jos yhteisviitteellisyys esitetään taulukkona. Yhtenä taulukon muotona olen käyttänyt seuraavaa (virkkeet ja rinnakkaislauseet ilmaistu numeroin, alisteiset lauseet kirjaimin):

^{1a}Ennen oli kuningas, ^{1b}jolla oli tytär. ^{2a}Kuningas lupasi tyttärensä sille, ^{2b}joka tuo maailman ihmeellisimmän esineen.
³Oli sitten yhdessä torpassa kolme poikaa. ⁴Pojat lähtivät etsimään esineitä ⁵ja kulkivat kolmensadan peninkulman päähän.

⁶Siellä tapasivat pojat käärmeen, joka kahdella pomppauksella pääsi peninkulman päähän. ⁷Oitis pojat istuivat käärmeen selkään. ⁸Käärme kiidatti heidät hetkessä kuninkaan linnaan. ⁹Kuningas antoi tyttären vanhimmalle pojista, ¹⁰ja toiset pojat saivat häneltä suuren palkinnon.

Tekstistä etsitään sidosjäsenjoukot ja laaditaan matriisi, jossa riiveinä ovat sidosjäsenet, sarakkeina virkkeet ja lauseet, merkiten plus-merkillä ne virkkeet tai lauseet, joissa sidosjäsen on edustettuna:

SIDOSJÄSENJOUKKO	VIRKE JA LAUSE											
	1a	1b	2a	2b	3	4	5	6	7	8	9	10
kuningas	+	+	+							+	+	+
tytär		+	+									+
esine ja käärme				+		+		+	+	+		
pojat					+	+	+	+	+	+	+	+
jne.												

'Kuningas'-sanalla merkitty sidosjäsenjoukko käsittää siis sidosjäsenet *kuningas* (1a) - *kuningas* (1b) - *tyttärensä* (1b) - *kuninkaan* (8) - *kuningas* (9) - *häneltä* (10). Tässä ovat viittaussuhteet sangen selviä, koska ne perustuvat samaviitteiseen toistoon, pronominalisaatioon ja possessiivisuffiksiin käyttöön. Vaikeampi on päättää, tulisiko jäsenet *maailman ihmeellisimmän esineen* (2b) ja *käärmeen* (6) käsitellä saman sidosjäsenjoukon jäsenenä vai eri sidosjäsenjoukkoina. Koska käärme on tässä yhtä kuin etsitty esine, lienee luonnollisinta yhdistää ne samaan joukkoon: käärme on esimerkki ihmeellisestä esineestä. Tekstissä on vielä muitakin sidosjäseniä: *ennen - sitten*, *kolmensadan peninkulman päähän - siellä*, ehkä *oitis - hetkessä*, *vanhimmalla - toiset*, jne. Täydelliseen matriisiin olisi merkittävä nämä kaikki. Liikkumista ilmaisevat verbit - *lähtivät*, *kulkivat* - *kiidatti* - voi vielä tulkita omaksi sidosjäsenjoukokseen, jne.

Tällainen matriisi pystyy havainnollistamaan tekstin rakennetta.

Kuningas esiintyy tekstikappaleen alussa ja lopussa, *pojat* virkkeissä 3 - 10, ja sekä *kuningas* että *pojat* virkkeissä 8 - 10. Viite kuninkaaseen siis aloittaa kertomuksen, *pojat* tulevat mukaan kertomuksen keskiosassa, ja kuninkaan ja poikien esiintyminen yhdessä kuuluu tarinan loppuratkaisuun. Huomaamme myös, että viite kuninkaaseen puuttuu virkkeistä 2b - 7. Koska kuninkaaseen jälleen viitataan tekstin lopussa, on ilmeistä, että lukijan on myös virkkeitä 2b - 7 lukiessaan muistettava, että kuningas on olemassa. Tätä sidosta voimme jaksossa 2b - 7 pitää latenttina: se vaikuttaa tekstin koheesioon, vaikka se ei ole edustettuna tekstin pinnalla. Näin lyhyessä tekstissä matriisi ei ehkä anna tietoa, jota ei yhtä hyvin voisi etsiä ja löytää suoraan tekstistä. Mutta jos teksti on pitkä, matriisin laatiminen voi olla avuksi sen sisäisen rakenteen selvittämisessä.

4. TEKSTIN JAKSOISTA

4.1.

Tekstilinguistiikka pyrkii kehittämään perusteita tekstin jakamiselle virkettä laajemmiksi tekstin yksiköiksi. Tässä eri koheesiomekanismit, eritoten virkkeitä toisiinsa sitovat viittaussuhteet ovat perustavia kriteerejä.

Tekstin jäsentelyä on paljon käsitelty, muun muassa kieltenopetuksessa, sillä kirjoitetun tekstin kappaletta on pidetty sellaisena tekstin yksikkönä, jota jokaisen kirjoitelmia laativan oppilaan olisi opittava käsittelemään. Kappaletta ei kuitenkaan pitäisi samaistaa lingvistisesti määriteltävään tekstin yksikköön. Siksi en tässä sanoakaan tekstin yksikköä kappaleeksi, kuten useat tekstin tutkijat ovat tehneet. Termillä kappale tarkoitan vain sellaista ortografista tai typografista yksikköä, joka on kirjoitetussa tai painetussa tekstissä erotettu ympäristöstään kappalejaolle ominaisin keinoin (eli jättämällä kappaleen ensi rivin alkuun tyhjää tilaa ja sen viimeisen rivin mahdollinen loppuosa tyhjäksi). Lingvistisesti määriteltävästä tekstin osasta käytän sen sijaan nimitystä tekstijakso.

4.2.

Tekstijakso on tämän periaatteen mukaan jokainen tekstin osa, joka sidostuu jonkin tietyn sidosjäsenjoukon tai muun kielellisesti määriteltävän koheesiokeinon avulla. Koska jokainen sidosjäsenjoukko rajaa oman jaksonsa ja koska sidosjäsenjoukkoja esiintyy paitsi peräkkäin myös päällekkäin ja lomittain, tästä seuraa, että tekstiin kuuluu usein hyvinkin monimutkainen päällekkäisten ja limittäisten jaksojen verkosto.

Tästä vuorostaan seuraa, että eräät jaksojen rajat ovat muita tärkeämpiä ja näin ollen sellaisia, joiden mukaan kappalejaon olisi tapahtuttava. Viittaussuhteet ja muut koheesiomekanismit esiintyvät siis tekstissä hierarkkisessa järjestyksessä: ne sidosjäsenjoukot, jotka

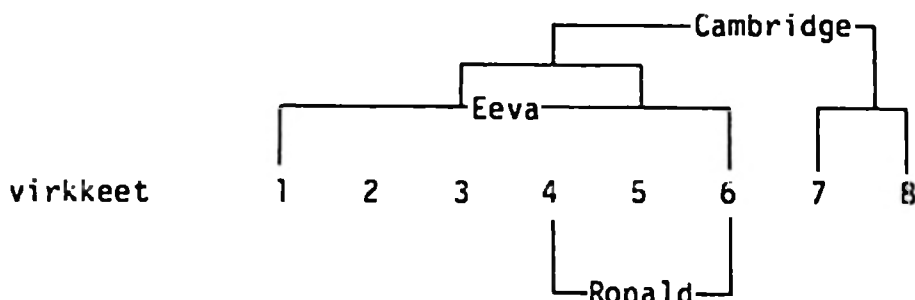
ovat tekstin kannalta tärkeitä, pystyvät paremmin rajaamaan kappaleita kuin ne, jotka ovat tekstille vähemmän tärkeitä. Koska samaviitteiset pronominit ja muut niihin verrattavat korvaavat viitteet eivät tavallisesti esiinny sidosjäsenjoukon ensimmäisenä, uutta tietoa tuovana jäsenenä, ne useissa tyylilajeissa, kuten asiatyylissä, ilmaisevat yleensä tekstijakson jatkuvuutta. Myös erilaisten viittaussuhteiden ja muiden koheesiomekanismien lukumäärällä voi olla merkitystä tekstin jaksotukselle. Jos monet sidosjäsenjoukot alkavat samasta virkkeestä ja päättyvät samaan virkkeeseen, nämä virkkeet tajutaan helposti omaksi jaksokseen, josta kirjoitetussa tekstissä voisi tulla kappale. Tekstijakson rajaamiseen voi siis liittyä sekä laadullisia että määrällisiä tekijöitä.

4.3.

Sidosjäsenjoukkojen ja tekstijaksojen päällekkäisyydestä mainittakoon tässä vain lyhyt, pelkistetty esimerkki:

¹Sisareni Eeva on seitsentoistavuotias. ²Hän on oppikoulun viimeisellä luokalla. ³Viime kesänä hän oli kuukauden Cambridgessa englantia oppimassa. ⁴Siellä hän asui ystäväni Ronaldin luona ja suoritti kurssinsa erinomaisin arvosanoin. ⁵Hän viihtyi siellä hyvin. ⁶Ronald ja hänen perheensä olivat Eevalle kovin ystävällisiä. ⁷Cambridge on muutenkin viihtyisä kaupunki. ⁸Sen vanhat rakennukset ovat mielenkiintoisia.

Sidosjäsenjoukko *sisareni Eeva* - *hän* yhdistää virkkeet 1 - 6, joukko *Cambridge* - *siellä* - *Cambridge* - *sen* virkkeet 3 - 5 ja 7 - 8, ja joukko *Ronald* virkkeet 4 ja 6. Jo näiden kolmen joukon muodostamat jaksot ovat osaksi päällekkäisiä:

Jos nyt tarkastelee esimerkkitekstin mahdollista jakoa kappaleisiin vain näiden kolmen tärkeän sidosjäsenjoukon kannalta, voi todeta, että jako voisi tapahtua ainakin neljällä eri tavalla. Ensiksi voi pitää koko tekstiä yhtenä ainoana jaksone. Toiseksi voi pitää *Eeva*-joukkoa tärkeimpänä kappaleiden rajaajana, jolloin tekstiin tulisi kaksi jaksoa, 1 - 6 ja 7 - 8. Kolmanneksi voi pitää *Cambridge*-joukkoa kappalejaon määrääjänä, jolloin tekstin jaksoiksi tulisi 1 - 2 ja 3 - 8. Ja neljänneksi voisi *Ronald*-joukko olla pääkriteerinä, jolloin tekstistä voisi tulla jopa kolmekin kappaletta: 1 - 3 ja 4 - 6 ja 7 - 8. Näinkin lyhyeen tekstiin voi soveltaa vielä muitakin jakoperusteita. Yhtenä on ajallinen: virkkeet 1 - 2 ja 7 - 8 ovat presensmuodossa ilmaisten jatkuvaa asiain tilaa, virkkeet 3 - 6 taas kertovat imperfektissä siitä, mitä tapahtui viime kesänä. Tämän kriteerin mukaan jaksotuksessa on katko virkkeiden 6 ja 7 välissä.

4.4.

Yksinkertainenkin teksti voi siis sisältää useita päällekkäisiä ja lomittaisia, sidosjäsenjoukkojen ja muiden koheesiomekanismien rajaamia jaksoja. Koska saman tekstin kappalejako voi tapahtua usealla eri tavalla, valinta näiden välillä perustuu tekstistrategiaan, jota vuorostaan ohjaavat usein tyylilliset näkökohdat. Eräissä tyylilajeissa on pitkien kappaleiden käyttö suosittua. Toiset tyylit, esimerkiksi sanomalehtikieli, suosivat taas tekstin jakoa moniin pieniin kappaleisiin. Mutta tyylilajin kappaleen pituudelle asettamat vaatimukset voivat vuorostaan heijastua tekstin sisäiseen rakenteeseen ja organisaatioon. Lyhyitä kappaleita suosiva tyyli pakottaa tekstin laatijan pysyttelemään lyhyissä koheesioyksiköissä, kun taas pitkiä kappaleita suosiva tyyli sallii tekstin laatijan käyttää monimutkaisempia, laajempia sidosjäsenverkostoja ja muita tekstiä sidostavia mekanismeja. Nämä tekstistrategioiden erot vaikuttavat niihin tyylilajeihin, joita voisimme impressionistisesti kuvata iskevän staccatotyylin ja rauhallisemmin virtaavan legatotyylin vastakohtaksi.

Tekstin jaksojen päällekkäisyyttä ja lomittaisuutta käyttää hyväkseen moderni kirjallisuus, etenkin runous ja tajunnanvirtaproosa. Kirjallisuuden kannalta merkityksellinen informaatio ei ole yksinomaan

vaihtoehtojen eliminointia eli epävarmuuden muuttamista varmuudeksi, kuten tieteellisessä esityksessä ja asiaproosassa. Kirjallisuudessa voi tekstin tarkoituksena olla suggestiivisuuden lisääminen esittämällä eri tulkintoja mahdollistavia vaihtoehtoja ja aikaansaamalla tahallista moniselitteisyyttä. Jos eri tulkinnat vahvistavat toisiaan toivotulla tavalla, ne voivat rikastuttaa tekstiä ja lisätä sen vaikutusta vastaanottajaan huolimatta siitä, että eri tulkinnoille avoimet vaihtoehdot vähentävät tekstin teoreettista informaatiopitoisuutta. Juuri tajunnanvirtaproosassa lukija voi jäsentää tekstin virtaa eri tavoin. Välimerkkien ja kappalejaon puuttuessa jaksojen päällekkäisyys lisää tulkintojen lukumäärää ja tekstin suggestiivisuutta.

4.5.

Sidosjäsenjoukkojen lisäksi mikä tahansa koheesiomekanismi voi periaatteessa rajata oman tekstijaksonsa, esimerkiksi ikonisuus: jos jokin tekstin osa on runomitallista tai muuten rytmistä ja muut osat vailla samaa rytmiä, ikoniselta kannalta säännölliset tekstin osat muodostavat oman jaksonsa. Tematiikka voi myös tarjota tekstijaksojen määrittelykriteerejä. Sarja virkkeitä, joilla on sama- tai yhteisviitteinen teema, voidaan siten tajuta kuuluviksi yhteen. Tekstin ajatus ja juoni ilmaistaan myös kytkentöjen avulla. Esimerkiksi kausaalisvoittainen kytkentä

p. Sen vuoksi voimme todeta, että q. Mutta tästä huolimatta on muistettava, että r. Sitä vastoin ei s. Johtopäätöksenä on siis, että t.

on omiaan antamaan sen sisältämille väitteille p, q, r, s ja t tiukan loogis-kausaalisen yhteyden ja siten rajaamaan nämä väitteet ja niitä yhdistävät, tekstin sidostumista selittävät konnektiivit omaksi jaksokseen. Temporaaliset kytkennät saattavat samoin rajata jaksoja. Myös tyylilliset tekijät vaikuttavat jaksotukseen. Siirtyminen pitkistä, raskaista virkerakenteista yksinkertaisempiin tai päinvastoin voi olla jakson rajan merkinä. Muutkin tyylilliset siirtymät voivat merkitä jaksojen rajoja: kirjailija saattaa kuvata jonkin henkilön ajatusmaail-

maa monimutkaisin lause- ja virkerakentein, kun taas jonkin toisen henkilön luonnehdinnassa käytetty rakenteellisesti yksinkertainen kieli auttaa lukijaa tajuamaan siirtymiä tekstijaksosta toiseen.

4.6.

Äidinkielen oppitunneilta lienevät useimmille tuttuja peukalosäännöt tyyppiä 'on sanottava vain yksi asia kussakin kappaleessa' tai 'kappale alkaa siirtymälauseella, joka liittyy edeltävään tekstiin ja jossa tämän lisäksi ilmaistaan kappaleen pääajatus' tai 'kappaleen lopussa on hyvä esittää yhdessä virkkeessä yhteenveto kappaleen pääsisällöstä'. Tällaiset normatiiviset neuvot pohjautuvat käsitykseen hyvän, selkeän asiatyylin luonteesta. Tekstilingvistiikan kannalta niitä voi pitää tekstin strategiaa ja jäsentelyä ohjaavina ja säätelevinä periaatteina, jotka on ilmaistu pikemminkin retoriikan kuin lingvistiikan kielellä. Eräitä niistä voi verraten helposti siirtää tekstilingvistiikan käyttämään konkreettiseen oppisanastoon. Toiset voivat olla vain hankalasti ilmaistavissa konkreettisten koheesiomerkkien avulla. Tällöin on turvauduttava korkeamman asteen abstraktioihin. Näihin kuuluvat tekstin pääjuonen lisäksi myös ne implikoidut sidokset ja kytkennät, jotka perustuvat tekstin laatijalle ja vastaanottajalle yhteiseen maailmankuvaan. Myös tekstin tilannekonteksti voi muodostaa sen jaksotuksen perustan.

4.7.

Lopuksi vielä lyhyt muistutus siitä, että tekstin jaksoja merkitään myös puhutussa kielessä. Puhuja voi tauotuksen, intonaation, rytmin sekä paralingvististen keinojen avulla ilmaista, missä tekstijaksojen tärkeimmät rajat kulkevat. Sujuvassa puheessa katkojen fonologiset merkit esiintyvät yleensä niissä tekstin kohdissa, joissa ilmenee myös syntaktisten ja tekstuaalisten yksiköiden ja jaksojen välisiä rajoja. Mutta usein puhuttu kieli joutuu turvautumaan metatekstiin selventääkseen sitä, miten puhe koostuu jaksoista. Metatekstiä eli tekstin rakennetta selventäviä tekstin osia esiintyy tietenkin myös kirjoitetussa kielessä, mutta puhutussa tekstissä yhtenä metatekstin tärkeänä tehtävänä on selvittää sen kaltaista jaksotusta, jota ilmaisee kirjoi-

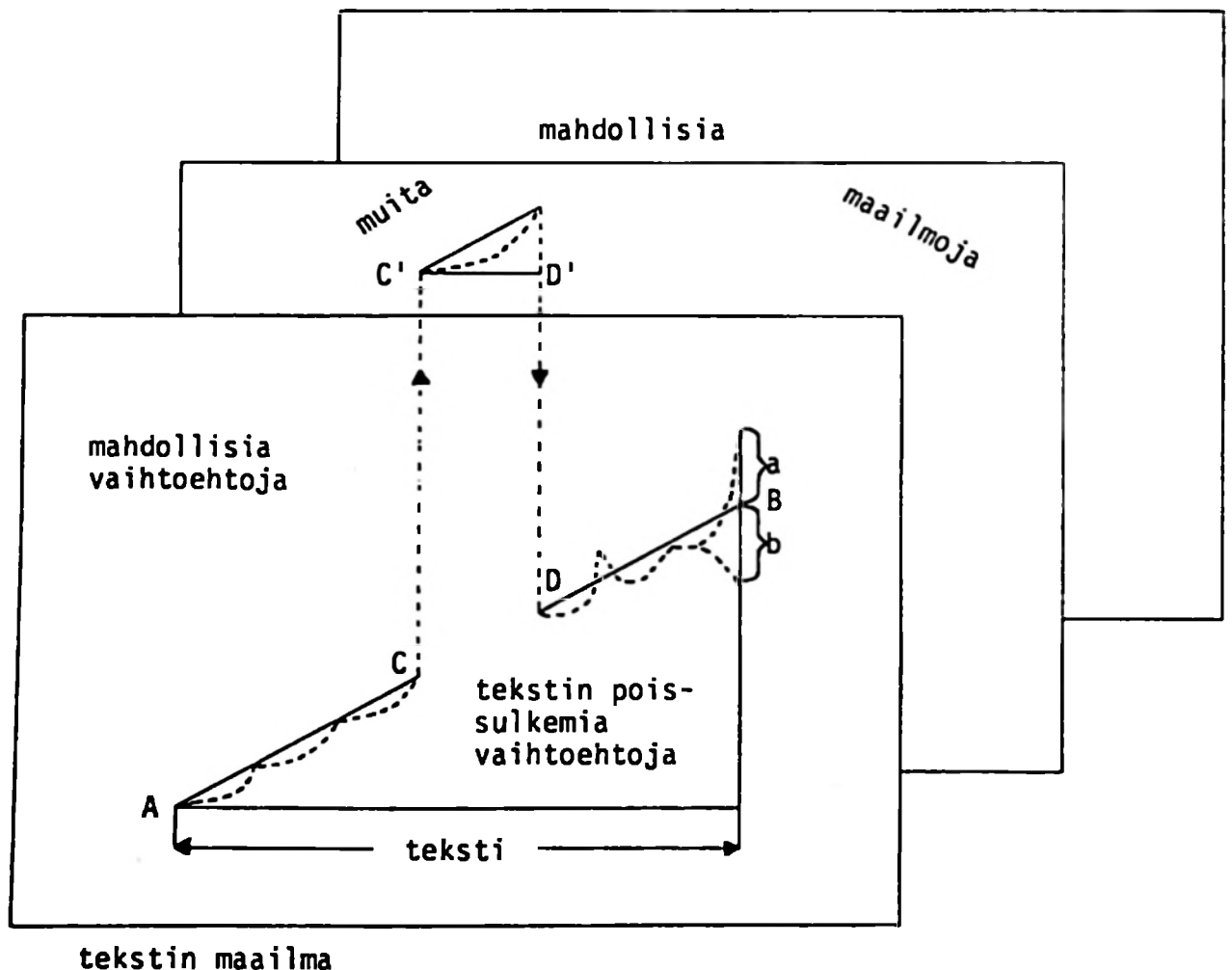
tetun kielen kappalejako. Tekstin laatijalla on käytettävissään sekä jakson jatkuvuutta että jaksojen välistä katkoa ilmaisevia merkkejä: *jos vielä jatkan tästä asiasta niin...*, *siirtyäkseni seuraavaan asiaan...*, *ryhdyn nyt käsittelemään...*, tms ovat esimerkkejä näistä. Dialogissa vaikuttaa puhetilanne erityisen merkittävästi tekstin jaksoitukseen. Sidostuneessa dialogissa voivat eri puhujien repliikit olla sekä saman jakson että eri jaksojen osia riippuen siitä, kuinka tiukasti tai höllästi ne ovat liittyneet toisiinsa. Keskustelussa ei ole harvinaista edes se, että toinen puhujista voi jatkaa lausetta, jonka toinen on keskeyttänyt. Tilannekontekstin laajemmat puitteet ovat myös merkityksellisiä. Jos esimerkiksi keskustelun kuluessa huoneeseen saapuu uusi henkilö, aikaisempi keskustelu saattaa helposti katketa ja uusi tekstijakso alkaa. Tilanteen vaikutus dialogin katkoon on eräissä tapauksissa myös mielenkiintoinen sosiolingvistinen tai sosiologinen ilmiö.

5. TEMATIikka ELI LAUSEEN INFORMAATION VIRTAAMINEN

5.1.

Tekstilinguistiikan kannalta lause ja virke eivät ole autonomisia, vaan tekstin osia, joiden tehtävänä on välittää tekstin informaatiovirtaa. Tekstistrategia määrää, millä tavoin kukin virke ja lause kytkeytyy sitä edeltävään ja sitä seuraavaan tekstiin sekä tekstiä ympäröivään tilanteeseen. Jos on kysymys tekstin ensimmäisestä tai viimeisestä virkkeestä, strategia määrää, kuinka teksti alkaa ja loppuu.

Tekstin avulla tapahtuvaa tiedonvälitystä voisimme pelkistää hahmotella yksinkertaisen kaavion avulla seuraavasti:

Jana AB kuvaa viestijän antaman semanttisen tiedon määrää, katkoviiva AB viestin vastaanottajan saaman tiedon määrää. Tekstin alkupisteessä A viestijälle yhteinen informaatio ei ole nollopisteessä, koska viestijällä ja vastaanottajalla on tietty määrä, a, yhteistä tietoa. Tähän kuuluu sekä aikaisempaa tietoa esimerkiksi kulttuuritaustasta että tilannekontekstista johtuvaa tietoa. Informaatioteoriassa on koodin informaation mittana käytetty poissuljettujen vaihtoehtojen määrää, ja tätä näkemystä voi pyrkiä soveltamaan myös tekstin sisältämään tietoon: poissuljettujen vaihtoehtojen määrä kasvaa tekstin edetessä, mahdollisten vaihtoehtojen määrä pienenee. Katkoviiva kuvaa vastaanottajan saaman tietomäärän kasvua, joka voi olla hidasta lauseen alussa ja nopeutua lauseen loppua kohti, kun lauseen syntaktinen rakenne on ehtinyt käydä selväksi. Vastaanottajan saaman tiedon määrä voi kuitenkin jäädä alhaisemmaksi kuin tekstin laatijan, koska teksti saattaa olla epämääräistä tai moniselitteistä. Joskus tulkitun tiedon määrä voi päinvastoin nousta lähetetyn tiedon määrää osoittavan käyrän yläpuolelle, koska vastaanottaja voi saada tai johtaa tekstistä sellaistakin tietoa, jota viestijä ei ole tietoisesti siihen sisällyttänyt. Tekstin lopussa jana b kuvaisi sitä viestijän lähettämää tietoa, jota vastaanottaja ei ole saanut, ja jana a sellaista vastaanottajan tulkitsemaa tietoa, jota viestijä ei ollut tietoisesti lähettänyt. Teksti liikkuu omassa maailmankuvassaan, mutta se voi myös viitata toisiin, vaihtoehtoisiin maailmiin, ja haluttaessa jälleen palata alkuperäiseen maailmaansa. Tätä kuvataan kaaviossa poikkeamalla pisteestä C toiseen maailmankuvaan pisteeseen C' ja palaamalla jälleen alkuperäiseen maailmankuvaan pisteessä D. Tämäkin kaavio on luonteeltaan hypoteettinen, ja sen tarkoituksena on lähinnä vain luoda perustaa seuraavalle tarkastelulle. Tarkempi ja täydellisempi kaavio olisi sellainen, johon sisältyisivät vielä muun muassa välitetyn tietomäärän kasvun epätasaisuudet.¹ Esimerkiksi metateksti, jonka tehtävänä on selvittää tekstin

---

¹ Tekstin kokonaisinformaatio koostuu eri tason systeemeistä: ainakin fonologisesta, jossa foneemeilla on omat esiintymis- ja yhdistelmä-todennäköisyytensä; leksikaalisesta; syntaktisesta (siihen luettuna morfologia); ja myös kontekstuaalisesta, koska tietyssä tilanteessa ja tekstiyhteydessä eri ilmaisuilla on erilainen esiintymistodennäköisyys. Siksi tekstin kokonaisinformaatiota voi tuskin matemaattisesti mitata,

rakennetta pikemminkin kuin antaa varsinaista uutta tietoa, olisi otettava huomioon eri tasolla kuin tekstin varsinainen informaatioisisältö.

Jokaisen virkkeen ja lauseen on mukauduttava tekstistrategian asetamiin yleisiin vaatimuksiin. Siksi jokaisella virkkeellä ja lauseella on paitsi kieliopillinen perusrakenne myös tekstistrategiaa palveleva informaatorakenne. Tekstilingvistiikan tehtäviin kuuluu tutkia tämän informaatorakenteen suhdetta lauseen ja virkkeen kieliopilliseen perusrakenteeseen. Sen tulisi selvittää, missä määrin tekstistrategialle jää pelivaraa kielen perusrakenteen sallimissa rajoissa. Sen tulisi myös tutkia, millä tavoin tekstistrategiaan perustuvat, informaation virtaa säätelevät ratkaisut saattavat ohjata kieliopillisen perusrakenteen valintaa. Koska edellinen näistä kahdesta tehtävästä on lingvistikalta kannalta konkreettisempi, keskityn tässä lähinnä siihen.

5.2.

Virke- ja lausekieliopin puolella on jo kauan tarkasteltu tietovirran kulkua, vaikka tätä teeman ja reeman (tai amerikkalaisen terminologian mukaan topiikin, kommentin ja fokuksen) tutkimista ei aina ole kytketty tekstilingvistiikkaan. Teema-reemasyntaksista on kuitenkin muodostumassa tekstilingvistiikan olennainen ja keskeinen osa, ja siksi on paikallaan luoda siihen lyhyt historiallinen katsaus.

Teema-reemasyntaksin perustajista on eturivin hahmoja Prahan koulukunnan uranuurtaja Vilem Mathesius. Hän vertasi toisiinsa englannin ja tšekin sanajärjestyksestä ja määritteli apuneuvoikseen käsitteet *osnova*, 'perusta', ja *jádro*, 'ydin'. Mathesiuksella oli kuitenkin runsaasti edeltäjiä. Ranskalaisen filologin Henri Weilin klassisten ja uusien kielten sanajärjestyksestä vertaileva tutkimus (1844) korosti muun muassa sitä, että kreikan ja latinan virkkeet muodostavat tekstissä ketjun,

---

vaikka rajallisissa alasysteemeissä kuten fonologiassa esiintyvien yksiköiden todennäköisyydet ja systeemin entropian voikin tiettyjen olettusten puitteissa täsmällisesti laskea. Laskelmien yleisenä edellytyksenä on käytettävissä olevien vaihtoehtojen kokonaismäärän tunteminen. Jos puhuja valitsee tietyn foneemin, voimme luetella myös ne foneemit, joita hän ei ole valinnut. Mutta jos puhuja käyttää tiettyä sanaa, ei ole mahdollista vastaavalla tavalla ja yhtä mielekkäästi luetella kaikkia niitä sanoja, joita hän ei ole halunnut käyttää.

jonka renkaat todella kietoutuvat yhteen ("une chaîne dont les anneaux s'entrelacent"), kun taas ranskan virkkeitä voisi verrata helminauhaan, joita yhdistää vain ajatuksen muodostama lanka ("un collier de perles; elles ne sont unies que par le fil de la pensée"). Weil tutki myös niitä eri tapoja, joiden avulla tekstin virkkeet voivat sitoutua toisiinsa. Jos virkkeen ensimmäinen käsite on viittaussuhteessa edellisen virkkeen ensimmäiseen käsitteeseen, ne ovat rinnakkaiskytkennässä ("la marche des deux phrases est en quelque sorte parallèle"); jos virkkeen ensimmäinen käsite viittaa edellisen virkkeen viimeiseen käsitteeseen, kytkentä on progressiivinen ("il y a progression dans la marche du discours").¹ Tähän ongelmaan palataan kappaleessa 5.11.

Samantapaisia ongelmia ovat töissään sivunneet useat 1800-luvun ja 1900-luvun alun kielentutkijat, jotka puhuivat psykologisesta subjektista ja psykologisesta predikaatista. Otto Jespersen vähätteli teoksessaan *Philosophy of Grammar* näitä näkökohtia käyttäen niistä sanontaa "purposeless talking about logical and psychological subjects". Myöhemmin, kirjassaan *Analytic Syntax* (1937) hän kuitenkin päätyi esittämään virkesarjoja joiden erot perustuvat juuri teema-reemamuunoksiin. Saksalainen Hermann Ammann lienee ensimmäisenä käyttänyt termejä 'teema' ja 'reema'. Ammannin viitekehyksessä teema oli se osa lausetta, joka oli ennestään annettu tai tunnettu ja siten sidoksissa edeltävään tekstiin: "Das Thema stellt gleichsam den Kristallisationskern dar, an den der neu mitzuteilende Inhalt anschliessen soll".² Reema taas oli se lauseen osa, jossa esitetään uutta tietoa. Teema ei Ammannilla välttämättä ollut lauseen alussa. Ensimmäisestä lauseenjäsenestä hän käytti nimitystä *Satzbasis*, joka taas muistuttaa tanskalaisen Diderichsenin myöhemmin käyttämää käsitettä fundamentti.

Weilin tavoin Mathesius oivalsi selvästi, että kunkin kielen perusrakenne suo teema-reemarakenteelle tietyn liikkumavaran. Hän ymmärsi myös, että lauseen informaatorakennetta tulisi tutkia sen muodollisen

---

¹ Sitaatit kirjan *De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes. Question de grammaire générale 2.* painoksesta (Pariisi 1896), sivuilta 34 ja 37.

² Teoksessa *Die Stellungstypen des lateinischen attributiven Adjektivums* (1911), s. 15.

rakenteen vastakohtana: edellisen perusyksiköt ovat teema ja reema, jälkimmäisen subjekti, predikaatti, objekti jne. Mathesiuksen oppilaat ja seuraajat - Jan Firbas, František Daneš, Przemyslav Adamec, Eduard Beneš, Petr Sgall ja monet muut - ovat sittemmin kehittäneet ja täsmentäneet oppi-isänsä ajatuksia. Heidän tematiikkaa osoittava terminsä on 'Functional Sentence Perspective', kun taas venäjänkielisessä lingvistiikassa oppisana on tavallisimmin 'aktual'noe členenie predloženija'. Myös länsimaisessa lingvistiikassa tematiikka on saamassa osakseen kasvavaa huomiota. Lauseesta lähtevä kielioppi on päätyössä kohden tekstuaalisia ongelmia, ja esimerkiksi eräät transformaatiokieliopin säännöt kuten topikalisointi ovat perusluonteeltaan temaattisia.

5.3.

Tematiikan peruskäsitteiden, teeman (topiikin) ja reeman (kommentin), tutkimista vaikeuttaa se, että eri tutkijat ovat ymmärtäneet niiden perusolemuksen eri tavalla. Siksi on tarpeen selvytyden vuoksi luetella niiden eri määrittelyperusteita. Näitä ovat ainakin seuraavat:

- (a) Logiikkaan perustuvat määritelmät: loogiseen syvärakenteeseen liitetään teeman ja/tai reeman symbolit osoittamaan loogista subjektia ja loogista predikaattia.
- (b) Psykologisoivat määritelmät: teema on se, jota puhujan oletetaan ajatelleen ensin tai josta oletetaan hänen puhuvan, kun taas reema on se, jota hän ajattelee myöhemmin tai se, mitä hänen oletetaan sanovan teemasta.
- (c) Tutun ja uuden tiedon eroon perustuvat määritelmät: teema toistaa tuttua tietoa, reema tuo tekstiin uutta tietoa.
- (d) Informaatiopitoisuuden perustuvat määritelmät: eri lauseenjäsenillä on erilaiset informaatiopitoisuudet, ja vähiten informaatiota sisältävää lauseenjäsentä kutsutaan teemaksi, eniten informaatiota sisältävää reemaksi, jolloin teeman ja reeman välille voi muodostua informaatiopitoisuuden asteikko.
- (e) Syntaktiseen pintamuotoon perustuvat määritelmät: teema ja reema esiintyvät tekstissä tietyin tavoin merkittyinä, ja nämä merkinnät mahdollistavat niiden tunnistamisen.

Kullakin näistä määritelmätyypeistä on omat etunsa. Vaikkakin lingvistin tehtävänä on selvittää merkityksen ja ilmaisun suhteita, hänen on joka tapauksessa pystyttävä määrittelemään teema ja reema pintarakenteesta. Syntaktiseen pintamuotoon perustuva määritelmä on siis välttämätön. Mutta tämän lisäksi tutkija voi pyrkiä selittämään, kuinka pintateema ja pintareema kuvastavat merkitystä: loogisia syvärakenteita, psykologiaa, tekstin informaatorakennetta, uutta ja tuttua tietoa. Nämä näkökohdat kuvastavat siis syitä, joiden vuoksi tietty lauseke tai sana esiintyy teemana tai reemana. Ne ovat tekijöitä, jotka laukaisevat ne lauseen tematisointi- ja rematisointiprosessit, joita generatiivisessa kieliopissa on sanottu topikalisoinniksi ja myös muiksi siirtotransformaatioiksi.

Pintamuotoon sidotut määritelmät ovat kielikohtaisia, koska eri kielet käyttävät erilaisia mekanismeja teeman ja reeman merkitsemiseksi. Periaatteessa merkitsemiskeinoja on kahdenlaisia: morfologisia, kuten japanin partikkelit *wa* ja *ga* sekä filippiinikielten partikkelimuotoiset teema-reemamerkit (tietyissä mielessä temaattisesti värittyneitä voivat olla myös suomen liitepartikkelit *-han/hän* ja *-pa/pä*, samoin ehkä *-kin*); ja sanajärjestykseen perustuvia. Nämä teeman ja reeman merkitsemiskeinot ovat läheisesti kytkeytyneet kielen yleisrakenteeseen eli sen typologisiin ominaisuuksiin. Synteettisissä kielissä, kuten suomessa, sanan tai lausekkeen syntaktinen funktio ilmaistaan tavutuspäättein, joten sanajärjestys on vapaampi kuvastamaan muita, muun muassa temaattisia suhteita:

Kalle löi Villeä. Villeä löi Kalle.

Analyttisissä kielissä, esimerkiksi ruotsissa tai englannissa, sanajärjestys on osittain varattu ilmaisemaan syntaktisia perusfunktioita, esimerkiksi subjektin ja objektin eroa:

Kalle slog Ville. Ville slog Kalle.

Ruotsin sanajärjestystä tällä tavalla muunnettaessa lauseen perusmerki-

tys muuttuu, joten temaattisten suhteiden ilmaisemiseksi on käytettävä muita keinoja, kuten passiivia tai passiivin lohkorakenteita:

Ville slogs av Kalle. Det var Ville som slogs av Kalle.

5.4.

Seuraavan tarkastelun lähtökohdaksi perustan teeman ja reeman määritelmän siihen havaintoon, että tietty lauseenjäsens voi perusmerkityksen muuttumatta esiintyä lauseen eri kohdissa. Näistä ensimmäinen eli etisin on sen temaattinen sijoituspaikka, viimeinen remaattinen sijoituspaikka. Temaattisen ja remaattisen sijoituksen välille mahdollisesti jäävät sijoituspaikat ovat temaattisesti neutraaleja.

Ensiksi muutamia esimerkkejä. Englannin lauseessa

The tiger bit the lion.

on kaksi nominaalia, *the tiger* ja *the lion*, joista edellinen on positionsa vuoksi teema, jälkimmäinen reema. Perusmerkityksen muuttumatta emme voi muuntaa tätä lausetta lauseeksi

The lion bit the tiger.

joka siis ei ole alkuperäisen lauseemme temaattinen variantti vaan kokonaan toinen lause. Jos haluaa tematisoida alkuperäisen lauseen reemanominaalin *the lion*, tematisoinnista johtuva nominaalin siirto on merkittävä, englannissa passiivin avulla:

The lion was bitten by the tiger.

Kun siis tekstistrategia vaatii siirtämään objektin teemaksi, tämä suoritetaan englannissa merkitsemällä siirto passiivilla. Tematiikan palveleminen on englannissa agentittoman lauseen (esimerkiksi *A number of experiments were repeated.*) mahdollistamisen ohella passiivin päätehtäviä.

Jos verbi on yksipaikkainen eli jos siihen liittyy vain yksi nomi-

naali, tämä nominaali on paikasta riippuen joko teema tai reema. Jos verbi on kaksipaikkainen, kuten esimerkkinä *to bite*, on olemassa kaksi mahdollista nominaalin teema-reemajärjestelyä. Mutta valinnassa on vain yksi vapausaste: jos kerran päätämme, että *the tiger* on esimerkkilauseen teema, tästä seuraa, että *the lion* pakosta tulee reemaksi, ja päinvastoin. Temaattisen järjestelyn motiivina voi siis olla joko tietyn lauseenjäsenen tematisointi tai jonkin toisen lauseenjäsenen rematisointi. Ainakin eksistentiaalilauseissa näyttää rematisointi olevan säätelyn päätarkoituksena, koska uutta tietoa pyritään yleensä sijoittamaan reemaan eikä teemaan.

Kolmipaikkaisilla verbeillä niihin liittyvien nominaalien mahdollisten temaattisten järjestelyiden, eli temaattisten permutaatioiden, lukumäärä kasvaa kuuteen ja vapausasteita on kaksi. Yksi mahdollinen tutkimusmenetelmä on permutaatioiden mekaaninen luetteleminen, kunkin permutaation hyväksyttävyyden arviointi ja merkityksen ja käytön selvittäminen. Lauseella *Charlie gave Jane the apple* olisi siten ainakin seuraavat nominaalien paikkaa säätelevät permutaatiot (verbin paikka jätetään tässä yksinkertaisuuden vuoksi pois permutaatiojärjestelmästä), joista tosin muutamat ovat hyväksyttävyydeltään kyseenalaisia:

Aktiivimuodot: Charlie gave Jane the apple.
 Charlie gave the apple to Jane.
 To Jane, Charlie gave the apple.
 ?To Jane the apple gave Charlie.
 The apple Charlie gave to Jane.
 ?The apple to Jane gave Charlie.

Passiivimuodot: The apple was given (to) Jane by Charlie.
 The apple was given by Charlie to Jane.
 Jane was given the apple by Charlie.
 Jane was, by Charlie, given the apple.
 By Charlie, Jane was given the apple.
 By Charlie, the apple was given to Jane.

Tutkijan olisi tässä ratkaistava, missä määrin prepositiolla ilmaistu epäsuora objekti (*to Jane*) on verrattavissa ilman prepositiota ilmais-

tuun epäsuoraan objektiin ja missä määrin taukoja (kirjoitetussa kielessä pilkkuja) sisältävät permutaatiot kuuluvat samaan sarjaan kuin muut. Joka tapauksessa tällainen permutaatioiden sarja osoittaa, että jopa analyyttisessäkin kielessä kuten englannissa on sangen monia mahdollisuuksia järjestellä lauseita tekstistrategian edellyttämien erilaisten temaattisten rakenteiden mukaisiksi. On usein väitetty, että englannin analyyttinen rakenne tekee sen sanajärjestyksestä kiinteän, koska esimerkiksi subjektin ja objektin ero ilmenee, morfologisten merkkien puuttuessa, niiden paikasta lauseessa. Mutta edellä esitetty permutaatiotarja osoittaa, että esimerkiksi *give*-verbiin liittyvät kolme nominaalia (subjekti, objekti, epäsuora objekti) voidaan sopivin syntaktisin keinoin järjestää lähes mihin tahansa tekstistrategian edellyttämään temaattiseen järjestykseen.

5.5.

Tematisoinnille ja rematisoinnille läheistä sukua ovat dislokaatiot, joita voi tapahtua sekä vasemmalle että oikealle:

Nauriit ne paleltuivat. Ne paleltuivat, nauriit.

Kalle Nieminen se on hyvä mies. Se on hyvä mies, Kalle Nieminen.

Siihen pääsee pienemmällä pääomalla kiinni, arava-asuntoon.

Min bror Bertel han tycker om att flyga. Han tycker om att flyga, min bror Bertel.

Kalle Pettersson, honom tycker jag inte om. Jag tycker inte om honom, Kalle Pettersson.

Your sister Susan, I haven't seen her for a long time.

Näille puhutun kielen erityisesti suosimille rakenteille on ominaista, että niissä esiintyy rinnakkain sekä varsinainen nominaali että sitä korvaava pronomini. Generatiivisen kieliopin mukaan tämä selittyisi NP:n kopiointina ilman poistoa. Vasen dislokaatio kaksinkertaistaa teeman, kun taas oikea dislokaatio aikaansaa rakenteen, joka alkaa katarforisella pronominiivitteellä ja jonka loppuun on irrallisena lii-

tetty sen korrelaatti. Tällä tavalla on virkkeellä tavallaan samaviitteinen teema ja irrallinen reema. Dislokoitu lauseke voi puhutussa kielessä olla miltei lausefragmentin luontoinen:

Jaa, Kalle Nieminen ... (tauko) ... se on hyvä mies.

Dislokaatorakenteiden käyttö kaipaa empiiristä tutkimusta. Yhtenä hypoteesina voisi olla, että dislokointi tuo tavallisesti keskusteluun uutena aineksena jonkin keskustelijoille tutun lauseenjäsenen, ehkä sellaisen, josta on puhuttu hiukan aikaisemmin.

5.6.

Edellä on tematisointia ja rematisointia esitelty etupäässä subjektin ja objektin avulla. Mutta lauseperspektiiviin liittyviä sanajärjestysilmiöitä esiintyy myös muiden lauseenjäsenten, esimerkiksi adverbiaalien, kohdalla. Siksi on myös tutkittava eri lauseenjäsenten tematisointien mahdollisia yhteiskytkentöjä. (Generatiivisessa kieliopissa on käytetty yleistermiä topikalisaatio merkitsemään lauseenjäsenen siirtoa lauseen alkuun, temaattiseen asemaan.) Jos lähdetään mallista, jonka mukaan kunkin lauseenjäsenen temaattinen paikka on yhtä kuin sen etisin mahdollinen sijoitus lauseeseen, voidaan sanoa, että esimerkiksi lauseessa

In London, buses ran over three pedestrians yesterday.

on kaksi teemaa: nominaaliteema *buses* ja adverbiaaliteema *in London*, ja vastaavan ajattelutavan mukaan myös kaksi reemaa: nominaalireema *three pedestrians* ja adverbiaalireema *yesterday*. Nominaalien teema-reemasysteemin riippumattomuutta adverbiaalien systeemistä osoittaa se, että toista systeemiä voi muuttaa puuttumatta toiseen:

In London, buses ran over three pedestrians yesterday.

In London, three pedestrians were run over by buses yesterday.

Yesterday, three pedestrians were run over by buses in London.

Yesterday, buses ran over three pedestrians in London.

Mutta eräät eri sanaluokkia koskevat tematisoinnit ovat yhteydessä toisiinsa, minkä huomaa siitä, että yksi tematisointi voi estää toisen. Ruotsissa voimme tematisoida myös verbejä käyttämällä hypernyymistä täyteverbiä *göra*:

Springer gör farfar varje morgon i Idrottsparken.

Sen sijaan rakenne

*Varje morgon springer gör farfar i Idrottsparken.

ei ole mahdollinen, sillä verbin tematisointi ei salli samanaikaista adverbiaalinen tematisoimista. Toisiaan rajoittavat tematisoinnit olisi ilmeisesti esitettävä saman topikalisaatio- tai tematisointisäännön avulla.

5.7.

Sanojen valintakin voi palvella tekstistrategiaa tematiikan välityksellä. Sanasto nimittäin mahdollistaa usein saman perussisällön ilmaisemisen niinsanottujen konverssi-ilmausten (eli käänteisilmausten) avulla:

Kalle oli Villeä vanhempi. Ville oli Kallea nuorempi.

Paperit olivat kirjan päällä. Kirja oli paperien alla.

Kalle myi auton Villelle. Ville osti auton Kallelta.

Nieminen oli professori Lahtisen oppilas. Professori Lahtinen oli Niemisen opettaja.

Konverssien käyttö liittyy tematiikkaan, koska teeman ja reeman valinta voi vaikuttaa verbilausekkeen valintaan niissä tapauksissa, joissa konversseja on olemassa (*ostaa/myydä, opettaa/oppia, johtaa/olla jonkun alaisena*, jne). Siksi konversseja voi pitää saman, predikaatiossa esiintyvän suhteen erilaisina ilmaisuina, joiden välinen valinta on yhteydessä teeman ja reeman valintaan. Vertailuun perustuvat konverssit

myös tukevat tätä näkemystä. Voimme nimittäin kysyä, onko esimerkiksi virke

Elefantti on suurempi kuin hiiri.

todella komparatiivinen lauseiden 'elefantti on suuri' ja 'hiiri on suuri' yhdistelmä, tai virke

Hiiri on pienempi kuin elefantti.

lauseiden 'hiiri on pieni' ja 'elefantti on pieni', yhdistelmä, kuten joskus on väitetty. Sellaiset käsitteet kuin *suuri/pieni*, *vanha/nuori* jne eivät ole absoluuttisia vaan suhteellisia. Kun niitä käytetään vertailussa, verrattavat nominaalit voi järjestää tematiikan ja tekstistrategian edellyttämään järjestykseen, jos mahdollisten suhteellisuutta ilmaisevien konverssien joukosta valitaan tähän järjestykseen sopiva ilmaisu. Teeman ja reeman valinta siis määrää, sanotaanko 'elefantti on suurempi kuin hiiri' vai 'hiiri on pienempi kuin elefantti'. Mutta riippumatta siitä, minkälaisen mallin avulla näitä ilmiöitä halutaan selittää, on ilmeistä, että konverssien olemassaolo lisää vielä suuresti tekstistrategisia mahdollisuuksia virkkeen ja lauseen tietovirran kulun järjestämiseksi.

5.8.

Tematiikkaan liittyy vielä suuri joukko erilaisia ongelmia, joita ei ole riittävästi tutkittu. Kysymys- ja imperatiivilauseiden teeman ja reeman määrittely tuo mukanaan omat erikoisongelmansa, joiden ratkaisuun vaikuttaa se, miten teema ja reema yleensäkin määritellään. Selvät määrittelyperusteet ovat tarpeen, jos halutaan välttyä pääasiassa terminologisten erojen aiheuttamista väärinkäsityksistä.

Imperatiivi sopii esimerkiksi eräästä tematiikan tutkimuksen pulmakysymyksestä. Imperatiivin toisesta persoonasta on generatiivisen näkemyksen mukaan poistettu subjekti, ja rakenteen *Tule tänne!* syvärakenteena on siten pidetty rakennetta 'sinä tule tänne!'. Jos pidämme subjektia teemana, voimme väittää, että imperatiivi on ilman pintatee-

maa, koska sen teema on poistettu. Monikon ensimmäisen persoonan sekä yksikön ja monikon kolmannen persoonan imperatiiveissa poistettua subjektia edustaa suomessa persoonapäätte ja mahdollinen possessiivisufiksi:

Menkäämme ulos! Tulkoon valkeus! Syökööt puuronsa!

Kuinka näitä rakenteita selitetään tematiikan kannalta riippuu kuitenkin siitä, pidetäänkö teemaa ja reemaa ainoastaan pintarakenteina (jolloin eräät imperatiivirakenteet olisivat kokonaan teemattomia), vai sallitaanko myös syväteeman ja syväreeman olemassaolo, jolloin on mahdollista selittää imperatiivi syväteeman poiston tuloksena. Ratkaisu riippuu siis omaksutusta kielen teoriasta.

Eksistentiaalilauseiden temaattinen tehtävä on mielenkiintoinen, koska ne tuovat tekstiin uutta tietoa. Tähän taas liittyy yleisempi ongelma siitä, kuinka uutta tietoa tekstissä merkitään. Kielissä, joissa on määräinen ja epämääräinen artikkeli, tähän varatut keinot ovat erilaisia kuin sellaisissa kielissä, joista artikkeli puuttuu. Ongelma monimutkaistuu kuitenkin sen johdosta, että artikkeleilla on yleensä muitakin tehtäviä kuin pelkkä tutun ja uuden tiedon vastakohtaisuuden ilmaiseminen.

5.9.

Vielä laajempia ovat ongelmat, jotka liittyvät tematiikan suhteeseen erilaisiin predikaatiokytkentöihin. Teemaa ja reemaa on usein pidetty lauseensisäisinä mekanismeina. Mutta on ilmeistä, että myös useiden lauseiden ja lauseenvastikkeiden muodostamalla virkkeellä on omat temaattiset makrorakenteensa. Kun predikaatioita kytketään lauseiksi ja virkkeiksi, osalauseen tematisaatio ei ole riippumaton sen roolista virkkeensä osana. Alistettavalla tai upotettavalla lauseella on päinvastoin oltava sellainen teema-reemarakenne, joka soveltuu sen ympäristöön ja mahdollistaa alistuksen tai upotuksen. Yhtenä periaateratkaisuna voisi olla syklisesti sovellettava säännöstö, jossa tematisointi tapahtuu vuorokierroksin niissä eri lauseissa, joista tulee saman virkkeen osia. Lopuksi tulisivat ne temaattiset operaatiot, jotka

tapahtuvat koko virkkeen puitteissa säädellen siihen sisältyvien liikkuvien lauseiden lopullista järjestystä. Kytkennän ja tematisaation läheinen suhde ilmenee myös nominalisaatioista, joiden tuloksena on kokonaisen predikaation tematisointi:

Eduskunta päätti muuttaa veroasteikkoja. Tätä pidettiin terveenä kehityksenä.

Eduskunnan päätöstä muuttaa veroasteikkoja pidettiin terveenä kehityksenä.

Kysymys siitä, missä määrin lauseiden välinen järjestys on pelkkä tematiikkaa koskeva operaatio ja missä määrin sitä säätelee niiden peruserkitys on myös mielenkiintoinen. Ovatko esimerkiksi virkkeet

Jos kieltäydyt antamasta minulle tilastoja, valitan johtajalle.
Valitan johtajalle, jos kieltäydyt antamasta minulle tilastoja.

täysin samamerkityksisiä, vai liittyykö osalauseiden järjestykseen ehkä samalla myös eri merkitysvivahteita? Olisiko edellinen näistä virkkeistä sävyltään uhkaavampi kuin jälkimmäinen? Alistettujen lauseiden tematiikan tutkimista olisi pyrittävä suhteuttamaan myös adverbiaalien tematiikkaan, koska useat niistä ovat funktioltaan verrattavissa lähinnä adverbiaaleihin.

5.10.

Useissa kielissä teemaa ja reemaa merkitään siis tekstissä sanajärjestyksen avulla, ja sanajärjestyksen perusmutaatioihin voi liittyä muita syntaktisia operaatioita kuten passivointi. Tematiikan keskeisiä ongelmia on, mikä on teeman ja reeman merkitysisältö. Generatiivisen kieliopin puitteissa on kysyttävä, mitkä ovat ne syvärakenteessa esiintyvät muodostimet, jotka kuvastuvat tekstin pinnalla teemana ja reemana ja laukaisevat siis mahdolliset tematisointia ja rematisointia palvelevat transformaatiot. Ilmeistä on, että tematiikkaa säätelee nimenomaan tekstistrategia, mutta miten tämä tapahtuu?

Edellä kappaleessa 5.3. selostetut teeman ja reeman määritelmät

(a) - (d) sopivat lähtökohdaksi vastauksen pohtimiselle. Useissa teksteissä tekstistrategian pääperiaatteena on selvästikin tutun tiedon sijoittaminen teemaan eli lauseen alkuun, uuden tiedon taas reemaan eli lauseen loppuun. Tätä yleisperiaatetta voi sitten pyrkiä lähemmin selittämään vetoamalla logiikkaan, psykologiaan, lausetta ympäröivään tekstiin ja tilanteeseen tai eri lauseenjäsenten suhteelliseen informaatiopitoisuuteen. Mutta kysymys siitä, missä määrin eri kielissä ja eri tyyllilajeissa on pakko noudattaa näin mekaanista yleisperiaatetta, vaatii laajaa empiiristä tutkimusta. Tutkimusmenetelmiin olisi kuuluttava ilmeisesti sekä laajojen tekstimassojen tarkastelu että hyväksytävyydestien suorittaminen nimenomaan näitä kokeiluja varten laadituilla koeteksteillä, jotka kohdistaisivat huomion valittuihin keskeisiin yksittäisongelmiin.

Kuten jo Weil ja Mathesius oivalsivat, tematiikan ja perussyntaksin välillä vallitsee eräänlainen vastakohtaisuus: tematiikka saa pelivaraa vain perussyntaksin sallimissa rajoissa. Rakennettaessa yksityiskohtaisia malleja teemasta ja reemasta tematisaation ja rematisaation ongelmia voi lähestyä dualistisesti, pyrkien määrittämään tekstistrategiaan liittyvien voimien suuntaa ja voimakkuutta ja niitä mahdollisesti vastustavien perussyntaksin voimien vastaavia ominaisuuksia.

Temaattiset siirrot ovatkin tiukkojen syntaktisten rajoitusten alaisia. Matematiikasta tiedämme, että n elementillä on $n!$ mahdollista permutaatiota eli esiintymisjärjestystä. Jo viiden sanan muodostamalla lauseella voisi siis olla 120 ($= 5 \times 4 \times 3 \times 2 \times 1$) sanajärjestystä, kuuden sanan lauseella vastaavasti 720, jne, jos kieli todella käyttäisi hyväkseen kaikkia permutaatioita. Mutta vain murto-osa näistä mahdollisuuksista on käytössä. Sanajärjestyksen tutkimiseen liittyy siksi pyrkimys selvittää, mitkä kielen tekijät rajoittavat erilaisten, matemaattisten vaan ei kielellisten lakien mahdollistamien sanajärjestysvarianttien käyttöä.

Seuraavassa on esimerkkejä muutamista rajoitusten päälajeista. Yksi näistä koskee yhteenkuuluvia sanoja, joita ei saa erottaa, jos ne muodostavat niin sanotun syntaktisen saarekkeen ('island'):

*Suuri hänellä oli kädessään kirja.

*Gräs vill jag ha en flicka som har pengar som.

*The car he did not know where was.

Tämänkaltaisten siirtojen rajoituksia on tutkittu nimenomaan generatiivisen kieliopin puolella. Yleishypoteesina voisi olettaa, että syvemmälle rakenteeseen upotettuja lausekkeita tai sanoja on vaikeampi siirtää kuin niitä, joiden hierarkkinen asema syntaktisessa rakenteessa on lähempänä puun yläosaa.

Temaattinen siirto estyy myös, jos lauseenjäsenen siirtäminen aiheuttaa lauseen perusmerkityksen muutoksia, vaikka tulos olisikin hyvinmuodostunut. Ruotsissa sallitaan objektin tematisointi ilman passiivia vain niissä tapauksissa, joissa muista seikoista käy ilmi, että teemana on objekti eikä subjekti. Näitä ovat esimerkiksi seuraavat, Tryggve Sköldin luetteloimat tapaukset:

Det tog han med sig. Honom såg jag. (Subjekti ja objekti ilmenevät pronomien muodoista.)

Sin flicka älskade sjömannen. (Refleksiivi merkitsee objektin.)

Där bo många folk, men blott sju av dem nämner Ptolemaios.

(Vanhermassa tyylissä, joka käytti verbin monikkomuotoja, voi subjektin ja verbin kongruenssi merkitä subjektin.)

Eleverna ansåg läraren vara obegåvade. (Jälleen kongruenssi; vrt. Eleverna ansåg läraren vara obegåvad.)

Björnen fällde Pekka inte. (Sanajärjestys merkitsee subjektin ja objektin; vrt. Björnen fällde inte Pekka.)

Osten åt råttan i går. (Tiedämme, että rotta syö juustoa, mutta ei päinvastoin: tässä vaikuttaa niin sanottu semanttinen selektiosääntö.)¹

Perusmerkitystä muuttaviin tekijöihin voi myös kuulua lauseenjäsenen vaikutusala (*scope, räckvidd, Bedeutungsbereich*). Esimerkiksi lauseet

---

¹ Tryggve Sköld, "The Object in Pre-Predicative Position in Swedish", Acta Universitatis Upsaliensis, Acta Societatis Linguisticae Upsaliensis, Nova Series 2:3 (Uppsala 1970).

Selvästi Pirkko oli kirjoittanut testamenttiin nimensä.
Pirkko oli kirjoittanut nimensä testamenttiin selvästi.

eivät ole toistensa temaattisia muunnoksia. Edellisessä tapauksessa *selvästi* on lauseadverbiaali (= oli selvää, että Pirkko oli...), jälkimmäisessä sen vaikutusala kattaa vain verbilausekkeen (= oli kirjoittanut selvästi). Kvanttorit aikaansaavat vaikutusalasta johtuvia tematisoinnin rajoituksia. Esimerkkejä tästä ovat lauseet

Everybody in this room knows two languages.

Two languages are known to everybody in this room.

Kaikki opiskelijat ovat lukeneet useita näistä kirjoista.

Useita näistä kirjoista ovat kaikki opiskelijat lukeneet.

Tämä ongelma on ennestään tuttu loogikoille. Yllä esitettyjen virkeparien edelliset virkkeet tarkoittavat, että jokainen huoneessa olijalla osaa kahta kieltä ja että kaikki opiskelijat ovat lukeneet useita kirjoja; jälkimmäiset, että on olemassa kaksi sellaista kieltä, joita kaikki huoneessa olevat henkilöt taitavat, ja useita sellaisia kirjoja, jotka kaikki opiskelijat ovat lukeneet.

Koska pitkät ja raskaat rakenteet tavallisesti sisältävät runsaasti uutta tietoa, niiden tematisointia vältetään, sillä tekstistrategian yleisenä periaatteena on lauseen alkaminen tutulla ja päättäminen uudella tiedolla. Ehkä juuri siksi vältetään keveiden, tuttuun tietoon viittaavien pronomien rematisointia:

*Humanistisen toimikunnan varajäseneksi tuli hän.

Vertaa myös tekstejä

Eilen tapasin kymmenen vuoden jälkeen luokkatoverini Marjukan.
*Juuri kun olimme syömässä soitti ovikelloa hän (t. Marjukka).

Eilen tapasin kymmenen vuoden jälkeen luokkatoverini Marjukan.
Juuri kun olimme syömässä, ovikelloa soitti Marjukka, joka oli

aivan yhtä solakka kuin koulutyttöinä ja jolla oli mukanaan kaksi nuorinta lastaan ja mäyräkoira.

Vaikka *Marjukka* on tuttu, tekstin hyväksyttävyyden paranevat, jos reemaan lisätään uutta tietoa *Marjukka*-sanaan liittyvän raskaan relatiivirakenteen avulla. Koska eksistentiaalilauseen päätarkoituksena on tuoda tekstiin uutta tietoa, niille on ominaista juuri rematisointi: Oli kerran ukko ja akka. *Ukko ja akka oli kerran.

5.11.

Teema-reema käsitteiden avulla voi havainnollistaa eräiden tekstistrategioiden välisiä eroja. Verratkaamme kahta tekstiä:

- a. Pekka astui tupaan. Hän oli lopen väsynyt. Hän käveli tuvan läpi kaapille. Hän avasi kaapin oven ja otti sieltä olutpullon. Hän kaatoi olutta lasiin ja joi.
- b. Lämpöä mitataan lämpömittarilla. Lämpömittarin perusosat ovat putki jossa on elohopeaa, ja asteikko. Asteikko on jaettu asteisiin. Nolla on veden jäätymispiste, 100° veden kiehumispiste. Veden jäätymis- ja kiehumispisteitä käytettiin asteikon perustana koska luultiin, että nämä ovat vakioita. Vaihtelut havaittiin vasta myöhemmin.

Ensimmäisessä tekstissä on viittaussuhteita teemasta teemaan: *Pekka - hän - hän*, jne. Jälkimmäisessä taas viitteitä on reemasta teemaan: *lämpömittarilla - lämpömittarina, asteikko - asteikko, asteisiin - nolla, 100° , veden kiehumispiste - veden jäätymis- ja kiehumispiste, vakioita - vaihtelut*.

Sellaista tekstin analyysiä, jossa tutkitaan tekstin sidostuneisuutta teema-reemakäsitteiden avulla, olen nimittänyt teemadynaamiseksi analyysiksi. Se osoittaa, kuinka tekstit a ja b - molemmat tiukasti sidosteisia - eroavat toisistaan, ja auttaa osaltaan selittämään, miksi nämä kaksi tekstiä tekevät lukijaan sangen erilaisen vaikutuksen. Impressionistisesti voisi kuvaila tekstiä a vaikkapa kertovaksi ja staccato-rytmiseksi, ja tekstiä b selittäväksi, määritteleväksi, loo-

gisesti ja tasaisesti eteneväksi. Tekstin tyylin kannalta on tärkeää, missä määrin sen virkkeet sidostuvat toisiinsa teeman toiston avulla kuten tekstissä a, tai teemaprogression (eli reemasta teemaan tapahtuvien sidosten) avulla kuten tekstissä b. Jos sanomme päälauseen verbiä edeltävää osaa karkeasti virkkeen temaattiseksi pääosaksi ja verbiä ynnä sitä seuraavaa osaa remaattiseksi pääosaksi, teemadynaamisia sidoksia voi olla neljää laatua: temaattisesta pääosasta temaattiseen tai remaattiseen, ja remaattisesta pääosasta temaattiseen tai remaattiseen pääosaan. Näiden sidostyyppien suhteet voivat olla tunnusomaisia tekstin tyyliin, eli tyyli-merkkejä. On kuitenkin syytä painottaa, että teemadynaaminen analyysi tuo mukanaan paljon ongelmia. Usein on vaikea ratkaista, mitkä eri lauseiden ja virkkeiden jäsenet ovat keskenään viittaussuhteessa ja mitkä eivät. Koska virkkeiden välisiä viittaussuhteita voi olla useita, on joko keskityttävä tutkimaan vain muutamia niistä (esimerkiksi kunkin virkkeen ensimmäistä sidosjäsentä), tai kehitettävä metodi, joka mahdollistaa kaikkien viittaussuhteiden samanaikaisen analyysin. Tässä voi olla apua sen kaltaisesta taulukoinnista, josta annettiin esimerkki kappaleessa 3.16.

5.12.

Teeman ja reeman lisäksi tematisoinnin yhteydessä on tarkasteltava vielä kolmatta perustekijää, fokusta. Puhutussa kielessä fokus merkitään tavallisesti lausepaikolla: painotetut eli emfaattiset lauseenjäsenet ovat fokusoituja eli ne ilmaisevat, missä fokus sijaitsee.

Kullakin temaattisella muunnoksella voi siten olla sarja fokaalisia permutaatioita, joiden teema-reemarakenne on sama, mutta joiden fokus on eri paikassa:

CHARLIE gave Jane the apple.

Charlie GAVE Jane the apple.

Charlie gave JANE the apple.

Charlie gave Jane THE apple.

Charlie gave Jane the APPLE.

Fokuksia voi olla enemmän kuin yksi. Esimerkki bifokaalisesta lauseesta olisi CHARLIE gave Jane the APPLE.

Fokus ilmenee siis puhutussa kielessä usein pelkän lausepainon avulla, jonka ilmaisijoita ovat ensisijaisesti sävelkulkuun perustuva paino ja mahdolliset paralingvistiset merkit: puheen nopeus, rytmi, äänen väri, ilmeet, liikkeet. Tässä käytän yksinkertaisuuden vuoksi isoja kirjaimia fokukseen liittyvän lausepainon merkinä.

Koska fokus voi ilmetä lausepainona, voimme käyttää hyväksemme lausepainoa halutessamme saada selville, mihin eri paikkoihin lauseessa fokus voi sijoittua. Jokainen lauseenjäsen, joka voi luontevasti saada lausepainon, on mahdollinen fokus. Eräissä rakenteissa käy päinsä asettaa fokus jokaiselle lauseenjäsenelle:

KALLE söi omenan. Kalle SÖI omenan. Kalle söi OMENAN.

Toisten rakenteiden sanajärjestys on fokaalisesti tunnusmerkkinen siinä mielessä, että niiden tematiikka jo sinänsä rajoittaa fokalisointia:

OMENAN Kalle söi. OMENAN Kalle SÖI. *Omenan KALLE söi.

Kullakin temaattisella muunnoksella on siten oma mahdollisten fokaalisten permutaatioiden joukkonsa.

Useissa kielissä, esimerkiksi ruotsissa, englannissa ja saksassa, on vielä toinen fokusta ilmaiseva koneisto, jota voi hankaluuksitta käyttää myös kirjoitetussa eikä vain puhutussa kielessä. Tämä on niin kutsuttu lohkorakenne (*utbrytning, cleft*):

It was Charlie who gave Jane the apple.

It was Jane who was given the apple by Charlie.

It was the apple that was given to Jane by Charlie.

Lohkorakenteisiin voimme ehkä myös lukea rakenteet

What Charlie gave Jane was an apple.

The person who gave Jane an apple was Charlie. jne.

Lohkorakenteet voivat vuorostaan saada fokaalisia lausepainoja, jonka kautta syntyy eräänlainen toisen asteen fokus jo fokusoidun rakenteen sisällä:

It WAS Charlie who gave Jane the apple.

5.13.

Aivan kuten teemaa ja reemaa tarkasteltaessa on fokustakin tutkittaessa kysyttävä, mitä fokus merkitsee ja mikä on fokuksen suhde teemaan ja reemaan.

Yhtenä teema-reemakompleksin ja fokuksen erojen määrittämisen lähtökohdaksi voisi olla lauseen presuppositio eli yhteenvedo niistä oletuksista, joita sisältyy lauseen käyttöön. Jos nimittäin sanomme lauseen *Charlie gave the apple to Jane* ilman tunnusmerkittistä fokusta eli emfaattista lausepainoa, oletamme vain, että Charlie, omena ja Jane ovat olemassa: presuppositio on eksistentiaalinen.¹ Jos taas annamme lauseelle fokuksen, presuppositio sisältää väittämän: se on propositionaalinen. Lauseessa

CHARLIE gave Jane the apple.

presuppositio on 'somebody gave Jane the apple', ja fokusoitu lauseenjäsen CHARLIE täsmittää indefiniittisen, presuppositioon sisältyneen *somebody*-sanon viitteen. Vastaavasti olisi fokusoitujen lauseiden

Charlie gave JANE the apple. Charlie gave Jane the APPLE.

presuppositioina 'Charlie gave somebody the apple' ja 'Charlie gave Jane something'. Fokuksen tehtävänä on siis lähemmin määrätä tai identifioida propositionaaliseen presuppositioon sisältyvä epämääräinen jäsen niissä tapauksissa, joissa muut jäsenet ovat tekstin laatijalle

---

¹ Niissä tapauksissa, joissa eksistentiaalista presuppositiota ei ole, käytetään uuden tiedon tuomiseksi tekstiin nimenomaan eksistentiaalirakenteita.

ja vastaanottajalle tuttuja. Fokusointi merkitsee toisin sanoen uutta tietoa silloin, kun lauseen muu tieto (eikä vain teemaan sisältyvä) jo on vastaanottajan tiedossa. Jos fokus on jollakin kieliopilliseen koneistoon kuuluvalla muutosanalla, esimerkiksi pronominilla, artikkelilla, prepositiolla tai konjunktiolla, kyseessä on tavallisesti korjaus. Korjaus on tarpeen esimerkiksi kieltä opetettaessa tai viestityksessä, kun kanavassa on häiriöitä ja hälyä. Jos fokus on verbillä tai apuverbillä, lauseesta tulee inttävä:

Kalle TULI kotiin kello seitsemältä.

Charlie HAS given the apple to Jane.

Ellei apuverbiä ole, englannin inttäviin rakenteisiin kernaasti lisätään *do*: Charlie DOES eat apples, Charlie DID eat apples.

Bifokaalisten rakenteiden kuten

The NEWSPAPER he READ.

-presuppositioon sisältyy vastaavasti kaksi täsmentämistä kaipaavaa jäsentä: 'but something else he did not read', esimerkiksi

The NEWSPAPER he READ, but the MAGAZINE he only GLANCED at.

Yleisesti voimme sanoa, että fokusoitu jäsen ilmaisee kontrastia, vastakohtaisuutta, ehkä siksi, että kontrasti tavallisesti sisältyy tilanteeseen, jossa presuppositio jo on propositionaalinen eikä eksistentiaalinen. Siksi fokuksen ilmenemisestä on usein käytetty nimitystä kontrastiivinen lausepaino.

5:14.

Edellä on esitelty muutama tematiikkaan liittyvä peruskäsite eri kielistä otettujen esimerkkien valossa. Lopuksi on vielä syytä painottaa, että vaikka eräät tematiikkaan liittyvät semanttiset peruskategoriat olisivatkin universaalisia, eri kielet käyttävät erilaisia keinoja niiden merkitysten ilmaisemiseen. Esimerkiksi suomen tematiikalla on omat

erikoispiirteensä. Koska suomesta puuttuu artikkeli (ellemme pidä artikkelina puhutun arkikielen yleistä sanoja *yks'* ja *se*), suomen sanajärjestykseen liittyy ns. notiivinen spesies, jonka käsitettä on kehitellyt Paavo Siro ja jonka luonteesta Osmo Ikola sanoo yhteenvedon näin:

Siro on todennut, että spesies-sanalla on tarkoitettu kahta asiaa: 'Toisaalta subjekti voi laadultaan olla sellainen, että se tarkoittaa joko määräistä tai epämääräistä joukkoa, toisaalta sellainen, että se viittaa tunnettuun tai tuntemattomaan tarkoitteeseen.' Hän ehdottaa, että edellistä nimitettäisiin *kvantitatiiviseksi* ja jälkimmäistä *notiiviseksi* spesiekseksi. Lauseen

Jauhot ovat pöydällä.

subjekti on kaksinkertaisesti definiittinen, koska tarkoitetaan määräsuuruista (kvantitatiivinen spesies) ja samalla tunnettua, tiettyä (notiivinen spesies) jauhoerää. Sen sijaan lauseissa

Koulussa on hyvät opetusvälineet.

Tässä hotellissa on hyvä ruoka.

subjektit tarkoittavat määräsuuruista, mutta muuten tuntematonta joukkoa: kvantitatiivinen spesies on siis definiittinen, mutta notiivinen indefiniittinen. Lauseessa

Tämän sarjan osia on sitojalla.

subjekti tarkoittaa tunnetun joukon epämääräistä osaa: notiivinen spesies def., kvantitatiivinen indef. Seuraavien lauseiden subjektit taas ovat kaksinkertaisesti indefiniittisiä:

*Pihalla juoksee poikia. Pöydällä on ruokaa.*¹

Suomessa teeman ja reeman välinen ero on ilmeisesti ainakin osittain yhteydessä tutun ja uuden tiedon väliseen eroon, jota kuvaa notiivinen spesies. Olisi mielenkiintoista tutkia edelleen, kuinka nämä lause-

---

¹ *Lauseopin kysymyksiä* (SKS, Tietolipas 26, Helsinki 1964), s. 14 - 15.

opillisessa tutkimuksessa tehdyt havainnot suhtautuvat erilaisiin tekstistrategioihin. Onko suomen tematiikka toisin sanoen niin kiinteästi sitoutunut notiivisen spesieksen ilmaisemiseen, että se rajoittaa ankarasti tekstistrategian pelivaraa? On kuitenkin huomattava, että notiivinen spesies on tavallaan tekstistrategian osa. Sehän muistuttaa läheisesti niitä teeman ja reeman määritelmiä, jotka perustuvat tutun ja uuden tiedon väliseen eroon.

Toinen todennäköisesti suomelle ominainen piirre on se fokuointitapa, jota Auli Hakulinen¹ on kuvannut säännöllä, jonka mukaan lause

Marssijat pysäyttivät liikenteen.

saa fokusoidun muodon

MARSSIJAT liikenteen pysäyttivät.

jossa alkunominaalin fokuointiin liittyy verbin siirto lauseen loppuun. Kuten edellä kappaleessa 5.6. jo todettiin, tematiikassa on pyrittävä selvittämään eri lauseenjäsenten tematisoinnin ja rematisoinnin yhteiskytkentöjä ja esittämään toisiinsa liittyvät operaatiot samalla säännöllä. Auli Hakulisen säännön mukaan olisi siis harhaanjohtavaa puhua lauseessa

MARSSIJAT liikenteen pysäyttivät.

erikseen *marssijat*-sanana lausepainoon perustuvasta fokuoinnista sekä siitä erillisestä *pysäyttivät*-sanana verbirematisaatiosta, koska ne ovat saman fokuointi-ilmiön osia.

---

¹ "On Some Movement Rules in Finnish", *Papers from the First Scandinavian Conference of Linguistics* (Göteborg 1974), s. 149 - 162.

6. KYSYMYKSEN JA VASTAUKSEN VIITTAUSSUHTEISTA

6.1.

Edellä esitettyjen viittausmekanismeihin ja tematiikkaan liittyvien peruskäsitteiden avulla tarkastellaan nyt kysymyksen ja sen vastauksen koheesiomekanismeja. Nämä puolestaan voivat täydentää käsityksiämme teemasta, reemasta, fokuksesta ja yhteisviitteisyydestä.

Kysymys-vastauskompleksi on kommunikaation kannalta varsin keskeinen tekstin laji. On oletettu, että ihmisten kanssakäyminen on alkuaan perustunut juuri kysymys-vastausdialogin avulla tapahtuneeseen tiedon vaihtoon. Kielten opettajat ovat myös käyttäneet hyväkseen kysymys-vastausdialogia sekä apuvälineenä kielen opetuksen metodiikassa että totuttaakseen oppilaat tähän perustavaan viestinnän muotoon.

Näin ollen ihmetyttää, että perinteellisessä kieliopissa on verraten vähän puututtu kysymyksen ja vastauksen viittausmekanismeihin, vaikka niiden suhde on varsin kiinteä. Kysymys on vastauksen ärsyke ja vaikuttaa ratkaisevasti sen sisältöön ja muotoon. Jos taas tuntee vastauksen, voi usein sangen täsmällisesti muotoilla sen kysymyksen, johon se vastaa. Filosofian puolella on jopa esitetty teoria, jonka mukaan jokainen väitelause voidaan tulkita vastaukseksi kysymykseen, joka vuorostaan perustuu väitelauseeseen, jne. Näistä näkökannoista seuraa, että kysymystä ja siihen liittyvää vastausta ei olisi käsiteltävä erikseen.

6.2.

Perinteellisessä kieliopissa on puhuttu enemmän kysymyksistä kuin vastauksista. Tässä on syytä tehdä päinvastoin ja aloittaa muutamista vastaukseen liittyvistä käsitteistä.

Tekstissä

"Minne Kalle meni?" "(Kalle meni) Pariisiin (tyttöystävänsä kanssa)."

on vastauksen konstituentti *Parisiin* sen yäin, joka riittää takaamaan sen hyvinmuodostuneisuuden. *Kalle meni* on toistoa: se toistaa kysymyksessä tai sen presuppositiossa esiintyvää tietoa. Toiston voi jättää pois vastauksen hyvinmuodostuneisuuden kärsimättä. Toistaminen voi jopa antaa dialogille pedanttisen tyyllisävyä, joka muistuttaa vieraan kielen oppituntia; olihan opettajilla ennen vanhaan tapana vaatia oppilaitaan 'vastaamaan täydellisellä lauseella', vaikka tällainen täydellisyys on normaaleissa puhetilanteissa teennäistä. Vastauksen osa tyttöystävänsä kanssa on lisäys. Se antaa tietoa, jota kysyjä ei pyytänyt. Hyvinmuodostuneella vastauksella on tämän mukaan aina oltava ydin. Siinä voi ytimen lisäksi olla toistoa ja lisäys tai lisäyksiä.

Dialogia tutkittaessa havaitaan myös, että vastaustyyppjä on erilaisia riippuen siitä, missä määrin vastaaja mukautuu noudattamaan kysymyksen muodon määräämiä vastauksen malleja. Erotan tässä neljä vastaustyyppiä. Kysymykseen *Mihin Kalle meni?* on mukautuva vastaus sellainen, joka sisältää paikkaa ilmaisevan ytimen - esimerkiksi *Parisiin*. - ynnä mahdollisen toiston ja lisäyksen tai lisäyksiä. Vetäytyvä vastaus on *En tiedä*. tms tietämättömyyden ilmaus. Vastaus voi myös osittain tai kokonaan toistaa kysymyksen presuppositiota¹ antamatta silti mukautuvaan vastaukseen sisältyvää tietoa. Se, joka kysyy, *mihin Kalle meni*, edellyttää, että Kalle meni jonnekin. Vastaus *Jonnekin*, mahdollisine toistoineen ja lisäyksineen, on välttävä. Pelkkä presupposition toisto nimittäin välttää uuden tiedon antamista. Torjuvaksi voisi sanoa vastauksia *Ei mihinkään*, *Kalle ei mennyt mihinkään*, koska ne torjuvat presupposition 'Kalle meni jonnekin'. Kaikki neljä vastaustyyppiä, mukautuva, vetäytyvä, välttävä ja torjuva, ovat periaatteessa hyvinmuodostuneita. Niiden välinen valinta johtuu vastaajan tiedoista ja strategiasta.

6.3.

Kysymyksiä voi myös luokitella eri tavoin, esimerkiksi seuraavasti. Disjunkttiiviset eli vaihtoehtokysymykset kysyvät vaihtoehtoa, kuten

¹ Käsitettä 'kysymyksen presuppositio' voi pyrkiä täsmentämään transformaatiokieliopin avulla, koska presuppositioina voi pitää sitä väitelauseetta, jonka transformaationa kysymys on muodostunut.

Söikö Petteri nakkeja vai lenkkimakkaraa? Hyvinmuodostuneen vastauksen ytimenä on jokin kysymyksen luettelemista vaihtoehtoista kysymyksen määräämässä sijamuodossa: *Nakkeja*. Sijamuodon valinta johtuu siitä, että ydin on voitava sijoittaa toistoon: *Petteri söi nakkeja*. Toiston poistamista voidaan pitää ellipsin alalajina, jos käsitetään kysymys ja siihen liittyvä vastaus rinnasteisiksi saman rakenteen osiksi. Vastaus *ei kumpaakaan / ei kumpikaan* olisi torjuva, koska se kieltää pre-supposition. Lähinnä torjuviksi olisi myös luettava vastaukset *Petteri ei syönyt mitään* ja *Molemmat maistuivat yhtä hyviltä*.

Ne kysymykset, joihin voi vastata myöntöpartikkelilla *kyllä* (tai tavallisemmin suomessa toistamalla verbin) tai kieltoverbin *ei* sopivalla muodolla, muodostavat oman disjunktio-kysymysten alaluokkansa, koska myös niiden syvärakennetta ja merkitystä voi kuvata vaihtoehtojen avulla. Siten *Menikö Kalle?* perustuu vaihtoehtoihin 'menikö Kalle vai eikö mennyt?', ja sen syvärakennetta on usein kuvattu rakenteella 'kysymys + Kalle meni tai Kalle ei mennyt'. Vastaus voi myös, *kyllä-* tai *ei-*sanojen asemasta, sisältää toisen disjunktioon sisältyneistä lauseista: "Menikö Kalle?" "(Kalle) ei mennyt." Disjunktioon sisältyy siis kielteinen vaihtoehto, toisin kuin kysymykseen "Söikö Petteri nakkeja vai lenkkimakkaraa?" Hyvinmuodostunut vastaus voi myös perustua sellaisen lauseenjäsenen mainitsemiseen, joka tiettyjen presuppositioiden vallitessa edellyttää selvästi myönteistä tai kielteistä vastausta:

"Menikö Kalle?" "Jo toissapäivänä."

"Soittiko Kalle hyvin?" "Erinomaisesti."

Nämä ovat tavallaan ellipsejä. Kommunikaation kannalta semanttisesti hyvinmuodostuneita voivat olla nekin vastaukset, joiden suhde kysymykseen perustuu vain jonkinasteiseen yhteisviitteisyyteen, mutta ei tiukkaan syntaktiseen suhteeseen:

"Pärjäsi Vile tentissä?" "Reput sai niin että paukahti."

"Tapahtiko johtajan?" "Hän on matkoilla."

Myönteisissä disjunktiokysymyksissä ei yleensä oteta kantaa siihen, onko toinen vaihtoehto todennäköisempi. Kielteiset kysymykset sitävastoin olettavat että toinen vaihtoehto on kysyjälle todennäköisempi:

Eikö Kalle mennyt Pariisiin?

Toinen kysymysten pääkategoria sisältää suuren joukon erilaisia lauseenjäsenkysymyksiä, joille on ominaista tietyn lauseenjäsenen tehtävässä toimivan kysymyssanan käyttö. Kysymyssanan jäsentyminen lauseessa vastaa presuppositiossa olevan indefiniittisen ilmaisuuden jäsentymistä. Hyvinmuodostuneen vastauksen ytimen on vuorostaan - mikäli vastaus on mukautuva - sisällettävä vastaava lauseenjäsen definiittisessä, tietoa täsmentävässä muodossa. Muutamia esimerkkejä:

KYSYMYS	PRESUPPOSITIO	VASTAUS
Kuka söi voileivän?	Joku söi voileivän.	Kalle.
Ketä Jussi löi?	Jussi löi jotakuta.	Kaarinaa.
Mitä Jussi söi?	Jussi söi jotakin.	Puuroa.
Minne Jussi meni?	Jussi meni jonnekin.	Eduskuntaan.
Missä Jussi asui?	Jussi asui jossakin.	Helsingissä.
Kuinka Jussi meni Turkuun?	Jussi meni Turkuun jollakin tavalla.	Junalla.
Kuinka hyvin Maija soitti?	Maija soitti x hyvin.	Erittäin hyvin. Erinomaisesti.
Kuinka paljon kangasta ostit?	Ostit jonkin verran kangasta.	Kaksi metriä.
Minkä värinen Liisan hame oli?	Liisan hame oli jonkin värinen.	Sininen.
Miksi Kalle meni Pariisiin?	Kalle meni Pariisiin jostakin syystä.	Koska hän halusi opiskella rans- kaa.

Lauseenjäsenkysymys voi kysyä myös verbiä, jolloin kysymyssanaan liittyy jokin hypernyminen yleisverbi, tavallisimmin *tehdä*:

"Mitä Liisa teki Pariisissa?" "Opiskeli."

Erilaiset lauseenjäsenskysymykset ja niiden vastaukset ovat eriasteisesti sidostuneita. Esimerkiksi kausaalikysymykset, joiden kysymyssa-
noja ovat *miksi? minkä vuoksi? minkä tähden? mistä syystä?* sallivat
vastaukselle suuren syntaktisen vapauden: ne eivät aseta tiukkoja ra-
joituksia vastauksen muodolle. Kriteerit voivat olla lähinnä pragmaat-
tisia, maailmankuvaan perustuvia: niiden on ilmaistava mielekästä syyn
ja seurauksen suhdetta. Pelkin lingvistisin keinoin ei aina pysty päät-
tämään, missä kulkee pragmaattisesti hyvinmuodostuneen ja poikkeavan
vastauksen välinen raja:

"Miksi sytytit lampun?" "Koska oli pimeää."

"Koska en nähnyt lukea."

"Koska pelkäsin."

"Koska päätäni särki."

?"Koska oli valoisaa."

"Miksi ostit kalat torilta?" "Koska ne olivat halvempia siellä."

?"Koska ne olivat kalliimpia siellä."

Se, että pragmaattiset näkökohdat vaikuttavat niin suuresti juuri kau-
saalikysymyksen vastauksen hyväksyttävyyteen, johtuu kausaalisuuden
luonteesta: hyvinmuodostuneisuuden kriteerinä on muodon kannalta vain
yleinen rajoite (vastaus on perusmuodoltaan *koska* (tai *siksi että* tms)
+ lause). Mutta myös ne lauseenjäsenskysymykset, joiden vastauksena ta-
vallisesti on nominaali tai adverbiaali, voivat saada pragmaattisesti
poikkeavia vastauksia, joiden syntaktinen muoto täyttää kysymyksen
asettamat ehdot:

"Milloin opit puhumaan ruotsia?" "Kaksisataa vuotta sitten."

"Kuka on isäsi?" "Poikani."

Pragmaattiset näkökohdat määräävät myös, millä tarkkuudella kysymyk-
seen tavallisesti vastataan. Vertaa

"Mitä kello on?" "Seitsemän minuuttia yli kahdentoista."

"Milloin olet syntynyt?" "Syyskuun 27. päivänä 1925 ?klo 19.05."

6.4.

Eräisiin kysymyksiin liittyy vielä mielenkiintoisia ongelmia kysymyksen pääkohteesta. Kaikki olemme kuulleet leikillisiä kysymyksiä kuten

Miksi turkkilaisilla on punaiset housunkannattimet?

Kysymyksen kompa johtuu attribuutista *punaiset*. Vastaus "Jotta housut eivät putoaisi." ei oikeastaan ole hyvinmuodostunut, koska sitä vastaava kysymys olisi ollut "Miksi turkkilaisilla on housunkannattimet?" Kysymys sisältää toisin sanoen harhautusmielessä liikaa tietoa. Siihen vastatessamme keskitymme tarkastelemaan pienintä osajoukkoa, *punaiset housunkannattimet*, ja ryhdymme miettimään, miksi kysymyksen kohteena ovat vain punaiset, mutta eivät mustat tai siniset housunkannattimet. Tässä kohdetta rajoitti määre *punaiset*, mutta sama periaate pätee myös, jos kohteen rajoitusta ilmaisee kokonainen konstituentti. Siten

Miksi kananpoika juoksee maantien yli?

on myös kompakysymys, koska leikin hengen mukainen vastaus - "Päästäkseen tien toiselle puolelle." - edellyttäisi kysymystä "Miksi yleensä kukaan menee maantien yli?" Mutta tämä kysymys on vuorostaan outo, koska näin ilmeisiä asioita ei ole tapana kysyä.

Kysymyksissä on siis rajattu kohde, joka määräytyy pienimmän osaluokan mukaan, koska oletamme, että kysyjä ei kysymykseensä pane turhaa, irrelevanttia tietoa. Näiden sanaleikkien esiintyminen juuri kausaalikysymyksissä johtuu lähinnä siitä, että kausaalikysymykset sallivat helposti suuren määrän muodoltaan kovin erilaisia vastauksia. Vastauksen sisältö ja muoto eivät ole yhtä tiukasti sidoksissa kysymykseen kuin useimmissa muissa kysymys/vastauskomplekseissa. Mutta rajattuja kohteita on muissakin kysymyksissä kuin kausaalisisissa. Suomessa kohdetta rajaa kysymyspartikkeli *-ko/kö*, jonka merkitsemää konstituenttia voimme sanoa kysymysfokukseksi. Esimerkiksi ruotsissa ja englannissa

on käytettävä varsinaisia fokuksen merkkejä, lausepainoa tai lohkorakenteita:

Kalleko meni Lontooseen? For KALLE till London? Var det Kalle som for till London?

Did CHARLIE go to London? Was it Charlie who went to London?

Lontooseenko Kalle meni? For Kalle till LONDON? Var det till London som Kalle for?

Did Charlie go to LONDON? Was it to London that Charlie went?

Kysymysfokukseen ja kysymyksen kohteen rajaamiseen liittyy myös konjunktioiden ja niihin liittyvien teemojen ja reemojen ongelma. Logiikassa on sääntö, jonka mukaan konjunktio p ja q ei ole tosi, elleivät sekä p että q ole tosia. Siksi kysymys

Tuliko Ruotsin kuningas helikopterilla Kupittaaan kentälle torstaina marraskuun 21. päivänä 1974 klo 11?

edellyttää kielteistä vastausta, elleivät kaikki kysymykseen sisältyvät tiedot ole samanaikaisesti tosia. Mutta teema-reemarakenne aikaansaa kuitenkin tiettyä konjunktioon sisältyvien eri väitteiden erilaisista painotusta. Jos esitetään kysymys

Tuliko helikopterilla Kupittaaan kentälle torstaina 21.11.74 klo 11 Ruotsin kuningas?

ilman kysymyksen pääkohdetta merkitsevää fokusoitua lausepainoa, olisi kieltävä vastaus "ei, vaan Tanskan kuningatar" luontevampi kuin vastaus "ei, vaan autolla", ja ilmeisesti siksi, että viimeisenä reemassa oleva kysymyksen osa tajutaan kysymyksen tärkeimmäksi kohteeksi, josta kysyjä ensisijaisesti haluaa tietoa ja varmistusta. Vastaavasti kysymykseen

Tuliko Ruotsin kuningas Kupittaaan kentälle autolla?

olisi luonteva vastaus, "ei, vaan helikopterilla". Outo ja koomillinen olisi vastaus, joka lisäyksineen kieltäisi kaikki presuppositioon sisältyvät konjugoidut oletukset:

Ei, vaan Tanskan kuningatar meni Porvooseen laivalla perjantaina 15.7.74 klo 14.

Mutta tilanne on toinen, jos kysymysfokus on yksiselitteisesti merkitty joko kysymyspartikkelilla tai emfaattisen lausepainon avulla. Jos käytetään sellaisia muotoja kuten *Ruotsinko kuningas...*, *Ruotsin kuningasko...*, *helikopterillako...* jne, fokus on selvemmin määrätty kuin jos kysymyspartikkeli liittyy verbiin, jolla on useita tapahtuman aikaa, paikkaa ja tapaa täsmentäviä määreitä.

6.5.

Jos siis kysymyksen keskeinen kohde ilmaistaan fokuksen avulla, on vielä selvitettävä, missä ovat kysymyksen teema ja reema. Erilaiset ratkaisut ovat tässä mahdollisia. Ne tutkijat, jotka käyttävät positionaalisia eli lauseasemaan liittyviä määritelmiä, päätyvät helposti toisenlaisiin tuloksiin kuin ne, joille teema ja reema ovat tuttua ja uutta tietoa ilmaisevia lauseen osia. Positionaalisen määritelmän etuna on, että se sopii myös kysymyslauseisiin ilman hankalaa keskustelua siitä, missä määrin kysymyssana sisältää tuttua tai uutta tietoa. Mutta positionaalisen määritelmän käyttöä voivat vuorostaan mutkistaa esimerkiksi television haastatteluissa nyttemmin sangen tavalliset kysymykset tyyppiä

Hän meni sinne? Hän poistui miksi? Ja maksoitte kuinka paljon?
Vuokranne on kuinka suuri?

Näitä rakenteita voi pitää perusrakenteiden temaattisina variantteina, joissa kysymyssana on reemassa eikä teemassa kuten tavallista.

6.6.

Myös kieltolauseessa fokus paikallistaa kieltosanan viitteen eli rajaa kiellon vaikutusalan. Ilman fokusta lause

Ville ei lentänyt Lappeenrantaan.

kieltää koko tapahtuman sellaisenaan. Jos halutaan täsmentää kieltä viittaamalla johonkin lauseen yksittäiseen konstituenttiin, eli rajata kieltosanan vaikutusala, tämä saattaa tapahtua fokuksen avulla:

VILLE ei lentänyt Lappeenrantaan. (Vaan Kalle.)

Ville ei LENTÄNYT Lappeenrantaan. (Vaan meni junalla.)

Ville ei lentänyt LAPPEENRANTAAN. (Vaan Kuopioon.)

7. LAUSEIDEN KYTKEMISESTÄ

7.1.

Kun syötökseen sisältyneitä predikaatioita ryhmitellään lauseiksi, virkkeiksi ja tekstin jaksoiksi, tapahtuu kytkentöjä. Tässä laajassa merkityksessä predikaatioiden kytkentään kuuluu kolme pintamuodon kanalta erilaista ilmiötä: rinnastus, jolla toisiinsa liitetyt lauseet eivät ole keskenään lauseenjäsensuhteessa; alistus, jonka liittämät lauseet ovat lauseenjäsensuhteessa; ja upotus, jossa upotettu predikaatio ei pintarakenteessa esiinny enää lauseena, vaan sulautumisen vuoksi lauseenjäseneksi katsottavana kvasilauseena, esimerkiksi lauseenvastikkeena tai attribuuttina. Tällainen pintamuodon mukainen määrittelyminen voi olla edullinen tekstin analyysin ja tyylin kuvauksen perusta. On kuitenkin muistettava, että eri kielioppimallit selittävät näitä ilmiöitä eri tavoin. Perinteellisessä kieliopissa puhuttiin pääasiassa rinnastuksesta ja alistuksesta, generatiivisessa kieliopissa taas vain rinnastuksesta ja upotuksesta.

Suoritetut kytkennät on merkittävä, jotta tekstin vastaanottaja voisi hajottaa sen samoiksi predikaatioiksi, joista sen laatija on alunperin lähtenyt. Tekstin ymmärtämiseen voi olettaa sisältyvän vastaanotetun pintatekstin analysointia, joka selittää tekstin sisältämät predikaatiot ja niiden väliset suhteet. Tämä analysointi antaa tekstin vastaanottajalle samalla käsityksen tekstin strategiasta, sillä vastaanottaja joutuu tämän oletuksen mukaan tekstiä analysoidessaan purkamaan tekstin eli suorittamaan sen laatimiseen sisältyneet operaatiot päinvastaisessa, tai suunnilleen päinvastaisessa, järjestyksessä kuin tekstin laatija. Siksi vastaanottajan on saatava ja tunnistettava ne merkit, jotka kuvaavat tekstin laadinnassa tapahtuneita predikaatioiden ryhmityksiä, rinnastuksia, alistuksia ja upotuksia. Linearisesta merkkien jonosta hänen on samalla pystyttävä muodostamaan lauseenjäsenten hierarkkiset, syntaktiset suhteet.

Kytkentöjen merkinnät voivat olla joko tunnusmerkillisiä tai tunnusmerkittömiä. Jos esimerkiksi tapahtumasarjaa esittäviä virkkeitä on tiettyssä järjestyksessä ilman erityisiä tunnusmerkkejä (konjunktioita, adverbiaaleja, tiettyjä aikamuotoja tms), tekstin vastaanottaja lähtee oletuksesta, että virkkeiden esittämisjärjestys on sama kuin niiden kuvaamien tapahtumien tapahtumisjärjestys. Jos taas tapahtumat esitetään jossakin muussa kuin tapahtumajärjestyksessä, muutokset on merkittävä. Pluskvamperfekti on esimerkki signaalista, joka usein ilmaisee, että tietty tapahtuma tapahtui ennen jotakin toista tapahtumaa, riippumatta siitä, missä järjestyksessä tapahtumat kerrotaan tekstin pinnalla:

Kun katto romahti, minä olin onneksi jo lähtenyt ulos.

Myös konnektorit ovat tärkeitä kytkentöjen merkkejä. Niistä varsinaiset konjunktiot muodostavat suljetun luokan, jota tavallisesti selostetaan perusteellisesti myös lause- ja virkekieliopin puolella. Konnektiivit sitävastoin ovat avoin luokka, koska niihin kuuluvat kaikki ne ilmaisut, jotka voivat olla apuna kytkettäessä lauseita ja virkkeitä toisiinsa. Voimme tarpeen tullen itse muodostaa uusia konnektiivejä yhdistelemällä erilaisia kielen tarjoamia aineksia.

Lauseopissa on jo kauan tutkittu virkkeen sisäisiä kytkentöjä ja pyritty selvittämään, mitä lauseita voi yhdistää eri menetelmin, ja kuinka tapahtuneet kytkennät on merkittävä. Tekstilingvistiikka voi suuresti hyötyä näistä selvityksistä. Sen näkökulma on kuitenkin laajempi. Sen tehtävänä on tutkia myös virkkeiden välisiä eikä vain niiden sisäisiä kytkentöjä, ja myös tekstistrategiaa eli niitä syitä, joiden vuoksi tekstin laatija on päätenyt tiettyyn predikaatioiden ryhmittymiseen ja kytkentään. On myös tärkeää selvittää niitä kriteerejä, jotka mahdollistavat tai estävät tiettyntyyppisen predikaation kytkemisen tietyllä tavalla tiettyyn toiseen predikaatioon, koska nämä kriteerit rajoittavat tekstin laatijan mahdollisuuksia.

7.2.

Kun halutaan kuvata, kuinka predikaatioita voi ryhmittää ja kytkeä toisiinsa, tarvitaan sellaisia peruskäsitteitä kuin lause ja virke. Ne ovat tarpeellisia sekä kuvattaessa kirjoitetun kielen yksiköitä että pyrittäessä jäsentämään puhuttua kieltä, eli jakamaan puheen virtaa syntaktisesti määriteltäviin yksiköihin.

Lauseen ja virkkeen määritelmiä on kirjallisuudessa paljon, ja opisanasto on kirjavaa. Lingvisti pyrkii yleensä mielellään määrittelemään käsitteensä formaalisesti, eli muodollisesti todettavin ja yksiselitteisin kriteerein, milloin tämä vain on mahdollista. Semanttiset määritelmät, perinteellisesti tyyppiä "lause (tai virke) on täydellisen ajatuksen ilmaus", johtavat nimittäin käyttäjänsä uusiin ongelmiin: mikä on 'täydellinen ajatus' tai 'täydellinen ilmaus'? Lauseen määrittelemisen jaksoksi, joka sisältää jonkin tietyn lauseenjäsenen, lähinnä finiittiverbin, on sekin hankalaa. Esimerkiksi huudahdukset (*apua!*) eivät läheskään aina sisällä finiittiverbiä. Toisaalta on olemassa selviä kahden tai useamman lauseen yhdistelmiä, joilla on vain yksi finiittiverbi, koska rinnasteisten lauseiden yhteisiä jäseniä voi elliptisesti poistaa:

Pekka luki Kalevalaa ja Ville puhelinluettelo.

Ortografinen virkkeen määrittelemisen sellaiseksi tekstin jaksoksi, jonka molemmilla puolilla on piste, ei aina täsmää syntaktisten periaatteiden kanssa. Foneettiset ja fonologiset määritelmät, joiden mukaan virkettä rajoittaa tietynlainen intonaatio, tauotus tms ovat nekin hankalia jo siksi, että puheessa esiintyy usein taukoja keskellä lausettakin.

Tekstin pintarakennetta kuvattaessa on tavallisesti erotettu lause, jolla on tarkoitettu sellaista lauseenjäsen-suhteiden koossapitämää jaksoa, jonka rakenteeseen sisältyy vähintään yksi neksus, ja virke, joka muodostaa tekstissä esiintyvän kokonaisuuden ja johon voi sisältyä useita alistus- tai rinnastussuhteisia lauseita. Etenkin virke on varsin monitahoinen käsite, koska sen koostuminen on irrallisempaa ja siten vapaampaa kuin lauseen. R. Tuomikosken käsitteistöä hiukan muuntaen voi erottaa ainakin viisi eri virketyyppiä:

- a. yksinkertainen virke, johon sisältyy yksi yksinkertainen lause:
Matti meni eilen Porvooseen linja-autolla.
- b. alistussidoksinen virke, joka sisältää yhden päälauseen ja yhden tai useampia alisteisia lauseita, jotka ovat päälauseeseen nähden lauseenjäsenen asemassa (*Kun Martti tuli, olimme kaikki väsyneitä.:* vrt. *Martin tullessa olimme...*, joka on yksinkertainen virke ja jossa kvasilause *Martin tullessa* toimii adverbialina).
- c. rinnastussidoksinen virke, johon sisältyy vähintään kaksi yksinkertaista tai alistussidoksista lausetta, jotka on rinnastettu ilman elliptisiä poistoja: *Kun Kalle tuli, olimme lähdössä, ja kun Maija saapui, olimme jo lähteneet.*
- d. elliptinen virke, jossa rinnasteisista lauseista on poistettu jokin niille yhteinen jäsen. Nämä virkkeet voivat olla sekä yksinkertaisia että alistussidoksia. Vrt. *Viime kesänä dosentti Nieminen suunnitteli ja kirjoitti väitöskirjansa ensimmäisen luvun.*, jossa vain *suunnitteli ja kirjoitti* ilmaisevat virkkeen johdetuksi kahdesta rinnastetusta virkkeestä:

Viime kesänä dosentti Nieminen suunnitteli väitöskirjansa ensimmäisen luvun. Viime kesänä dosentti Nieminen kirjoitti väitöskirjansa ensimmäisen luvun.

Vrt. myös *Isä kuoli ensin ja äiti pian sen jälkeen.*, jossa vain verbi on poistettu jälkimmäisestä lauseesta (koska näillä kahdella lauseella on vain yksi yhteinen finiittiverbi pintarakenteena, finiittiverbin käyttö lauseen kriteerinä on hankalaa).

- e. löyhäliitoksinen virke, johon sisältyy jaksoja, jotka jo sinänsä ovat itsenäisiä virkkeitä ja jotka on kirjoitettu tai äännetty yhtenä kokonaisuutena (kirjoitetussa kielessä usein puolipistettä käyttäen): *Ajattelen; siis olen olemassa.* Löyhäliitoksisen ja rinnastussidoksisen virkkeen raja ei ole aivan selvä, koska rinnastussidoksisen virkkeen osat voivat myös muodostaa omia virkkeitä kuten löyhäliitoksisetkin. Siksi voi olla tarpeen täsmentää löyhäliitoksisen virkkeen määritelmää lisäämällä siihen ehto, jonka mukaan sen lauseita ei saa yhdistää konjunktion avulla. Jos ne ovat konjunktion yhdistämiä, kyseessä olisi tämän mukaan rinnastus eikä löyhä liitos.

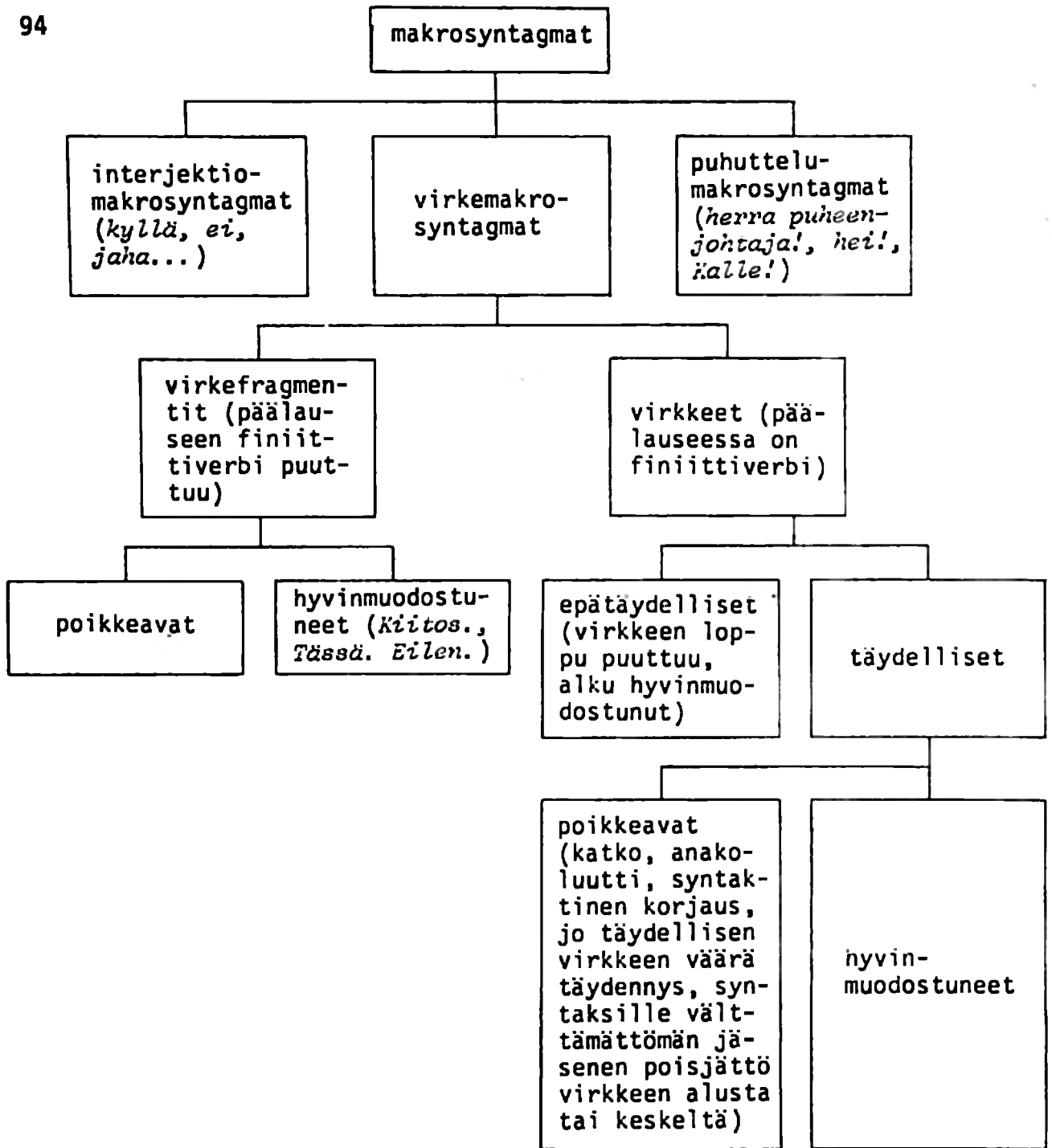
Tämä luokittelu perustuu siis pintamuotojen taksonomiaan. Aivan toisenlaiseen luokitukseen voi päätyä, jos perustaa virkkeen ja lauseen määritelmän sekä virke- ja lausetyyppeihin jakamisen generatiivisen kuvausmallin eikä tekstin pintarakenteen varaan. Kysymys siitä, missä määrin voi tulla toimeen vain yhdellä eli lause-käsitteellä kahden, lauseen ja virkkeen, asemesta on tullut ajankohtaiseksi juuri generatiivisessa kieliopissa. Sen yleiset periaatteet - rekursiivisuus, taloudellisuus - ovat johtaneet vain yhden, S eli *sentence*-käsitteen suosimiseen, ja tämän S:n paikka puukaaviossa ja koostumus määräävät, tuleeko siitä pinnalla traditionaalisen terminologian mukainen virke, lause vai kvasilause (lauseenvastike, attribuutti).¹

Puhuttua kieltä ja poikkeavia tekstejä tutkiville on tarpeen kehittää järjestelmä, joka mahdollistaa puhuttujen tekstien jaon syntaktisiin yksikköihin. Lundin yliopistossa toimiva Bengt Lomanin projekti-ryhmä on puhekieltä tutkiessaan jakanut tekstin niin sanottuihin makrosyntagmaihin eli sellaisiin osiin, joita voi käsitellä syntaktisina yksikköinä. Makrosyntagma on siis sellainen tekstin segmentti, jota pitävät koossa syntaktiset suhteet, lähinnä lauseenjäsensuhteet, ja jota rajaa se, että segmentillä ei ole samanlaisia syntaktisia suhteita naapurisegmentteihinsä. ("En makrosyntagm är ett segment som är internt sammanhållet genom ett nät av syntaktiska relationer och externt avgränsat genom att sådana relationer inte föreligger till angränsande segment.")² Määritelmän sanamuoto edellyttää tarkkaa tietoa siitä, mitkä ovat ne syntaktiset suhteet, jotka oikeuttavat lukemaan segmentin yhdeksi makrosyntagmaksi. Tarkemman käsityksen makrosyntagman luonteesta saa tarkastelemalla sitä taksonomiaa, jonka avulla makrosyntagmaja luokitellaan. Niitä kuvaa seuraava puu:

---

1 Ks. Erik Anderssonin artikkelia (Bibliografia, s. 134).

2 Bengt Loman ja Nils Jörgensen, *Manual för analys och beskrivning av makrosyntagmer* (Lund 1971), s. 9.

7.3.

Seuraavassa esitetään muutamia kytkennän tyyppejä eli niitä erilaisia semanttisia suhteita, joita on olemassa syötökseen sisältyvien predikaadioiden välillä. Tekstissä voi esiintyä semanttiselta kannalta samanlaisia liitoksia kovin erilaisin merkein ilmaistuina. Koska useat näistä merkeistä muodostavat avoimia joukkoja, niiden täydellinen lueteleminen ei ole mahdollista.

Semanttisesti toisiinsa verrattavia liitoksia esiintyy tekstin eri

tasoilla. Laajemmat tekstin yksiköt, esimerkiksi kirjoitetun tekstin kappaleet, voivat olla ensinnäkin ajallisessa suhteessa toisiinsa: kappaleiden järjestys kuvastaa tapahtumajärjestystä. Niiden järjestys voi myös perustua kausaliteettiin: syy esitetään toisessa kappaleessa, seuraus toisessa. Samanlaisia suhteita voimme havaita virkkeiden tai rinnasteisten lauseiden välillä, alistavan ja alisteisen lauseen välillä, sekä kahden tai useamman alisteisen lauseen välillä tai matriisilauseen ja siihen upotetun lauseen (lauseenvastikkeen, kvasilauseen) välillä. Kunkin tutkimuksen tarkoituksesta ja metodiikasta riippuu, mitkä näistä suhteista ovat keskeisimpinä huomion kohteina.

Tästä seuraa myös, että yhteisviitteisyyden ja kytkennän välillä on päällekkäisyyttä. Esimerkiksi *sitten, tämän jälkeen, sen vuoksi* jne merkitsevät samanaikaisesti sekä temporaalista ja/tai kausaalista kytkentää että yhteisviitteisyyttä edeltävässä tekstissä esiintyneisiin lauseenjäseniin tai tekstin osiin. Tutkijan on kussakin tilanteessa päätettävä, lukeeko hän tällaiset elementit viittausainekseksi, liitoksen merkiksi eli konnektiiviksi, vai molemmiksi. Etenkin tyylin tutkijalle, joka haluaa tilastoida tekstin koheesiomekanismeja, luokittelu voi olla tärkeä, koska se määrää tilastoinnin periaatteet. On siis lähdettävä siitä, että yhteisviitteisyydellä ja konjunktioprosessilla on tiettyjä yhteiskytkentöjä. Seuraavassa en ole ottanut huomioon esimerkiksi henkilöön tai paikkaan perustuvia, yhteisviitteisten lauseenjäsenten aikaansaamia liitoksia, vaikka nämäkin voisi periaatteessa hyvin lukea omiksi liitostyypeikseen.

Huomattakoon vielä, että rinnastuksen eri lajit määräytyvät enemmän semanttisten kuin syntaktisten kriteerien mukaan. Rinnasteisten lauseiden rakenteet voivat olla muodoltaan toisistaan riippumattomia. Poikkeuksena ovat mahdolliset ikoniikan vaatimukset ja esteettis-tyylilliset kriteerit, jotka eivät vaikuta perussyntaksin tasolla. Mutta jos rinnasteisiin rakenteisiin halutaan soveltaa elliptistä poistoa (vrt. edellä kappaletta 3.9.), ne on jäsennettävä tätä silmällä pitäen.

7.4.

Additiivinen liitos, jonka merkkinä on usein rinnastuskonjunktio, lisää eli kumuloi tietoa. Sille on yleensä ominaista, että liitosten jä-

senten järjestystä voi muuttaa ilman, että tekstin merkitys muuttuu, niin kauan kuin tietoa todella lisätään. Jos merkitys muuttuu, liitos ei ole puhtaasti additiivinen, vaan siihen sisältyy myös temporaalisia tai kausaalisia merkitysvivahteita.

Rinnastuskonjunktioista, jotka voivat ilmaista myös additiivista liitosta, on tavallisin *ja*. Sen additiivinen käyttö on verrattain epäspesifinen eli vapaa siinä mielessä, että sen avulla voimme kytkeä predikaatioita tai lauseita ilman täsmällisesti ilmaistavia semanttisia rajoituksia. Kytkenän esteet johtuvat pääasiassa tilanteesta.

Virke

Pelle on sairaana ja rikkihapon kaava on H_2SO_4 .

olisi irrallisena omituinen. Kuitenkin se olisi luonteva vastaus kysymykseen "Missä Pelle on? Hänen piti sanoa minulle rikkihapon kaava."

Virkkeen

Ruusut olivat ihania ja niin minäkin tein.

omitusuus johtuu kummallisista syntaktisista ja viitesuhteista. Mutta jopa tämänkin virkkeen hyväksyttävyyys paranee, jos sille esitetään konteksti, joka selittää liitoksen syyn: "Olivatko ne ruusut, jotka lähetin Oskarille, kauniita? Kukkien lisäksi minä vielä maksoin kympin hänen syntymäpäivärahastoonsa."

Virkkeiden välinen additiivinen liitos voi olla tunnusmerkitön ja ilmetä pelkästä yhteisviitteisyydestä ja pragmaattisista suhteista. Jos virkkeitä toisin sanoen linearisoidaan ilman konnektoria, vastaanottaja voi tulkita liitoksen additiiviseksi perustaen tulkintansa yhteisviitteisyyden varaan. Additiivinen liitos on tässä mielessä tunnusmerkitön. Additiivisia liitoksia voi jakaa edelleen eri luokkiin riippuen siitä, millä tavalla ne lisäävät tietoa. Mutta ne ovat yleensä hyvinmuodostuneita vain silloin, kun tekstin semanttinen pintainformaatio todella kasvaa tekstin edetessä. Vertaa esimerkiksi seuraavia virkkeitä keskenään:

Tuo henkilö on nainen ja hän on raskaana.

?Tuo henkilö on raskaana ja hän on nainen.

Jälkimmäisen virkkeen omituisuus johtuu siitä, että sen toinen lause ei lisää informaatiota: raskaana voi olla vain nainen.

7.5.

Temporaalinen liitos ilmaisee predikaatioiden ajallisia suhteita toisiinsa, tilanteeseen ja puhehetkeen. Temporaalisia viitteitä (kuten lokatiivisiakin) voi erottaa ainakin kolmenlaisia. Jotkut ovat absoluuttisia, tekstistä tai puhetilanteesta riippumattomia: *tammikuun 16. päivänä 1975*. Toiset ovat tekstiviitteisiä, jolloin ajan ilmaisu suhteuttaa tapahtuman johonkin toiseen, samassa tekstissä esiintyvään aikaviitteeseen:

Pelle tuli kotiin seitsemältä. *Tuntia myöhemmin* hän lähti elokuviin.

Ja kolmanneksi on tilanneviitteisiä ilmauksia, jotka viittaavat puhehetkeen. Niiden ymmärtämiseksi on tiedettävä, milloin teksti on laadittu, koska niiden merkitys ja totuus muuttuu puhehetken mukana:

Kalle soitti minulle *viisi minuuttia sitten*.

Tekstin temporaalisille liitoksille on siis ominaista juuri *aikasuhteiden* ilmaisu. Ne ilmenevät paitsi konnektiiveistä myös verbin aspektista ja aikamuodosta. Temporaaliset viitteet ja liitokset yhdessä suhteuttavat tapahtumia sekä toisiinsa että puhehetkeen.

Jos tapahtumat kerrotaan tapahtumajärjestyksessä, konjunktio *ja* voi toimia temporaalisenkin lauseliiton merkinä. Jos lauseiden järjestystä muutetaan, muuttuu tällöin myös merkitys:

He menivät naimisiin. He saivat lapsen.

He menivät naimisiin ja saivat lapsen.

He saivat lapsen. He menivät naimisiin.

He saivat lapsen ja menivät naimisiin.

Kielessä on monia keinoja, joilla tapahtumien järjestys voidaan osoittaa silloinkin, kun se eroaa kertomisjärjestyksestä, esimerkiksi

He saivat lapsen vasta kun olivat menneet naimisiin.

He saivat lapsen naimisiin mentyään.

Jos tapahtumien järjestys on merkitty, kertomisjärjestyksen voi alistaa tekstin strategian palvelukseen. Ei ole suinkaan pakko kertoa asioita siinä järjestyksessä, jossa ne tapahtuivat. Tekstin laatija voi halutessaan antaa tekstilleen muita, ehkä tärkeämpiä juonteita kuin pelkän tapahtumajärjestyksen.

Tapahtumien välisiä aikasuhteita on erilaisia. Kielessä on myös keinoja, joilla voidaan ilmaista tapahtumien ajallinen peräkkäisyys tai samanaikaisuus, hetkellisyys tai jatkuvuus, alkamis- ja loppumishetki, ja sitäpaitsi suhteuttaa näitä näkökohtia ja aspekteja toisiinsa. Sekä tapahtumien väliset aikasuhteet että tapahtumien ajallinen suhde esityshetkeen vaikuttavat ilmaisun pintamuotoon. Tätä vaikutusta ilmaistaan paitsi konjunktioiden (*kun, kunnes, jähka, ennenkuin* jne) myös aikamuotojen, verbin aspektien, suomessa objektin sijan, ajan adverbialien, temporaalilauseiden ja niiden vastineiden, ja sen lisäksi vielä mahdollisten selittävien metatekstin luontoisten ilmaisujen avulla, joiden määrä on rajaton ja jotka muodostavat avoimen luokan.

7.6.

Kausaaliset liitokset käsittävät kaikki ne tapaukset, joissa ilmaistaan predikaatioiden syy- ja seuraussuhteita. Myös *ja* voi olla jossain määrin kausaalisuuden värittäjä:

Hän oli väsynyt ja meni sänkyyn.

?Hän meni sänkyyn ja oli väsynyt.

Edellinen lause vaikuttaa luontevammalta, koska sen temporaalinen jär-

jestys kuvaa kausaalisuutta paremmin: on luontevampaa olla väsynyt ja mennä nukkumaan kuin ensin mennä sänkyyn ja sitten olla väsynyt. Temporaalisuuden ja kausaalisuuden välillä on siis tiettyjä siirtymäkohtia: temporaalisuuteen liittyy helposti kausaalisia implikaatioita.

Jos kausaalisuus on selvästi merkitty, tekstistrategia voi jälleen määrätä kausaalisuhteessa olevien lauseiden esitysjärjestyksen:

Koska hän oli väsynyt, hän meni sänkyyn.

Hän meni sänkyyn, koska oli väsynyt.

Finaalisia eli tarkoitusta ilmaisevia, konsekutiivisia eli seurausta ilmaisevia, konditionaalisia, ehtoa ilmaisevia, ja konsessiivisia eli myönnytystä ilmaisevia lauseliitoksia voidaan pitää kausaalisten lauseliittojen alalajeina. Semanttiselta kannalta voi taas pitää toistensa funktionaalina sukulaisina sangen erilaisia ilmaisuja:

Kausaalinen virkeliitos: Kalle oli sairas. Tämän vuoksi (siksi, tästä syystä...) hän meni sänkyyn.

" lauseliitto: Kalle oli sairas, ja siksi meni sänkyyn. Kalle meni sänkyyn koska oli sairas.

" upotus: Sairautensa vuoksi (pakottamana) Kalle meni sänkyyn.

Finaalinen virkeliitos: Kalle meni sänkyyn. Hän teki tämän siksi, että saisi levätä.

" lauseliitto: Kalle meni sänkyyn jotta saisi levätä.

" upotus: Kalle meni sänkyyn levätäkseen.

Konsekutiivinen virkeliitto on läheistä sukua additiiviselle tai kausaaliselle: *Juhani oli laiska. Se hirvitti minua.* Tiukemmin voi konsekutiivista liittoa ilmaista alistaen, jolloin alistavassa lauseessa on suhdetta ilmaiseva sana, *niin, sellainen* tms: *Juhani oli niin laiska että hirvitti. Tämä on sellainen kirjoituskone, että sillä tuskin pääsee suuriin nopeuksiin.*

Konditionaalinen virkeliitos: Tuon sateenvarjon. Teen sen vain siinä tapauksessa, että sää on pilvinen.

" lauseliitto: Tuon sateenvarjon, jos sää on pilvinen.
Jos sää on pilvinen, tuon sateenvarjon.

" upotus on korvattava temporaalirakenteella:
Sään ollessa pilvinen tuon sateenvarjon.

Konditionaalilauseen ja sen päälauseen järjestys tuo mukanaan mielenkiintoisia, tematiikkaan liittyviä lisäongelmia, joita jo sivuttiin edellä kappaleessa 5.9. Olisi nimittäin tutkittava, merkitseekö rakenne konditionaalilause + päälause aina aivan samaa kuin rakenne päälause + konditionaalilause. Vertaa esimerkiksi lauseita

Ellet tule seitsemään mennessä, minä lähden ulos.

Minä lähden ulos ellet tule seitsemään mennessä.

Olisiko edellinen näistä rakenteista tajuttavissa enemmän uhkaavaksi, jälkimmäinen enemmän puhtaan toteamuksen luonteiseksi ehdoksi? Konditionaalirakenteisiin liittyy vielä verbimuotojen ilmaisema ehdon mahdollisuus tai mahdottomuus:

Jos olisit lukenut enemmän, tentti olisi mennyt paremmin.

Jos lukisit enemmän, tentti menisi paremmin.

Jos luet enemmän, tentti menee paremmin.

Nämäkin ovat sellaisia predikaatioiden välisiä suhteita, jotka on merkittävä jo syötökseen sisältyvään predikaatiojoukkoon.

Lopuksi vielä esimerkkejä konsessiivisistä liitoksista:

Konsessiivinen virkeliitos: Kalle pärjäsi tentissä. Näin kävi siitä huolimatta, että hän oli lukenut hyvin vähän.

" lauseliitto: Kalle pärjäsi tentissä, vaikka oli lukenut kovin vähän.

" upotus: Kovin vähän lukeneenakin Kalle pärjäsi tentissä.

7.7.

Adversatiiviset liitokset ovat periaatteessa toisenlaisia. Ne ilmaisevat puhujan asenteita ja ovat siksi lähellä modaliteetteja¹ (vrt. jäljempänä kappaletta 9.3.), kuten seuraavista esimerkeistä käy ilmi:

Tyttö oli kaunis ja älykäs.

Tyttö oli kaunis mutta älykäs.

Hän tunsu monta ranskalaista mutta piti heistä kovasti.

Adversatiivisen *mutta*-konjunktion käyttö ilmaisee tekstin laatijan presuppositioita ja ennakkoluuloja: kaunis tyttö ei tavallisesti ole älykäs, ne jotka tuntevat ranskalaisia eivät yleensä pidä heistä. Adversatiiviset liitokset ovat additiivisia siinä mielessä, että ne eivät voi yhdistää ristiriitaisia väitteitä:

*Kirja oli musta mutta punainen.

vrt. Kirja oli musta ja punainen. = osaksi musta, osaksi punainen.

Ellei presuppositioon sisälly tiettyä adversatiivisesti yhdistettävien predikaatioiden välistä vastakohtaisuutta, adversatiivista liitosta ei voi käyttää. Esimerkiksi lause

Pelle meni konserttiin mutta Maija meni mukaan.

edellyttää, että Pekka ja Maija eivät tavallisesti mene yhdessä (toisen on jäätävä kotiin vaikkapa lapsenvahdiksi). Konsessiiviset liitokset, jotka edellä käsiteltiin kausaaliliitosten alalajina, ovat tavaltaan myös läheistä sukua adversatiiviliitoksille:

---

¹ Additiiviset kytkennät voivat myös ilmaista - tai ehkä pikemminkin välittää - asenteita soveltamalla yhdessä lauseessa ilmaistuja arvostuksia toiseen lauseeseen, nimenomaan rinnastuksissa joihin kuuluu myös, *muuten, samoin, -kin* tms.:

Maija käytti huulipunaa ja Liisakin oli siivottoman näköinen. Kalle sanoi, että Liisa vaikutti oppineelta naiselta, ja Pekka-kin oli hävytön.

Kalle sanoi Villelle, että tämä oli oikeistolainen, ja sitten Ville loukkasi Kallea väittämällä, että tämä oli kommunisti.

Pekka meni konserttiin, vaikka Maija meni mukaan.

Vaikka Pekka meni konserttiin, niin Maija meni mukaan.

Päik Tyttö oli kaunis vaikka olikin älykäs.

Vaikka tyttö olikin kaunis hän oli myös älykäs.

7.8.

Komparatiivinen eli vertaileva liitos perustuu joko virkkeiden tai lauseiden tiettyjen jäsenten välillä vallitsevaan komparatiiviseen yhteisviitteisyyteen tai varsinaisten komparatiivisten konjunktoiden (*kuin, niinkuin, ikäänkuin, kuten*) käyttöön.

7.9.

Disjunctiiviset liitokset ilmaisevat vaihtoehtoa: niitä merkitsevät konjunktioit ovat *tai, tahi, taikka* ja *joko - tai*; vain synonyymejä yhdistävä *eli*; sekä disjunctiivikysymyksen kahta vaihtoehtoa erottava *vai*. Esimerkkejä:

Disjunctiivisia virkeliitoksia: Kalle ei tiennyt kokouksesta. Vai oli-ko niin, että hän unohti tulla?

Kalle meni Lontooseen. Tai hän meni Pariisiin, en tiedä kumpaan.

" lauseliittoja: Kalle meni joko Lontooseen tai Pariisiin. (usein elliptisiä)

Disjunctiivinen liitos on mahdollinen vain jos sen erottamat vaihtoehdot eivät ole hyponyymejä (synonyymejä yhdistettäessä on käytettävä *eli*-konjunktioita). Mahdoton on siksi

*Marjukka söi kalaa tai lohta.

koska *lohti* on *kala*-käsitteen hyponyymi. Mahdollinen olisi sitä vastoin

Marjukka söi lohta tai jotakin muuta kalaa.

koska *lohta* ja *jotakin muuta kalaa* ovat molemmat *kalaa*-käsitteeseen sisältyviä paronyymejä.

7.10.

Spesifioivat liitokset ja esimerkkiliitokset voi tulkita eräänlaiseksi virke- tai lausetason hypero- ja hyponymiaksi. Spesifioiva on liitos, jossa virke tai lause lähemmin selittää jotakin saman tekstin toista virkettä tai lausetta:

Kjell loukkasi itsensä laskuvarjohypyssä. Häneltä katkesi varttinäluu.

Spesifioivan liitoksen merkinä voi olla *näet, nimittäin, tarkemmin sanottuna*, tms konnektiivi. Esimerkkiliitos ei spesifioi koko tapahtumaa vaan antaa siitä vain jonkin esimerkin. Spesifioivan ja esimerkkiliitoksen eroa kuvaisi esimerkiksi seuraava:

Huoneessa oli kolme huonekalua, nimittäin sänky, pöytä ja tuoli.
Huoneessa oli kolme huonekalua, muun muassa sänky.

Esimerkkiliitoksen merkinä voi olla *muun muassa, niiden joukossa, esimerkiksi*, ym konnektiiveja.

Näille sukua on inklusiiviliitos, jossa virke tai lause esittää yhteenvedon (yleensä korkeammalla abstraktiotasolla eli korkeamman asteen kielellä) muutamien tai useiden edeltäneiden virkkeiden tai lauseiden sisällöstä:

Ensin sanomalehti jäi tulematta. Sitten kaadoin kahvia aamutakilleni. Ja lopuksi kissa puri minua varpaaseen. Kaikki nämä katastrofit tapahtuivat ennen kahdeksaa.

7.11.

Kehysliitoksia syntyy, kun tekstin laatija punoo yhteen kaksi tekstin eri kerrosta, kehystävän kertomuksen (joka esimerkiksi ilmaisee, kuka on sanonut jotakin tai mistä jokin tieto on peräisin) ja varsinaisen tiedon. Seuraavassa esimerkissä on kehysosat alleviivattu:

Palkkaliukumat tulisi valtiovarainministeriön kansantalousosaston vt. osastopäällikkö Timo Relanderin mielestä poistaa hintojen hyväksyttävistä korotusperusteista niiden hyödykkeiden osalta, joiden hintoihin julkisella vallalla on mahdollisuus vaikuttaa. Relander sanoi virastopäällikköpäivillä Helsingissä eilen, että palkkojen liukuminen on kuluvan vuoden aikana eittämättä myötävaikuttanut inflaation kiihtymiseen. Hän arvioi edelleen, että palkansaajien keskimääräiset reaalitytulot kasvanevat tänä vuonna 3 - 4 prosenttia viime vuodesta. Tämä nousu johtuu hänen mukaansa käytännöllisesti katsoen kokonaan verohuojennuksesta ja lomaltapaluurahan korottamisesta.

Tekstissä on yksi liitossarja, johon kuuluvat kehystävät lauseet tai kvasilauseet (jotka voivat olla päälauseessa tai sivulauseessa), ja toinen liitossarja, johon sisältyy varsinainen kehyslauseiden ilmaisevan lähteen antama tieto. Teksti punoutuu siis kahdesta eri liitoskerrostumasta.

7.12.

Kaikkien näiden predikaatioiden semanttisia suhteita kuvaavien liitosten lisäksi - jotka kuten sanottu ilmenevät eri tasoilla: tekstin jaksosten, virkkeiden, lauseiden, ja kvasilauseiden välillä - predikaatioita voi vielä yhdistää implisiittinen liitos. Sen voi sanoa myös perustuvan yhteisviitteisyyteen. Sen määrittelyä koetamme aluksi sijoittaa lauseen *Aurinko paistoi* erityyppisiin teksteihin. Koska lauseen aikamuoto vaikuttaa tekstin hyvinmuodostuneisuuteen, sitä voi muuttaa ympäristöön soveltuvaksi.

- (a) Turun Kaupunginteatteri vierailee ensi viikolla Itä-Berliinissä esittäen Kalle Holmbergin ohjaaman Aleksis Kiven "Seitsemän veljestä" Berliinin 18. juhlaviikolla. Aurinko paistaa. Aikaisemmin "Veljekset" ovat vierailleet Tukholmassa ja Göteborgissa.
- (b) Suomalainen vapaa-ajan huonekalusarja on palkittu Lontoossa. Aurinko paistoi. Vapaa-ajan näyttelyn toimikunta valitsi kolme näytteillä ollutta tuotesarjaa näyttelyn parhaiksi.

- (c) Ellei puhelua tilattaessa ilmoiteta puheluluokkaa, se käsitellään tavallisena puheluna. Aurinko paistaa. Jos puhelutilaus myöhemmin muutetaan korkeampaan luokkaan, muutos katsotaan uudeksi, muuttamishetkellä tehdyksi tilaukseksi.
- (d) Väitöskirjan tekijä lähtee liikkeelle opetuksen yleisistä ja ainekohtaisista tavoitteista. Aurinko paistaa. Esitys pyrkii tässä kohdin lyhyteen.
- (e) Connie Stevens istuskelee uima-altaansa reunalla huvilansa edustalla. Aurinko paistaa. Hän kertoo osastaan "Seksisymbolissa" lapsellisen kuiskaavalla äänellä.

Miksi lause *Aurinko paistaa* on luonteva tekstissä (e) - johon se muuten on myös lisätty jälkeinpäin, niinkuin esimerkkeihin (a) - (d) - mutta ei muissa teksteissä? Ilmeisesti siksi, että se kuvaa tekstin maailmaan luontevasti liittyvää aihetta, eli luontoa ja säätä. Ellei tekstin maailmaan sisälly näitä aiheita, lause *Aurinko paistaa* ei siihen luontevasti liity. Tekstissä (a), ja ehkä myös tekstissä (d), lukija voi koettaa tulkita auringon paistamisen metaforaksi, merkiksi siitä, että asiat sujuvat hyvin; tekstissä (d) se tämän tulkinnan mukaan saisi kuitenkin ironisen sävyn. Tekstissä (b) lukija voi havaita yhteyttä vapaa-ajan ja auringon paistamisen välillä, koska vapaa-aika kernaasti vietetään auringossa. Tekstissä (c) lause on selvimmin poikkeava.

Koettakaamme yleistää. Ilman ilmi pantua liitosmerkintää lause voi liittyä tekstiin implisiittisesti, jos sen ja muun tekstin välillä vallitsee semanttinen implikaatio, joka perustuu indeksaaliseen suhteeseen: lauseen ilmaisevien ilmiöiden on voitava esiintyä tekstin maailmassa yhdessä tekstin muiden lauseiden ilmaisevien ilmiöiden kanssa. Tämä on lause- ja virketason vastine sille implikaatiosuhteelle, joka sitoo myös yhteisviitteisiä lauseenjäseniä ja jota tämän kirjan kappaleessa 3.14. kuvailtiin esimerkeillä *valo-varjo*, *tuli-savu*, *jalka-kenkä*, *lap-puliisa-pysäköintisakot*, jne. Virkkeiden väliset indeksaaliset suhteet pohjautuvat ilmeisesti mahdollisuuteen löytää näille virkkeille yhteinen, sisällöllinen inklusiivilause, joka hypernyymisesti kuvaa tekstin maailmaa. Jos tällaista maailmankuvaa rajoittavaa inklusiivilausetta

esittäisi esimerkiksi 'Nyt aion kuvata tilannetta, johon sisältyy luonnon kuvailemista', on *Aurinko paistaa* mahdollinen, jopa sellaisesakin tekstissä kuin

(f) Professori kirjoitti tekstilingvistiikan oppikirjaa. Aurinko paistoi. Mutta professori sen kuin kirjoitti.

Mutta esimerkiksi puhelinluettelon ohjeisiin virke *Aurinko paistoi* ei sovellu.

Nykylingvistiikan tarjoamin keinoin virkkeiden ja lauseiden välisen implikoidun liitoksen mekanismia on hankala kuvata täsmällisesti. Yhtenä mahdollisuutena olisi sanakenttien määrittely ja hyväksikäyttö, koska implikoidusti toisiinsa liittyvillä virkkeillä on usein lauseenjäseniä, jotka sisältävät aineksia samasta sanakentästä. Mutta näin ei aina ole asian laita, esimerkiksi ei tekstissä (f). Ja päinvastaisiakin esimerkkejä on:

(g) Villen naama loisti kuin Naantalain aurinko. Aurinko paistoi. Aurinkokeskeisen maailmankuvan luoja on eturivissä Galileo Galilei. Aurinkoa vastaan pelaaminen on usein epäedullista. Voi hävisi leivältä kuin kaste auringon tieltä.

Aurinko-sanan toisto ei riitä antamaan tekstille hyväksyttävää koheesiota, koska sen virkkeiltä puuttuu koheesiolle tarpeellinen semanttinen implikaatio.

Kuten edellä useissa yhteyksissä, on tässäkin pakko vedota tekstin ilmentämään maailmankuvaan, jos haluaa selittää, miksi teksti (g) on poikkeava, vaikka sen virkkeissä on näennäisesti samaviitteisiä elementtejä: niissähän toistuu sama sana, *aurinko*. Maailmankuvaan perustuva tulkinnan malli olisi seuraava. Tekstiä lukeva tai kuunteleva henkilö vertaa sen luomaa maailmankuvaa omaansa. Jos tekstin maailmankuva on poikkeava, ja jos tätä poikkeavuutta ei tyydyttävästi selitetä, teksti jää poikkeavaksi. Tyydyttäviä selityksiä olisivat esimerkiksi kontekstuaaliset (teksti (g) on ote sanakirjasta, joka esittää esimerkiksi *aurinko*-sanan käytöstä), tilanteeseen perustuvat (tekstin (g)

tuotti potilas psykiatrisella osastolla), tai poikkeavuuden merkintään perustuvat (*näin unta, että...* tai metalingvistinen merkintä: 'Seuraava teksti on omituinen: Villen naama loisti...').

Mutta maailmankuvaan perustuva tekstin tarkastelu liikkuu jo varsinaisen lingvistiikan ulkopuolella, pragmatiikassa. Se pragmatiikan osa, joka niveltyy tekstilingvistiikkaan, on tekstipragmatiikkaa.

Tekstipragmatiikkaan vetoaminen ei oikeuta meitä hylkäämään tekstilingvistiikkaa tai väittämään sitä arvottomaksi. Varsinaisella, kielitieteen käsitteisiin perustuvalla tekstilingvistiikalla on oma tärkeä tehtävänsä koheesiokeinojen selvittämisessä, riippumatta siitä, että kaikki koheesiokeinot eivät ole nykylingvistiikan ulottuvilla. Yleensä tieteen luonteeseen kuuluu sen tutkimusalan rajaaminen eli tietoisuus niistä ongelmista, joita tämän tieteen menetelmin voi selvittää, ja toisaalta niistä, joihin nämä menetelmät eivät riitä tai päde. Ei ole suinkaan häpeällistä tunnustaa, että kaikkia tekstin koheesioon vaikuttavia pragmaattisia tekijöitä ei voi tyhjentävästi tutkia nykyisen kielitieteen välinein. Mutta monet koheesiomekanismit ovat kielitieteen ulottuvilla. Kun ne on analysoitu, kielentutkija voi joko jättää muut ongelmat muille, tai laajentaa omaa perspektiiviään ja omaksua metodeja, jotka sopivat paremmin vaikkapa tekstipragmatiikan tutkimiseen.

Tämän pohdiskelun valossa on vielä syytä palata kysymykseen koheesiovaikutuksesta lauseiden ja virkkeiden hyvinmuodostuneisuuteen. Kappaleessa 1.1. todettiin jo, että teksti voi olla sidostunut, vaikka sen lauseet ovat poikkeavia, ja päinvastoin; hyvinmuodostuneiden lauseiden muodostama satunnainen virkejono ei ole välttämättä tekstuaalisesti sidostunut eli koherentti. Tekstin pragmaattinen hyvinmuodostuneisuus vaatii vielä lisäkriteerin. Vaikka tekstin virkkeet olisivat näennäisesti yhteisviitteisiä, teksti voi kuitenkin olla pragmaattisesti poikkeava. Näin käy, jos sen virkkeet eivät implikoi samaan maailmankuvaan liittyviä ilmiöitä tai selitä, miksi tekstin eri osat liittyvät erilaisiin maailmankuviin. Jos ryhdytään kokeellisesti mittaamaan tekstin hyväksyttävyyttä ja soveltuvuutta siinä merkityksessä, jota käsiteltiin edellä kappaleessa 1.4., on pakko huomioida myös pragmaattisten tekijöiden vaikutus koehenkilöiden suorittamaan tekstin hyvinmuodostuneisuuden arviointiin, kuten yllä kappaleessa 1.5. todettiin.

8. IKONISESTA KOHEESIESTA

8.1.

Ikonisella koheesiolla tarkoitan niitä tekstin koheesioon vaikuttavia ilmiöitä, jotka johtuvat siitä, että jokin tekstin osa on saman tekstin jonkin toisen osan kuva. Jos tämä kuvasuhde eli pinnallinen isomorfia on foneettista, kyseessä on foneettinen ikoniikka. Jos se on fonologista tai syntaktista, on kyseessä fonologinen tai syntaktinen ikoniikka. Ikonista isomorfiaa voi esiintyä myös tekstin korkeammilla abstraktiotasoilla. Romaanissa tai näytelmässä voi esimerkiksi olla henkilöahmojen välisten suhteiden isomorfiaa. Edelleen romaanin eri luvuissa voi ilmetä isomorfiaa esimerkiksi luonnonkuvauksen ja dialogin säännönmukaisessa vuorottelussa. Nämä ilmiöt kuuluvat pikemminkin niin sanottuun narratologiaan eli tekstin sisällöllisen rakenteen tutkimukseen kuin varsinaisen, tekstin koheesiota tutkivan tekstilingvistiikan piiriin.

8.2.

Foneettiseen ikoniikkaan on luettava esimerkiksi tietyn lukijan tapa jaksottaa puhettaan siten että useat lauseet ovat rytmisesti samanmuotoisia, isomorfisia, ja täten toistensa rytmisiä kuvia. Foneettisen ja fonologisen ikoniikan rajana voidaan pitää eri puhujien ja eri esitystapojen vaikutusta. Jos eri puhujat ja esitystavat voivat muuttaa ikoniikkaa, se on foneettista. Jos ikoniikka on puhujasta ja hänen henkilökohtaisesta ääntämis- ja esitystavastaan riippumatonta, se on fonologista.

Se, mitä tekstikoheesio kannalta tässä nimitetään fonologiseksi ikoniikaksi, on suureksi osaksi tuttua asiaa. Monien yhteiskuntien runoudessa useat runon muodot ovat perustuneet ikoniseen koheesioon; runo on jopa määritelty sellaiseksi tekstiksi, jota pitää koossa tietty, usein erittäin tiukka, ikonisuuteen perustuva säännöstö. Näistä fono-

logisen ikoniikan säännöistä on käytetty nimityksiä metriikka ja prosodia. Termi 'metriikka' on kuitenkin aikojen kuluessa saanut verraten täsmällisen, tiettyihin kulttuureihin liittyvän sisällön. Termin 'ikoniiikka' etuna on, että siihen voi sisällyttää, vakiintuneeseen termiin kajoamatta, myös tekstin koheesiota edistävän isomorfian. Metriikka on etenkin runouteen kuuluva termi, kun taas fonologista ikoniikkaa voi yhtä hyvin esiintyä myös proosassa.

Kaikki runous ei suinkaan perustu ikoniikkaan. Runon käsite on pohjimmiltaan sosio- ja psykolingvistinen: laajemmassa mielessä runo on kommunikaatiota, joka tietyssä yhteiskunnassa saa 'runon' funktion eli tajutaan runoksi. Länsimaissa on viime vuosisadan kuluessa suuresti muutettu käsitystä siitä, mikä on runo. Emme enää voi määritellä runoa yksinomaan tiettyihin metriikan kaavoihin sidotuksi tekstin lajiksi. Eräiden runouden lajien - esimerkiksi surrealististen - tunnusmerkit eivät ole saatavissa metriikasta vaan jostakin muualta, esimerkiksi tavasta yhdistää käsitteitä ja ilmauksia. Jos käsitteiden ja niitä ilmaisevien sanojen ja lausekkeiden yhdistäminen on odottamatonta ja yllättävää, se saa nyky-yhteiskunnassamme helposti runollisen leiman. Kieliaainesten odottamaton yhdisteleminen on tiettyssä mielessä erittäin informaatiopitoista. Informaation mittana voi nimittäin pitää myös kollokaation eli sanojen yhdessä esiintymisen todennäköisyyttä: jos tiedämme varmasti, että sana a aina seuraa sana b , ei sana b sisällä informaatiota. Jos taas sana b on yllättävä ja kollokaatiossa ab harvinaisen tai uuden, sen informaatioarvo on myös suuri. Tämän mukaan runo olisi maksimaalisen informaatiopitoista tekstiä. Eräille runoille taas on tunnusomaista erittäin tiivis yhteisviitteisyyden verkosto, johon ei voinnänsä välttämättä liity yllättäviä kollokaatioita.

Fonologinen ikoniikka tutkii siis lähinnä runousopin piiriin kuuluvia säännöllisyyksiä: alkusointua, loppusointua, poljentoa, säkeitä ja säkeistöjä. Jokaisessa näistä on ikoniikan perustana säännönmukainen toisto. Ilman toistoa ei yksi tekstin osa voisi olla saman tekstin toisen osan fonologinen kuva.

Myös metriikan tasolla säännönmukaisen ikoniikan poikkeamista seuraa tietty runollinen efekti. Ikonisuus vaikuttaa tekstin vastaanottajan odotuksiin, ja odotuksista poikkeaminen lisää informaatiota.

Esimerkkinä metrisesta poikkeamasta Hellaakosken "Tuppuran Jussin" alku:

Oli leppeä lauantainen ilta,
 puut puhkesi vihreään,
 kun Tuppuran Jussi tuli kaupungilta
 ja haasteli mielissään:

"Nyt, muijani, nyt on lauantai.
 Ja Jussi litviikkensä sai,
 mut ostoksia teki Jussi,
 ja nyt on tyhjä pussi..."

Säe *kun Tuppuran Jussi tuli kaupungilta* sisältää enemmän painottomia tavuja mitä lukija ensimmäisten säkeiden perusteella olisi odottanut. Tämä herättää huomiota, ja lukija yhdistää herkästi poikkeavan rytmin säkeen sanalliseen merkitykseen: voisikohan rytmi kuvata Jussin kävelytapaa; olisikohan Jussi ehkä ottanut ryydyn? Samoin säe *ja nyt on tyhjä pussi* sisältää vähemmän tavuja ja säepainoja kuin mitä edellisten säkeiden perusteella olisi odottanut, ja sen sisältö saa tämän vuoksi painokkuutta. Taitava runoilija voi poiketa säännöllisistä ikonisista kaavoistaan juuri korostaakseen tiettyjen runon osien sisältöä ja antaa niille merkityksiä, joita sanat sinänsä eivät ilmaise.

8.3.

Syntaktisella ikonikalla tarkoitan niitä tekstin koheesioon vaikuttavia tekijöitä, jotka ilmenevät tekstin syntaktisten pintarakenteiden yhdenmukaisuuksina. Esimerkiksi virkkeet

Ihana neito poimi metsästä kasteisen sinivuokon.

Takkuinen kaakki löysi tallista homeisen leipäpalan.

ovat syntaksin kannalta ikonisessa suhteessa: molempien rakenne noudattaa kaavaa adjektiiviattribuutti + substantiivi subjektina + verbi indikatiivin imperfektin 3. persoonassa + adverbiaali erosijassa + attribuutti + substantiivi genetiivin muotoisessa akkusatiivissa objektina.

Missä määrin nämä kaksi virkettä tajuttaisiin ikoniseksi ja missä määrin niiden esiintyminen voisi antaa tekstille koheesiota riippuu olosuhteista, muun muassa tekstin yleisluonteesta ja ikonisten osien etäisyydestä toisistaan.

Syntaktinen ja fonologinen ikoniikka ovat joskus läheisesti sidoksissa toisiinsa. Runomitoissa, joissa on keesuura, syntaksi ja metriikka kytkeytyvät toisiinsa: keesuura kuuluu fonologiseen ikoniikkaan, koska sen paikan määrää runomitta, mutta se ilmaisee joskus samalla syntaktisten yksiköiden välisiä rajoja. Englannin uusklassisessa runoudessa on yleinen niin sanottu *end-stopped couplet*, jossa runon jokainen säe muodostaa fonologisen yksikön ja jossa säkeiden rajat samalla rajaavat eritasoisia syntaktisia konstituentteja:

Not with more glories, in the ethereal plain,
 The sun first rises o'er the purpled main,
 Than, issuing forth, the rival of his beams
 Launched on the bosom of the silver Thames.
 Fair nymphs, and well-dressed youths around her shone,
 But every eye fixed on her alone.

(Pope, "Rape of the Lock")

Vuorisaarna on esimerkki runollisesta proosasta, jossa ikoniikka on sekä fonologista (toistot, rytmi) että syntaktista (samankaltaiset rakenteet):

Onnellisia ovat murheelliset, sillä he saavat lohdutuksen.
 Onnellisia ovat nöyrät, sillä he perivät maan. Onnellisia ovat
 ne jotka hartaasti toivovat Jumalan tahdon voittavan, sillä
 heidän toiveensa toteutuu...

Eri aikakausien lukijoiden ja kriitikkojen maku on vaihdellut muotivirtausten mukana. Toisinaan on vaadittu, että runon ja proosankin on täytettävä tietyt muodolliset odotukset, kun taas toisinaan on annettu suurempi arvo sille, että teksti on yllättävää ja normeista poikkeavaa. Tämä ero vaikuttaa myös ikonisen koheesion rooliin kirjallisuudessa ja

luonnehtii klassisen ja romanttisen temperamentin vastakohtaa: klassikko arvostaa säännöllisyyttä ja harmoniaa, romantikko epäsäännöllisyyttä.

8.4.

Ikoniset koheesiomekanismit riippuvat kunkin kielen rakenteesta. Esimerkiksi ruotsinruotsissa, jossa sama sana voi saada eri merkityksiä riippuen siitä, äännetäänkö se akuuttina vai graviksena, tietyillä runoilijoilla on ollut pyrkimyksenä rajoittaa loppusoinnut siten, että vain akuutti sointuu akuuttiin ja gravis gravikseen. Tähän ei suomenruotsalainen runoilija helposti pystyisi, koska hänen ruotsissaan ei ole akuutin ja graviksen eroa. On myös sanottu, että trokeinen, alliteraatioon perustuva loppusoinnuton runomitta (Kalevalan runomitta) sopii juuri suomen rakenteelle, kun taas jambiset mitat ovat sopivampia englannille, minkä vuoksi esimerkiksi Longfellow'n kalevalamittainen *Hiawatha* vaikuttaa englanninkielisestä lukijasta teennäiseltä. Tällaisia väitteitä on syytä tarkastella epäillen, koska teennäisyyteen ja luonnollisuuteen vaikuttavat myös lukijan odotukset ja hänen kirjallinen, eikä vain kielellinen, taustansa. Se, että klassisten kielten kvantiteetteihin perustuvat runomitat saivat romaanisissa kielissä väistyä tavulukuun tai painoon perustuvien runomittojen tieltä, on kuitenkin ilmeisessä yhteydessä romaanisten kielten kehitykseen.

8.5.

On vielä mielenkiintoista spekuloida sillä, missä tekstin luomisvaiheessa, eli kuinka syvällä sen generaatiossa, ikoniikka ryhtyy määräämään tekstin muotoa. Onko ikoniikka syvällä, tekstin tuottajan lähtökohtana? Vai onko se pintailmiö, eli kaava johon tekstin laatija vasta loppu- ja viimeistelyvaiheessa sovittaa jo laatimiaan lauseita? Onko ikoniikka eräänlainen muotti, johon sopimattomat rakenteet suodatetaan pois ja johon liittyvä suodatin läpäisee vain muottiin sopivat ja siihen mahtuvat rakenteet? Onko periaatteessa väärin pyrkiä sijoittamaan ikoniikkaa sääteleviä fonologisia ja syntaktisia tekijöitä yhteen ainoaan paikkaan generatiivisessa prosessissa? Ehkä niitä on useanlaisia eri paikoissa? Olisiko erilaatuinen ikoniikka ehkä asetettavissa eri

paikkoihin? Voivatko eri yksilöt ehkä käyttää erilaisia mekanismeja ikonista koheesiota luodessaan?

Näihin kysymyksiin vastaaminen edellyttää muun muassa jonkin tietyn kieliopin teorian ja mallin valintaa. Intuitiivisia käsityksiä ikoniikan roolista tekstin laadinnassa lienee meillä kaikilla. Kun näiden rivien kirjoittaja laatii pikku värssyjä lasten joulupaketteihin, hän tuntee olevansa ikoniikan pauloissa; tärkeintä on runomitta ja loppusointu, ei sisältö. Runomitasta lähtien etsitään rakenteita, jotka jotenkuten liittyvät jouluun, lahjan laatuun ja sen vastaanottajan persoonaan, ja runomitastaan sopimattomat rakenteen suodatetaan pois. Ne runoilijat, jotka ovat kapinoineet säännöllisiä runomittoja vastaan, ovat ehkä kokeneet ikoniikan juuri suodattimeksi, joka estää heitä ilmaisemasta ajatuksiaan ja tunteitaan. Tässä yhteydessä voi myös miettiä, kuinka ikoniikan olemukseen parhaiten sovitettaisiin teorian kuten käsitys eräistä runouden lajeista suullisena kaavarunoutena, 'oral-formulaic poetry'. Muun muassa eräät tutkijat ovat painottaneet, että muinaisenglantilainen runoilija oli henkilö, jolla oli kyky varastoida muistiin suuri määrä valmiita kaavoja, ja tarvittaessa nopeasti etsiä muististaan runoon sopiva kaava, joka täytti ikoniikan, muun muassa allitteraation, vaatimukset. Mutta tällaisiakin hypoteeseja on vaikea suoranaisesti verifioida.

9. TEKSTIN FUNKTIOISTA, METATEKSTISTÄ JA MODALITEETEISTA

9.1.

Tekstilinguistiikkaan kuuluu myös tekstin funktioiden tutkiminen. Kie-
len funktioita tarkasteltaessa tekstin tutkija on pelkän virkkeen tai
lauseen tutkijaa edullisemmassa asemassa. Tämä johtuu siitä, että virk-
keen kieliopillinen muoto ei riitä selittämään, mikä on sen tehtävä
tekstissä. Siten esimerkiksi kysymyslause voi antaa uutta tietoa, sitä
voi käyttää huudahduksen funktiossa, jne. Toisaalta väitelause (*Kyllä-
pä täällä vetää.*) voi olla pyyntö ('ole hyvä ja sulje ikkuna'). Muo-
dolliset ja funktionaaliset piirteet saattavat siten mennä ristiin, ja
voi olla, että vain tekstin tutkija onnistuu käsittämään tätä näen-
näistä ristiriitaa hedelmällisesti. Tiettyä kokonaisfunktiota palvele-
vaan tekstiin voi toki myös liittyä osia, joiden funktiot ovat erilai-
sia kuin tekstikokonaisuuden.

Tekstin tai sen osien funktioita on lueteltu eri tavoin. Yhden ja-
koperiaatteen mukaan funktioita ovat seuraavat:

- a. informatiivinen eli tietoa välittävä
- b. ekspressiivinen, jonka tarkoituksena on ilmaista viestittäjän tun-
teita ja asenteita
- c. influoiva, joka pyrkii ohjaamaan vastaanottajan käyttäytymistä ha-
lutulla tavalla
- d. sosiaalinen, jonka päätarkoituksena on aikaansaada sosiaalista, esi-
merkiksi yhteenkuuluvuuden tunnetta
  - da. faattinen, jonka tarkoituksena on kanavan auki pitäminen
  - db. rituaalinen, johon liittyy sosiaalisen funktion omaava perin-
teinen kaava

e. performatiivinen, jolloin tekstin puhuminen tai kirjoittaminen tiettyjen olosuhteiden vallitessa on samalla teko (esimerkiksi velkakirjan laatiminen, vihkimisseremonian teksti, jne)

f. taiteellinen, jonka kriteerit ovat esteettisiä

Vastaanottajan kannalta tekstillä voi olla myös symptomi- eli oire-funktio: teksti voi antaa viitteitä viestittäjän aikeista ja mielentilasta. Ekspressiivinen funktio ei ole ainoa, joka paljastaa tekstin laatijan tarkoituksia ja mielentilaa. Myös muita funktioita palvelevia tekstejä voidaan tulkita symptomeina.

Funktiot voivat siis mennä päällekkäin: influoiva teksti voi samalla olla ekspressiivistä, rituaalinen samalla taiteellista, jne.

9.2.

Teksteissä voi vielä olla kappaleita, virkkeitä, lauseita tai sanoja, jotka eivät palvele tekstin varsinaista pääfunktioita vaan selventävät vastaanottajalle tekstin sisäistä jäsentelyä ja organisaatiota. Tällaisia tekstin osia nimitän metatekstiksi. Esimerkkejä tekstin osista, joilla on metatekstuaalinen funktio, olisivat seuraavien katkelmien alleviivatut lauseet:

Muistutan ensiksi arvoisia kuulijoitani siitä, että marraskuun 6. päivänä vietetään Lützenin taistelun muistopäivää. Ja nyt kerron, kuinka tätä päivää on sen jälkeen muistopäivänä vietetty...

Esitelmässäni aion ensiksi selvittää muutamia peruskäsitteitä... Tämän terminologisen katsauksen jälkeen siirryn esittämään muutamia yksityiskohtaisia esimerkkejä...

Metateksti voi käsittää kokonaisia virkkeitä tai virkejonoja, lauseita, sanoja ja muotoja. Metatekstin käsitteen tarkka määrittely on tarpeen, jos haluamme päättää, mitkä tietyn kielen ainekset ovat tietyssä tilanteessa nimenomaan metatekstuaalisia. Kaikki tekstiä sitovat kielelliset mekanismit tietenkin osaltaan selittävät tekstin organisaatiota. Mutta selvimmin metatekstiin kuuluvat juuri ne ainekset, joiden

tarkoituksena on kuvata sitä tekstiä, johon ne sisältyvät, eikä antaa tietoa tekstin käsittelemästä aiheesta.

Metatekstuaaliset ainekset ovat avoin kategoria: niitä voi keksiä rajattomasti aina tilanteen ja tarpeen mukaan. Metatekstin rajaaminen riippuu myös siitä, mitä tekstin osia pidämme perusosina. Esimerkiksi seuraavan tekstin pääaiheena on arabimaiden tilanne YK:ssa:

Luotettavat diplomaattiset lähteet New Yorkissa kertovat, että arabimaiden saamat sympatiat YK:ssa ovat edelleen kasvamassa. Näiden lähteiden mukaan on suunnitteilla palestiinalaisten edustajien kutsuminen New Yorkiin lähitulevaisuudessa.

Tiedon alkuperää kuvaavaa kehystä voi pitää metatekstinä. Mutta tällainen metateksti sisältää samalla tiedon alkuperää koskevaa informaatiota. Metatekstin käsite on suhteellinen: jokin tekstin osa on metatekstiä vain sen toiseen osaan nähden. Näiden osien välillä voi esimerkiksi olla kehysliitos, kuten edellä kappaleessa 7.11. todettiin.

Eri kommunikaatiolajit ja tyyli käyttävät metatekstiä eri tavoin. Kirjoitetussa tekstissä kappalejako, otsikot ja muut typografiset keinot selventävät tekstin jäsentelyä. Puhutussa kielessä metatekstin tärkeänä tehtävänä on taukojen, painotuksen ja muiden tekstin jakotusta osoittavien keinojen ohella selventää kuulijoille tekstin organisaatiota. Tekstin varsinaisen informaation kannalta metateksti voi olla tarpeetonta, redundanttia. Mutta metatekstin runsas käyttö on etenkin puhutulle kielelle ominaista, koska se ikäänkuin 'laimentaa' tekstiä, jotta se ei rasittaisi liiaksi kuulijoiden omaksumiskykyä.

9.3.

Tekstissä esiintyvien modaliteettien tarkka rajaaminen tuottaa niin ikään suuria vaikeuksia. Modaliteeteilla tarkoitan käsitteen laajassa mielessä kaikkia niitä keinoja, joita tekstin laatija voi käyttää ilmaistakseen tekstin sisällön suhdetta erilaisiin maailmoihin: tiedon mahdollisuutta, todennäköisyyttä jne. Modaliteetit ovat siis epistemiisiä määreitä. Useat muodolliset keinot - modukset, modaaliset apuverbit, modaliteetteja ilmaisevat adverbialit (mm *varmasti*, *luonnol-*

libesti, ehkä), jne - ovat varsinaisia modaliteettien ilmaisijoita. Mutta laajemmassa semanttisessa mielessä voi modaliteettien funktiossa esiintyä myös muita kielen ilmaisuja, joita on hankalampi tunnistaa. Influoivassa tekstissä kuten poliittisessa vetoomuksessa jo tekstin asiainformaation valinta sinänsä voi ilmaista puhujan tai kirjoittajan asennoitumisen antamiensa tietojen varmuuteen ja todennäköisyyteen. Modaalistakin sisältöä voidaan siis ilmaista monin eri tavoin: tekstin jaksoin, virkkein, lausein, sanoin, muodoin sekä fonologisin ja paralingvistisin keinoin. Aikamuotojen kuten imperfektin ja perfektin ero saattaa ilmaista kirjoittajan modaalisia asenteita kuvaamiinsa tapahtumiin.

Modaliteettien tutkija voi ryhtyä luokittelemaan modaalisia ilmauksia lähtemällä kahden päätyypin välisestä peruserosta. Ensimmäisen tyyppin muodostavat ne episteemisluontoiset ilmaukset tai ilmauksen osat, joissa puhuja tai kirjoittaja eksplisiittisesti selvittää, esittääkö hän asioita varmoina, epävarmoina, ehdollisina, mahdollisina, mahdottomina, jne. Toisen lajin muodostavat ne ilmaukset, jotka osoittavat puhujan tai kirjoittajan asennetta esitettävän asian sisältöä kohtaan: tekstin laatija saattaa olla asiantilasta pahoillaan tai hyvillään, murheissaan tai mielissään, jne. Mutta tässäkin on usein vaikeaa pitää muotoa erillään sisällöstä. Esimerkiksi lauseet

Maija piti taloudestaan hyvää huolta.

Maija oli sekä kitsas että ahne - oikea kitupiikki.

voisivat hyvin kuvata samaa Maijaa. Erona on vain puhujan asenne: edellinen lause antaa Maijasta positiivisen, jälkimmäinen negatiivisen kuvan.

Asenteet voivat näin ollen liittyä miltei erottamattomasti tekstin perusinformaatioon. Vain osa niistä ilmenee eksplisiittisesti tiettyjen kielellisten asennemerkkien avulla. Modaliteettien tutkiminen laajemmissa semanttisissa puitteissa edellyttää menetelmiä, jotka mahdollistavat niiden identifioinnin ja luokittelun myös semanttisten kriteerien mukaan. Eräät muodolliset testit voivat kuitenkin olla luokittelussa apuna. Erilaiset modaalisuutta ilmaisevat adverbiaalit käyt-

täytyvät esimerkiksi eri tavoin kun niitä koetetaan siirtää imperatiiviin tai alkuperäistä lausetta hallitsevaan performatiivilauseeseen:

Tule sisälle! Tule ehdottomasti sisälle! Käsken sinua ehdottomasti tulemaan sisälle! *Käsken sinua valitettavasti tulemaan sisälle!

Kalle valitettavasti tulee. *Sanon valitettavasti, että Kalle tulee.

Kalle tulee varmasti. Tiedän varmasti, että Kalle tulee.

Testi osoittaa, että *valitettavasti* käyttäytyy toisin kuin *ehdottomasti* tai *varmasti*, ja tätä eroa voisi koettaa käyttää hyväksi näiden eri modaliiteettiadverbiaalien merkityseroja määriteltäessä.

10. TEKSTILINGVISTIIKAN SOVELLUKSISTA

10.1.

Tekstilingvistiikalla on ilmeisen runsaasti sovelluksia kielten ja viestinnän opetukseen. Kielen hallintaanhan liittyy olennaisesti kyky omaksua ja toteuttaa erilaisiin tilanteisiin ja tekstin funktioihin soveltuvia tekstistrategioita eikä suinkaan vain taito muotoilla yksittäisiä lauseita tai virkkeitä.

Tämä havainto ei toki ole uusi. Tekstilingvistiikan periaatteita on kauan käsitelty eri otsikkojen alla, muun muassa aina antiikin ajoista lähtien retoriikan osana. Näin ollen voi sanoa, että tekstilingvistiikan tehtävänä on kuroa kiinni kieliopin ja retoriikan välille syntyneitä aukkoja. Tämä tapahtuu sekä tuomalla retoriikkaan tietoa ja käsitteitä kieliopin puolelta että laajentamalla kielioppia retoriikan käsitteillä. Näin voi toivoa saatavan aikaan entistä kokonaisvaltaisempia näkemyksiä kommunikaation luonteesta. Joka tapauksessa modernin lingvistiikan viitekehykset pystyvät useissa tapauksissa edelleen tämentämään perinteellisen retoriikan käsitteitä.

10.2.

Äidinkielen opetuksen perustavoitteita on kommunikaatiokyvyn kehittäminen ja sen ulottaminen tilanteisiin, joissa oppilas ei vielä ole tottunut esittämään ajatuksiaan, tietojaan ja mielipiteitään. Kommunikaatiokyvyn kehittäminen on myös tärkeä kansalaisten tasa-arvoon vaikuttava tekijä: joka ei pysty ajatuksiaan ja tarpeitaan tehokkaasti ilmaisemaan, jää yhteiskunnassa helposti alakynteen. Mutta tehokas kommunikaatio ei ole virkkeen virheettömyyden varassa, vaan se perustuu lauseen ja virkkeen käyttöön tekstin osana, siis tekstistrategian valintaan ja toteuttamiseen.

Oleellisena osana tekstin rakenteen hallinnassa on vuorostaan koheesiomekanismien käyttö. Siksi opetuksessa on syytä pohtia, kuinka

näitä mekanismeja voi tarpeellisilta osin selvittää mahdollisimman yksinkertaisella, mutta silti täsmällisellä ja konkreettisella tavalla. Juuri tässä tekstilingvistiikka voi olla avuksi. Opetustilanne ja oppilaan kehitystaso luonnollisesti määräävät, mitä tekstilingvistiikan käsitteitä tietyllä opetuksen tasolla kannattaa käsitellä sellaisinaan, ja mitä niistä olisi esitettävä epäsuorasti, ilman oppisanastoa ja ikäänkuin varkein ja salassa. Opettajan ja oppimateriaalin laatijan pitäisi joka tapauksessa olla niistä selvillä.

Esimerkkejä kysymyksistä, joita toivon tämän esityksen jo lukijassa herättäneen, olisivat seuraavat:

Voisiko äidinkielen opetuksessa käyttää suoranaisesti tai epäsuorasti hyväksi käsitteitä 'predikaatiojoukko' ja 'tekstivariantti'? Missä tilanteissa olisi hyötyä esimerkiksi opetusmenetelmästä, jossa tietty predikaatiojoukko tekstualisoidaan usealla eri tavalla ja sitten keskustellaan näiden eri tekstivarianttien aikaansaamasta vaikutuksesta, niiden tehosta, tyylistä jne?

Saako tekstilingvistiikasta entistä paremman perustan niiden lineaarisointi-, ryhmitys- ja kytkentämenetelmien tiedostamiselle ja käytölle, joita edellä on lueteltu?

Onko yhteis- ja samaviitteisyys käsitepari, jota voi soveltaa äidinkielen opetukseen? Voisiko oppilaan kommunikaatiokyky parantua ja edistyä, jos esitellään entistä tietoisemmin eri tapoja sitoa lauseita ja virkkeitä toisiinsa erilaisten viittaussuhteiden avulla?

Onko virkkeen rakenteen riippuvuus sitä ympäröivästä tekstistä asia, johon tietyntasoisessa äidinkielen opetuksessa kannattaisi kiinnittää nimenomaista huomiota? Olisiko jonkinlainen, sopivasti yksinkertaistettu, teeman, reeman ja fokuksen käsittely tässä paikallaan?

Ovatko tekstilingvistiset, tekstiyksiköiden sisäistä koheesiota ja tekstijaksojen välisiä rajoja käsittelevät periaatteet omiaan helpottamaan suullisen ja kirjallisen esityksen jäsentelyä ja kappalejakoa?

Puhutun ja kirjoitetun kielen väliset erot ovat osittain myös tekstilingvistisiä. Näihin kuuluvat muun muassa puhutun kielen suurempi redundanssi, sen taipumus käyttää tilanneviitteisiä ilmaisuja, jne. Olisiko näissä havainnoissa aineistoa, jota voisi tuloksellisesti soveltaa äidinkielen opetukseen? Tilanneviitteisen deiksiksen merkitys

painottuisi esimerkiksi sellaisella harjoitustunnilla, jossa oppilas saisi selittää jonkin laitteen rakennetta ja toimintaa suullisesti käyttäen laitetta havaintovälineenä, suullisesti ilman tätä havaintovälinettä, ja kirjallisesti. (Taito sekä ymmärtää että laatia käyttöohjeita on nyky-yhteiskunnassa sangen tärkeä.)

Jos näihin ja moniin muihin samanlaisiin kysymyksiin saisimme myöntävät vastaukset, olisi aika ryhtyä kokeiluihin ja sovelluksiin. Oppimateriaalin laatijoille ja kasvatustieteilijöille avautuisi tässä uusia näkökulmia ja tehtäviä. Myös niille opettajille, jotka ovat opetukseensa jo soveltaneet näitä tekstilingvistiikkaan liittyviä näkökohtia, voi systemaattinen tekstilingvistiikka tarjota rohkaisevaa sivustatukea. Opettajat voivat tällöin entistä järjestelmällisemmin painottaa jo aikaisemmin esittämiään ajatuksia, tietäen että he eivät ole epämääräisten käsitteiden varassa, vaan liikkuvat uusimman kielitieteen keskeisellä alueella.

10.3.

Vieraan kielen opetuksessa voidaan asettaa suunnilleen samat kysymykset kuin äidinkielen puolella, sillä erolla, että oppilailta puuttuu se lähtötaso, joka äidinkielessä on opetuksen perustana. Viime aikoina vieraiden kielten opetuksessa on ryhdytty entistä enemmän painottamaan kommunikatiivisen kompetenssin tärkeyttä eli oppilaan kykyä selviytyä todellisista kommunikaatiotilanteista. Onhan useimmille vieraan kielen opiskelijoille tärkeämpää tulla toimeen vieraalla kielellä kuin puhua tai kirjoittaa sitä virheettömästi. Kommunikatiiviseen kompetenssiin liittyy keskeisenä osana tekstin hallinta. Puheen sujuvuus on osaksi metatekstin ja idiomatiikan nopeaa käyttöä; näiden keskeisten, usein luonteeltaan kaavamaisten seikkojen opettaminen saattaisi olla avuksi juuri sujuvuuden kehittämisessä.

Kontrastiivinen tekstilingvistiikka on myös ainakin teoriassa antoisa tutkimuskohde. Eri kielillä on erilaisia koheesiomekanismeja ja metatekstityyppejä. Virkkeen temaattinen rakenne ilmenee eri kielissä eri mekanismien avulla: morfologisin merkein, sanajärjestyksen avulla, erilaisin paino- ja intonaatiomerkein, tietyille kieliryhmälle ominaisten paralingvististen tehostuskeinojen avulla. Olisiko syytä pyrkiä

entistä tietoisemmin selvittämään esimerkiksi suomen ja englannin tematisointimenetelmien välisiä eroja, joilla tietenkin on kiinteä yhteys näiden kielten perusrakenteiden välisiin eroavuuksiin? Etenkin kielenkääntäjille tematisointi on tärkeä ja vaikea perusongelma, koska se sävyttää tekstin merkitystä ja tyyliä. Muuten tarkka, mutta temaattisesti vääristynyt käännös ei vastaa alkuperäistä tekstiä. Suomen ja englannin tai ruotsin vertailua komplisoi vielä temaattisuuteen läheisesti liittyvä suomen spesies ja niiden keinojen tutkiminen, joilla suomessa ilmaistaan se merkityssisältö, joka eräissä muissa kielissä perustuu artikkelin käyttöön.

Väärinkäsitysten välttämiseksi on ehkä paikallaan vielä painottaa, että tarkoitus ei missään tapauksessa ole tuoda teoreettista tekstilingvistiikkaa sellaisenaan vieraan kielen alkeisopetukseen. Tekstilingvistiikan mahdolliset opetukset on tietenkin ensi sijassa otettava käyttöön epäsuorasti, esimerkiksi oppimateriaalin valinnassa ja harjoitusten laatimisessa. Tekstilingvistiikan käsitteitä voi käyttää sellaisinaan vain niissä tilanteissa, joissa niiden eksplisiittinen määrittäminen on oikotie oppimiseen. Mutta tällöin niitä ei myöskään tulisi välttää, vaikka ne eivät olisikaan sisältyneet perinteiseen kielioppiin.

10.4.

Tekstilingvistiikalla on myös oma panoksensa viime aikoina voimakkaasti kehittyneessä nk. keinoälytutkimuksessa (artificial intelligence). Kun koetetaan rakentaa robotteja, jotka pystyvät jossakin määrin matkimaan ihmisen toimintoja, keskeisenä ongelmana on se, kuinka robotit voidaan ohjelmoida ottamaan vastaan kielellisiä ohjeita ja käskyjä. Koneellinen lauseenjäsennys - joka on samalla koneellisen kääntämisen edellytyksiä - on viime aikoina kiinnittänyt kasvavaa huomiota etenkin virkerajan yli osoittavien viitesanojen sisällön tunnistamiseen. Tässä on samalla tekstipragmatiikka tullut keskeiseksi, koska tekstin ymmärtämiseen ja viitteiden tunnistamiseen liittyy oleellisena osana myös sen maailmankuvan ja presuppositioiden tunteminen. Robotille olisi esimerkiksi virke

Hauet söivät suuriakin ahvenia, vaikka ne olivat piikkisiä, koska ne olivat äskettäin kuteneet.

hankala, ellei sen maailmankuvaan sisälly tieto, että ahvenet ovat piikkisiä mutta hauet eivät ole, ja että kalat yleensä ovat nälkäisiä kutemisen jälkeen.

10.5.

Yksi psykolingvistiikan keskeisistä tutkimusongelmista on se, kuinka ihminen havaitsee, ymmärtää ja muistaa puhuttua ja kirjoitettua kieltä sekä omaksuu ja käyttää hyväkseen kielen välittämiä viestejä. Metodina on usein käytetty erilaisten kielellisten ilmaisujen esittämistä koehenkilöjoukolla, jonka vastauksia tutkitaan tiettyjen, mahdollisimman tarkasti eristettyjen muuttujien valossa. Puhutun kielen havaitsemista ja ymmärtämistä on siten tutkittu esimerkiksi antamalla koehenkilöiden kuunnella erilaisia kielen rakenteita nauhoitetun taustahälyn häiritsemänä, jolloin on pyritty selvittämään, mitkä ilmaisutyypit tajutaan ja ymmärretään helpommin ja mitkä huonommin, ja mistä syystä. Kirjoitetun kielen havaitsemista ja ymmärtämistä on tutkittu muun muassa takistoskooppisin menetelmin, joiden avulla voidaan säädellä havaintoon käytettävää aikaa. Monien muiden menetelmien ohella myös psykolingvistit käyttävät nk cloze-metodeja, joissa tekstistä poistetaan tiettyjä osia (esimerkiksi joka kolmas, neljäs, viides tai kuudes sana), jotka koehenkilöiden tulee täydentää. Näissä kokeissa on selvästi ilmennyt, että ympäröivällä tekstillä, sen aiheen tai sisällön tuntemisella sekä tilanneympäristöllä voi olla aivan ratkaiseva vaikutus. Kieltä tulkitessamme käytämme hyväksi laajaa eritasoisten tulkintavihjeiden verkostoa, johon oleellisena osana kuuluvat tulkittavaa ilmaisua ympäröivä teksti ja tilanne. Siksi ilmaisut havaitaan ja ymmärretään helpommin tekstiyhteydessä kuin irrallisina. Tämän vuoksi psykolingvistiikassa on viime aikoina kiinnitetty yhä suurempaa huomiota juuri kontekstin ja tilanneympäristön vaikutukseen. Tämän vaikutuksen tutkiminen ja kontekstin kontrollointi kokeiden laadinnassa vaatii tekstilingvistiikan apua.

Tällaiset psykolingvistiset kokeet antavat välttämätöntä taustatiet-

toa myös erilaisten oppilaitosten kielentestaukselle. Kielitaidon mittaaminen on luonnollisesti keskeinen alue kielten opetuksessa, sillä testausta tarvitaan sekä kielitaitoa ja siten oppilaiden valmiuksia tai opetuksen tehokkuutta mittaavana että opetusta ohjaavana välineenä. Psykolingvistien ja kielitestien laatijoiden välinen ero perustuu lähinnä siihen, että psykolingvisti joutuu tavallisesti oletamaan koehenkilöiden olevan samanlaisia, koska hän haluaa pitää kokeisiin sisältyviä kielen rakenteita muuttujina, kun taas kielitaitoa mittaavan testin laatija pitää testiä vakiona, sillä hänen tehtävänsä on arvioida yksilöiden välisiä suorituseroja. Jos saavutustestin laatija haluaa mitata testattavien kykyä käyttää kieltä todellisissa tilanteissa, eli näiden nk kommunikatiivista kompetenssia, hänkin joutuu pohtimaan, millä tavoin mittavälineen osioille voidaan antaa sopiva teksti- ja tilanneyhteys. Tekstilingvistiikka pystyy antamaan testin laatijalle apua osioiden kontekstualisointiin liittyvissä ongelmissa.

Psyko- ja sociolingvistiikkaan liittyy läheisesti myös dialogin tutkimus, jonka suorittaminen edellyttää tekstilingvistisiä viitekehelyksiä. Vuoropuhelun tutkimisessa ovat tekstilingvistiikan kannalta kiintoisia esimerkiksi eri puhujien tekstistrategioiden suhteet toisiinsa, puheenvuoroja yhdistävät viittaussuhteet sekä asenteita ja henkilösuhteita kuvaavat modaliteetit.

10.6.

Siltana tekstilingvistiikasta kirjallisuudentutkimukseen on tyyliintutkimus. Tyyliä tutkittaessa on usein lähdetty toteamuksesta, että tyyli on tilanteeseen sidottua kielenkäyttöä, jota voi tarkastella esimerkiksi selvittämällä eri tilanteisiin liittyvien eri tekstijoukkojen eroja ja yhtäläisyyksiä. Tajuamme siis tyylin vertailun tuloksena, koska eroja ja yhtäläisyyksiä voi todeta vain vertailemalla. Ne vertailtavien tekstijoukkojen piirteet, joiden esiintymiset ovat merkittävästi erilaisia, ovat tyyli-merkkejä.

Näitä merkkejä voivat olla mitkä tahansa tekstin kielelliset ominaisuudet: äänteelliset, sanastolliset, syntaktiset. On huomattava, että myös tietyt virkkeiden väliset sidosmekanismit ja koheesioon vaikuttavat piirteet saattavat olla tietyille tyyli-merkkeille ominaisia. Siksi tyyliintutkijat tarvitsevat apuvälineitä tekstilingvistiikasta.

Kielellinen tyyllintutkimus ei voi tyytyä vain tyyllillisen vaikutelman impressionistiseen kuvaukseen. Sen tehtävänä on selvittää ne kielten piirteet, jotka aiheuttavat tekstien välisiä eroja. Koska tutkimus koskee piirteiden esiintymiä teksteissä, se johtaa usein tilastointiin: saattaahan tietyn sanan tai rakenteen runsas tai vähäinen käyttö olla tärkeä tyyllillinen ominaisuus. Myös tekstilingvistisiä tyyli-merkkejä voi tilastoida. Mutta kuten tilastoinnissa yleensä, laskennan edellytyksenä on laskettavien ilmiöiden tarkka määrittely: ei kannata laskea ennenkuin tietää, mitä laskee. Jos aineiston käsittely tapahtuu tietokoneen avulla, perusongelmana on syötös; kone ei nimittäin pysty analysoimaan tekstiä. Kaikki ne piirteet, joita toivomme koneen laskevan, on tämän vuoksi otettava huomioon ja merkittävä jo syötösvaiheessa. Tekstilingvistiikan nykytilanteessa onkin pulmana juuri mahdollisten tekstilingvististen tyyli-merkkien määrittely. Jos ne osataan määritellä, ne voidaan myös merkitä ja niitä voidaan laskea sekä käsitellä myös tietokoneella. Mutta pelkkä materiaalin keruu ja tilastointi ei johda mielenkiintoisiin tuloksiin, ellei jo syötösvaiheessa pystytä täsmällisesti määrittelemään niitä rakenteita, jotka mahdollisesti ovat tyyllin kannalta tärkeitä.

Toisena siltana tekstilingvistiikasta kirjallisuudentutkimukseen on rakenteellinen kirjallisuudentutkimus eli narratologia sekä siihen läheisesti liittyvä kirjallisuussemiotiikka. Semiotiikalla tarkoitetaan tiedettä, joka tutkii kaikkia viestintäjärjestelmiä ja jonka perustajiksi mainitaan amerikkalaiset filosofit Charles Peirce ja Charles Morris ja nytemmin myös lingvisti Roman Jakobson. Semioottisista järjestelmistä luonnollinen kieli on vain yksi. Liikennemerkkit, korttipelit, raha, eläinten viestintäjärjestelmät (eli zoosemioottiset systeemit) jne ovat myös semiotiikan tutkimuskohteita. Semiootikko etsii merkitystä välittäviä rakenteita myös tekstin korkeammilta tasoilta, ei vain sen pinnasta. Romaanin, novellin tai näytelmän rakenteesta saattaa siten löytyä useita eritasoisia rakenteita: henkilöihin liittyviä, tilanteisiin liittyviä, tekstin organisointiin liittyviä, jne.

Rakenteellisella kirjallisuudentutkimuksella on tosin modernia semiotiikkaa syvemmät juuret. Yhtenä juurena on retoriikka. Toinen pääjuuri johtaa siihen formalistiseen kirjallisuudentutkimukseen, joka

lähti liikkeelle Venäjällä - Petrogradissa ja Moskovassa - ensimmäisen maailmansodan aikoina, ja jonka herätteet jatkuivat Prahan koulukunnan lingvistiikassa ja kirjallisuudentutkimuksessa myös sen jälkeen, kun formalismi oli Neuvostoliitossa julistettu pannaan. Vladimir Proppin venäläisen kansansadun rakennetta koskevia tutkielmia siteerataan usein yhtenä rakenteellisen kirjallisuudentutkimuksen päämallina. Propp päätyi nimittäin teoriaan, jonka mukaan venäläiset kansansadut itse asiasa koostuvat rajallisesta määrästä henkilötyyppejä ja rajallisesta määrästä tilannetyyppejä, joita kukin satu tai satutyyppi yhdistelee eri tavoin. Näiden satujen rakenneosat ovat siis samat; niiden erot ovat osasten eri yhdistelmien tuotetta.

Amerikkalainen kielitieteellinen strukturalismi erotti toisistaan niin sanottuja eemisiä eli rakenteellisesti merkityksellisiä, ja eettisiä eli funktion kannalta merkityksettömien yksityiskohtien avulla kuvattuja kielen piirteitä (foneemi - allofoni, morfeemi - allomorfi). Yhdysvalloissa ovat kuitenkin vain verraten harvat, etupäässä antropologiset lingvistit ja Kenneth L. Piken johtamat tagmeemikot, koettaneet järjestelmällisemmin soveltaa käsiteparia eeminen ja eettinen laajempien yksiköiden kuten tekstien tutkimiseen. Behavioristinen strukturalismi amerikkalaisessa muodossaan (ns. Bloomfieldilainen strukturalismi) innoitti kuitenkin ranskalaista antropologia Claude Lévi-Straussia, jonka strukturalismi vuorostaan toimi herätteenä ranskalaiselle neostrukturalismille. Tämän johtohenkilöitä ovat Roland Barthes, A. J. Greimas, Tzvetan Todorov, Julie Kristeva ynnä useat muut. Ranskalainen neostrukturalismi on vuorostaan toiminut mallina useille semiootikoille muun muassa Italiassa ja Kööpenhaminassa. Tarton yliopistossa toimiva Jurij Lotmanin semiootikkoryhmä nauttii myös suurta arvontoa strukturalistisen kirjallisuudentutkimuksen harrastajien parissa.

Semiotiikka on siis tyypillinen kattotiede, jonka alle mahtuu paljon erilaisia tutkimuskohteita. Muun muassa kielitiede on tässä mielessä vain semiotiikan osa. Syynä siihen, että semiotiikka voi osaltaan stimuloida tekstilingvistiikkaa, on se, että semiotiikka etsii viestintään liittyviä rakenteita laajemmalla alalla kuin perinteellinen kielitiede. Kun kielitieteilijät ovat ahertaneet lauseen ja virkkeen sisäisten ongelmien kimpussa, semiootikot ovat jo alunperin etsi-

neet teksteistä virkettä suurempia rakenteita, ja siten hekin, edetessä laajemmista puitteista suppeampiin, päätyneet tekstilingvistiikkaan yhtenä oman tieteesä alaosana. Samanaikaisesti myös varsinaiset lingvistit ovat omasta suppeammasta perspektiivistään havainneet, että lauseen ja virkkeen tutkiminen vaatii tekstin ja tilanteen ottamista huomioon. On mielenkiintoista todeta, että samoihin ongelmiin on näin päädytty eri tahoilta.

10.7.

Tekstilingvistiikan soveltaminen makroilmiöiden tutkimiseen lähtee siis oletuksesta, että tekstin - esimerkiksi kertovan tekstin - rakenne voidaan hajottaa tiettyihin osiin eli alkioihin, jotka muodostavat systeemejä ja rakenteita. Romanin henkilöt muodostavat yhden tällaisen systeemin. Kunkin henkilön kuvaus muodostaa tämän lisäksi oman systeeminsä, joka saattaa esiintyä hajallaan romaanin eri osissa ja koostua osittain suoranaisestä sanallisesta henkilökuvauksesta ja osittain epäsuorasta, henkilön käyttäytymiseen nojaavasta kuvauksesta. Jotta lingvistiikan menetelmiä voitaisiin analogisesti soveltaa näiden makroilmiöiden analyysiin, on edellytettävä, että makroilmiöiden määrä on rajallinen, kuten kielen yksiköiden (foneemien, morfeemien, jne). Näitä makroilmiöiden rajallisia kategorioita tiettyjen sääntöjen avulla yhdistellen kertoja voi luoda rajattoman määrän kertomuksia, samoin kuin kieltä käyttävä henkilö voi rajallisten yksiköiden ja sääntöjen avulla luoda rajattoman määrän virkkeitä. Jos tämä analogia hyväksytään, kirjallisuudentutkija voi käyttää metodeja, jotka muistuttavat periaatteessa kielioppia. Kirjallisuudentutkija voi pyrkiä luettelemaan tiettyyn kirjallisuuden lajiin liittyvät yksiköt ja antamaan ne säännöt, joiden avulla näitä yksiköitä voidaan yhdistellä kertomuksiksi. Täten voisi syntyä esimerkiksi henkilökuvauksen 'kielioppi', henkilöiden välisten suhteiden kuvailemisen 'kielioppi', fyysisen ympäristön kuvailemisen 'kielioppi', sosiaalisen ympäristön kuvailemisen 'kielioppi', jne.

Tekstin kielellinen pintarakenne ei tämän näkemyksen mukaan edusta vain yhtä ainoata, varsinaisesti kielellistä systeemiä, vaan siihen kätkeytyy kokonainen eri systeemien muodostama semioottinen verkosto.

Kullakin pintarakenteen yksiköllä on tietty merkitys kunkin systeemin sisällä, ja systeemit saattavat olla hierarkkisessa suhteessa toisiinsa. Myös korkeampien asteiden systeemien sisältämien vaihtoehtojen valintaa voi pitää tekstin semioottisen informaation osana. Tästä seuraa, että jos tietyillä kielen yksiköillä ja rakenteilla on tehtäviä ja merkityksiä samanaikaisesti useassa eri systeemissä, tekstin kokonaismerkitys eli sen välittämä kokonaisinformaatio kasvaa.

10.8.

Olisi siis jo sinänsä hyvä, jos tekstilingvistiikka voisi antaa sivustatukea kieltenopettajien ja kirjallisuudentutkijoiden pyrkimyksille nähdä tekstejä kokonaisuuksina ja painottaa kontekstin ja tilanteen vaikutusta yksittäisten virkkeiden rakenteeseen. Vielä parempi olisi, jos tekstilingvistiikan tarjoamat viitekehukset voisivat näitä pyrkimyksiä suoranaisesti edistää ja tehostaa. Tekstilingvistiikan määrittelemien ongelmien olemassaolo on jo ajat sitten jouduttu käytännössä tiedostamaan. Tämä vahvistaa edelleen käsitystä tekstilingvistiikan tarpeellisuudesta ynnä siitä, että tarvitsemme myös soveltavaa tekstilingvistiikkaa.

Kielen olemukselle on yleensäkin ominaista, että kielen käyttäjän kompetenssi sisältää sääntöjä, joita kielitiede ei vielä ole pystynyt analysoimaan ja ilmaisemaan. Nimenomaan tekstilingvistiikka on ala, jonka eritasoiset ilmiöt odottavat tutkijaansa, selvittäjäänsä ja myös soveltajaansa. Jos tämän kirjan esittämät peruskäsitteet voivat osaltaan edistää tätä tutkimus- ja kokeilutyötä, esitykseni on täyttänyt tehtävänsä.

KÄSITEHAKEMISTO

Tämä käsitehakemisto viittaa tärkeimpien oppisanojen esiintymiin vain niissä kohdin, joissa oppisanojen merkitystä on pyritty määrittelemään.

- additiivinen liitos 95
- adversatiivinen liitos 101
- alistussidoksinen virke 92
- alloteksti 30
- anaforinen viite 32, 33
- antonymia 33, 43
- autosemanttinen virke 33, 47

- bifokaalinen lause 74

- disjunkttiivinen kysymys 81
- disjunkttiivinen liitos 102
- dislokaatio 64

- eksakti toisto 34
- eksistentiaalinen presuppositio 76
- eksoforinen viite 32, 33
- ellipsi 37
- elliptinen virke 92
- erottamaton osa 45
- esimerkkiliitos 103

- finaalinen liitos 99
- fokaalinen permutaatio 74
- fokus 74
- fokusoitu lauseenjäsen 74

- foneettinen ikoniikka 108
fonologinen ikoniikka 108
fragmentti 40
funktio, tekstin 114
- hyperonyymi 43
hyponymia 33, 43
hyponyymi 43
hyväksyttävyyys 10
- identtisyys 33
ikoniikka 31
ikoninen koheesio 108
implikaatio 33, 45
implisiittinen liitos 104
indeksaalinen suhde lause- ja virketasolla 105
indeksaalinen viittaussuhde 33, 45
inklusiiviliitos 103
itseriittoinen virke 33, 47
- kappale 50
kataforinen viite 32, 33
kausaalinen liitos 98
kehysliitos 103
kieliopillisuus 10
kieltolauseen fokus 88
kognitiivinen verkosto 19
koheesio 8
kommentti 60
komparaatio 43
komparatiivinen liitos 102
konditionaalinen liitos 99
konsekutiivinen liitos 99
konsessiivinen liitos 99
kontrastiivinen lausepaino 77

- konverssi-ilmaukset 66
koreferenssi 33, 34
korvaaminen 33
kysymysfokus 85
kytkentä 24, 31, 89
- latentti sidos 49
lause 91
lauseenjäsenkysymys 83
liitos 95 - 104
linearisointi 23
lisäys (vastauksessa) 81
lohkorakenne 75
löyhäliitoksinen virke 92
- makrosyntagma 93
malli 17
metateksti 115
metriikka 109
modaliteetti 116
mukautuva vastaus 81
muunneltu toisto 35
- paronymia 33, 44
poisto 33, 37
pragmaattinen referenssi 34
predikaatio 17
presuppositio 16, 76
propositionaalinen presuppositio 76
prosodia 109
- reema 60
referenssi 30, 32
remaattinen sijoituspaikka 62
riippuvainen virke 33, 47

- rinnastussidoksinen virke 92
ryhmitys 24
- samaviitteisyys 33, 34
satunnainen virkejono 8
semanttinen implikaatio 105
semanttinen rinnasteisuus 33
semanttinen verkosto 19
sidosjäsen 32
sidosjäsenjoukko 32
sisältyvyys 33
soveltuvuus 11
spesifioiva liitos 103
substituutio 33
synonymia 36
synsemanttinen virke 33, 47
syntaktinen ikoniikka 108, 110
syötös 22
- teema 60
teemadynaaminen analyysi 73
teeman toisto 74
teemaprogressio 74
teksteemi 30
teksti 8
tekstijakso 50
tekstin funktio 114
tekstipragmatiikka 107
tekstistrategia 19, 23
tekstistrategian vaikutusala 25
tekstivariantti 27
tekstiviitteinen referenssi 34
temaattinen permutaatio 63
temaattinen sijoituspaikka 62
temaattisesti neutraali sijoituspaikka 62

tematiikka 30
temporaalinen liitos 97
teoria 17
tilanneviitteinen referenssi 34
toisto 33, 34
toisto (vastauksessa) 81
topiikki 60
topikalisaatio 65
torjuva vastaus 81
tunnusmerkillinen kytkentä 90
tunnusmerkitön kytkentä 90
tyylillinen synonymia 37

vaihtoehtokysymys 81
vaikutusala 71
vastakohtaisuus 33
vetäytyvä vastaus 81
viittaussuhde 30, 32
viitteisyys 32
virke 91
välttävä vastaus 81

ydin (vastauksessa) 81
yhteisviitteisyys 33
yksinkertainen virke 92

zeugma 39

BIBLIOGRAFIA

Tekstilingvistiikan bibliografia on jo kerinnyt kasvaa sangen laajaksi. Tämän luettelon tarkoituksena ei ole viitata kirjan lähteisiin, vaan antaa lukijalle jatko-opiskelun pohjaksi sopivia viitteitä muutamaiin perustaviin tekstilingvistiikkaa koskeviin yleiskatsauksiin ja esimerkkeihin tekstilingvistiikan eri alueisiin liittyvistä erikoistutkimuksista. Kielitieteen eri bibliografiat ja *Language and Language Behavior Abstracts* sisältävät runsaasti viitteitä tekstilingvistiikkaa koskevaan aineistoon. Suuri osa uudemmasta kieliopin tutkimuksesta, jonka tuloksia esitetään paitsi erikoisteoksissa myös kymmenissä eri aikakauslehdissä, sivuaa tavalla tai toisella tekstin tutkimusta. Alla mainittu Wolfgang Dresslerin ja Siegfried J. Schmidtin toimittama *Textlinguistik* (1973) on kommentoitu erikoisbibliografia, joka jo nyt kaipa täydennystä. *Poetics* ja *Semiotica* ovat niitä aikakauslehtiä, jotka omistavat erityistä huomiota nimenomaan tekstilingvistiikalle, ja *Zeitschrift für germanistische Linguistik* julkaisee hyödyllisiä, selvin otsikoin varustettuja referaatteja ajankohtaisista artikkeleista. Psykolingvistiikan puolella *Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour* on viime vuosina julkaissut muutamia artikkeleita, joissa on huomioitu tekstiyhteyden vaikutuksia kielen perkeptioon ja ymmärtämiseen ja joiden bibliografiat antavat lähtökohtia kielipsykologisesti värittyneen tekstilingvistiikan tarkastelulle.

Agricola, Erhard, 1972, *Semantische Relationen im Text und im System*.
The Hague and Paris: Mouton.

Andersson, Erik, 1974, "Sentence and Clause: A Taxonomy in a Generative Framework". Sisältyy kokoelmaan N. E. Enkvist (toim.), *Reports on Text Linguistics: Four Papers on Text, Style and Syntax*. Meddelanden från Stiftelsens för Abo Akademi Forskningsinstitut 1, Abo.

- Bartsch, Renate, ja Theo Vennemann, 1972, *Semantic Structures*. Frankfurt am Main: Athenäum Verlag.
- Bellert, Irena, 1970, "On a Condition of the Coherence of Texts". *Semiotica*, 2, 335 - 363.
- Bolinger, Dwight L., 1957, *The Interrogative Structures of American English*. Proceedings of the American Dialect Society, No. 28, University of Alabama Press.
- Bouazis, Charles (toim.), 1973, *Essais de la théorie du texte*. Paris: Éditions Galilée.
- Breuer, Dieter, 1974, *Einführung in die pragmatische Texttheorie*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Chabrol, Claude (toim.), 1973, *Semiotique narrative et textuelle*. Paris: Librairie Larousse.
- Chafe, Wallace L., 1970, *Meaning and the Structure of Language*. Chicago & London: University of Chicago Press.
- Cummings, D. W., John Herum & E. K. Lybbert, 1971, "Semantic Recurrence and Rhetorical Form". *Language and Style*, 4, 195 - 207.
- Dahl, Østen 1969, *Topic and Comment. A Study in Russian and General Transformational Grammar*. Acta Universitatis Gothoburgensis. Slavica Gothoburgensia 4, Stockholm.
- (toim.), 1974, *Topic and Comment, Contextual Boundness and Focus*. Papiere zur Textlinguistik 6. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Daneš, František, 1964, "A Three-Level Approach to Syntax." *Travaux linguistiques de Prague*, 1, 225 - 240.
- 1970, "Zur linguistischen Analyse der Textstruktur". *Folia Linguistica*, 1, 72 - 78.
- (toim.), 1974, *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague: Academia Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences.
- Dik, Simon, 1968, *Coordination*. Amsterdam: North Holland Publishing Company.

- Dressler, Wolfgang, 1970, "Modelle und Methoden der Textsyntax". *Folia Linguistica*, 1, 64 - 71.
- 1971, *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Dressler, Wolfgang, & Siegfried J. Schmidt, (toim.), 1973, *Textlinguistik*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Enkvist, Nils Erik, 1973, "'Theme Dynamics' and Style". *Studia Anglica Posnaniensia*, 5, 127 - 135.
- 1974a, *Stilforskning och stilteori*. Lund: CWK Gleerup Bokförlag.
  - 1974b, "Några textlingvistiska grundfrågor". Sisältyy kokoelmaan U. Telemán & T. G. Hultman (toim.), *Språket i bruk*, 172 - 206. Lund: Liber Läromedel, Gleerups.
- Firbas, Jan, 1964a, "From Comparative Word-Order Studies". *Bmo Studies in English*, 4, 111 - 128.
- 1964b, "On Defining the Theme in Functional Sentence Analysis". *Travaux Linguistiques de Prague*, 1, 276 - 280.
- Gal'perin, I. R., 1974, "O ponjatii 'tekst'". *Voprosy Jazykoznanija* 1974: 6, 68 - 77.
- Goldmann-Eisler, Frieda, 1972, "Pauses, Clauses, and Sentences". *Language and Speech* 15, 103 - 113.
- Gordon, David & George Lakoff, 1971, "Conversational Postulates". *Papers from the Seventh Regional Meeting*. Chicago Linguistic Society, Chicago, 63 - 84.
- Greenbaum, Sidney & Randolph Quirk, 1970, *Elicitation Experiments in English. Linguistic Studies in Use and Attitude*. London: Longmans.
- Grivel, Charles, & A. Kibédi Varga (toim.), 1974, *Du linguistique au textuel*. Assen/Amsterdam: Van Gorcum.
- Gruber, Jeffrey, 1969, "Topicalization in Child Language" teoksessa David A. Reibel & Sanford A. Schane, *Modern Studies in English. Readings in Transformational Grammar*, 422 - 447. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, Inc.

- Gülich, Elisabeth, Klaus Heger & Wolfgang Raible, 1974, *Linguistische Textanalyse*. Papiere zur Textlinguistik 8. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Gülich, Elisabeth, & Wolfgang Raible (toim.), 1972, *Textsorten. Differenzierungskriterien aus linguistischer Sicht*. Frankfurt/Main: Athenäum Verlag.
- Hakulinen, Auli, 1974, "On Some Movement Rules in Finnish". *Papers from the First Scandinavian Conference of Linguistics*, Department of Linguistics, University of Göteborg, 149 - 162.
- Halliday, M. A. K., 1967 & 1968, "Notes on Transitivity and Theme in English." *Journal of Linguistics*, 3 (1967), 37 - 81 & 199 - 244, & 4 (1968), 179 - 215.
- & Ruqaiya Hasan, *Cohesion in English*. London: Longmans. Valmisteilla.
- Harris, Zellig, 1952. "Discourse Analysis" ja "Discourse Analysis: A Sample Text." *Language*, 28, 1 - 30 & 474 - 494.
- 1968, *Mathematical Structures of Language*. New York jne: Interscience Publishers.
- Hartmann, Peter, & Hannes Rieser, (toim.), 1974, *Angewandte Textlinguistik*. Papiere zur Textlinguistik 2. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Harweg, Roland, 1972, "Stilistik und Textgrammatik." *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*, 2, 71 - 82.
- Hasan, Ruqaiya, 1968, "Grammatical Cohesion in Spoken and Written English, I." *Programme in Linguistics and English Teaching*, Paper 7. London: Longmans.
- Hendricks, William O., 1973, *Essays on Semiolinguistics and Verbal Art*. The Hague & Paris: Mouton.
- Hiz, Henry, 1969, "Referentials." *Semiotica*, 1, 136 - 166.
- Hutchins, W. J., 1971, "Semantics in Three Formal Models of Language." *Lingua*, 28, 201 - 236.
- Ihwe, Jens, 1972, *Linguistik in der Literaturwissenschaft. Zur Entwicklung einer modernen Theorie der Literaturwissenschaft*. München: Bayerischer Schulbuch-Verlag.

- Ihwe, Jens, 1974, *On the Validation of Text Grammars in the 'Study of Literature'*. Papiere zur Textlinguistik 4. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Ikola, Osmo, 1964, *Lauseopin kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Isenberg, Horst, 1972, "Überlegungen zur Texttheorie". Jens Ihwe (toim.), *Linguistik und Literaturwissenschaft. Ergebnisse und Perspektiven, I*. Frankfurt/Main: Athenäum Verlag, 150 - 172.
- Jelitte, Herbert, 1973 - 74, "Kommentierte Bibliographie zur Sovet-russischen Textlinguistik", *Linguistische Berichte* 28, 83 - 100, sekä 29, 75 - 92.
- Karlsen, Rolf, 1959, *Studies in the Connection of Clauses in Current English*. Väitöskirja, Bergen.
- Karttunen, Lauri, 1968a, "What Do Referential Indices Refer to?", Santa Monica: Rand Corporation P - 3854 (moniste).
- 1968b, "What Makes Definite Noun-Phrases Definite?", Santa Monica: Rand Corporation P - 3871 (moniste).
- 1969a, *Problems of Reference in Syntax*. Väitöskirja, Indiana University. Lyhennelmä: *Dissertation Abstracts* 30:7 (1970), 511 - 518.
- 1969b, "Discourse Referents", *International Conference of Computational Linguistics (COLING)*, Preprint No. 70. Stockholm: Forskningsgruppen för kvantitativ lingvistik (KVAL).
- Kinnander, Bengt, 1959, *Sammanhangsanalys. Studier i språkets struktur och rytm*. Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala Universitet, 5. Uppsala.
- Kreuzer, Helmut et al. (toim.), 1972, "Textlinguistik". Erikoisnumero, *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*, 2, Heft 5.
- Källgren, Gunnel, 1972, *Restriktioner på verbfrasframflyttning eller ULV i fårakläder*. Papers from the Institute of Linguistics, University of Stockholm, 13.

- Labov, William, & Joshua Waletzky, 1967, "Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience" teoksessa June Helm (toim.), *Essays on the Verbal and Visual Arts*. Seattle & London, American Ethnological Society, 12 - 44.
- Lakoff, Robin, 1971, "If's, And's and But's about Conjunction", teoksessa Charles J. Fillmore & D. Terence Langendoen (toim.), *Studies in Linguistic Semantics*, 115 - 150. New York jne: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- Lingvistika Teksta*, 1974. *Materialy Naučnoj Konferencii*, Čast' I - II. Ministerstvo vyššego i srednego special'nogo obrazovanija SSSR.
- Loman, Bengt, & Nils Jörgensen, 1971, *Manual för analys och beskrivning av makrosyntagmer*. Lund: Studentlitteratur.
- Longacre, Robert E., 1972, "Taxonomy in Deep and Surface Grammar". *Preprints of the XI Congress of Linguists at Bologna 1972*, 785 - 801.
- Lotman, Ju. M., 1972, *Die Struktur literarischer Texte*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Lybbert, E. D., & D. W. Cummings, 1969, "Rhetorical Syntax, Economy, and the Theme-Rheme Distinction." *Language and Style*, 2, 244 - 256.
- Maas, Utz, & Dieter Wunderlich, 1972, *Pragmatik und sprachliches Handeln: Mit einer Kritik am Funkkolleg 'Sprache'*. Frankfurt am Main: Athenaion.
- Mayenowa, Maria Renata (toim.), 1971, *O spójności tekstu*. Wrocław, Warszawa jne: Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk.
- Mohan, Bernard A., 1974, "Do Sequencing Rules Exist?" *Semiotica*, 12, 75 - 96.
- Oomen, Ursula, 1973, *Linguistische Grundlagen poetischer Texte*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Palek, Bohumil, 1968, *Cross-Reference. A Study from Hyper-Syntax*. Acta Universitatis Carolinae, Philologica Monographia XXI. Praha: Universita Karlova.

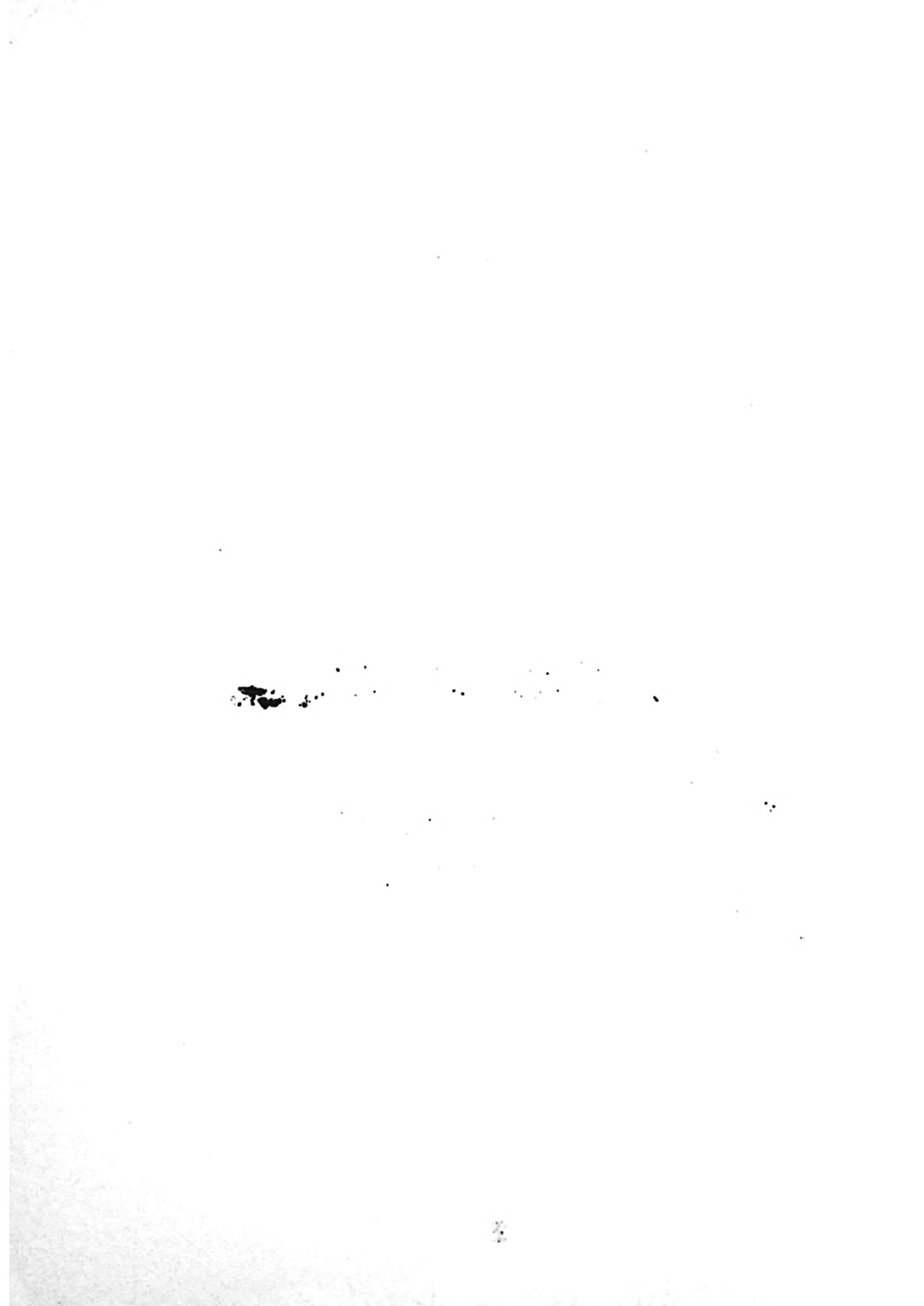
- Petöfi, János S., 1971a, *Beiträge zu einer ko-textuellen Texttheorie*. Vaitöskirja, Umeå.
- 1971b, *Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie*. Frankfurt am Main: Athenäum Verlag.
  - 1975, *Vers une théorie du texte*. Papiere zur Textlinguistik 9. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Petöfi, János S., & Hannes Rieser (toim.), 1973, *Studies in Text Grammar*. Dordrecht & Boston: D. Reidel Publishing Company.
- 1974, *Probleme der modelltheoretischen Interpretation von Texten*. Papiere zur Textlinguistik 7. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Posner, Roland, 1972, *Theorie des Kommentierens*. Frankfurt am Main: Athenäum Verlag.
- Postal, Paul M., 1971, *Cross-Over Phenomena*. New York jne: Holt, Rinehart & Winston, Inc.
- Prince, Gerald, 1973, *A Grammar of Stories*. The Hague & Paris: Mouton.
- Projektgruppe Textlinguistik, Konstanz (toim.), 1974, *Probleme und Perspektiven der neueren textgrammatischen Forschung I*. Papiere zur Textlinguistik 5. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Robinson, W. P., & Susan J. Rackstraw, 1972, *A Question of Answers, I - II*. London & Boston: Routledge & Kegan Paul.
- Rommetveit, Ragnar, 1974, *On Message Structure*. New York: John Wiley & Sons.
- Rüttenauer, Martin (toim.), 1974, *Textlinguistik und Pragmatik. Beiträge zum Konstanzer Textlinguistik-Kolloquium 1972*. Papiere zur Textlinguistik 3. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Schmidt, Siegfried J., 1973, *Texttheorie*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Sacks, Harvey, Emanuel A. Schegloff & Gail Jefferson, 1974, "A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation." *Language*, 50, 696 - 735.
- Sgall, Petr, 1967, "Functional Sentence Perspective in a Generative Description." *Prague Studies of Mathematical Linguistics*, 2, 203 - 225.

- Sigurd, Bengt, 1974a, "Svenskan som forskningsobjekt." *Humanistisk forskning*, 2, 1 - 5.
- 1974b, "Experiment med text." *Papers from the Institute of Linguistics, University of Stockholm*, 25.
- Sinclair, John, & R. M. Coulthard, 1975, *Towards an Analysis of Discourse. The English Used by Teachers and Pupils*. London: Oxford University Press.
- Siro, Paavo, 1964, *Suomen kielen lauseoppi*. Helsinki: Tietosanakirja.
- Smaby, Richard M., 1971, *Paraphrase Grammars*. Dordrecht-Holland: D. Reidel Publishing Company.
- Stempel, Wolf-Dieter (toim.), 1971, *Beiträge zur Textlinguistik*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Thun, Nils, 1971, *Theme and Rheme. A Dichotomy in Current Sentence Analysis*. Moniste, Umeå Universitet.
- Tuomikoski, R., 1969a, "Lauseiden ja virkkeiden terminologiasta". *Virittäjä*, 1, 62 - 68.
- 1969b, "Yleiskielemme korrelaattisuhteista". *Juhlakirja Paavo Siron täyttäessä 60 vuotta*, 205 - 222. Vammala.
- 1969c, *Asemoisilmausten luokittelusta*. Suomi 114: 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tyl, Zdenek (toim.), 1970, *A Tentative Bibliography of Studies in Functional Sentence Perspective*. Praha: Československá akademie věd, Ústav pro jazyk český.
- Van Dijk, Teun A., 1971, *Moderne literatuurtheorie. Een experimentele inleiding*. Amsterdam: Van Gennep.
- 1972, *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*. The Hague & Paris: Mouton.
- 1973, "Text Grammar and Text Logic" teoksessa J. S. Petöfi & H. Rieser (toim.), *Studies in Text Grammar*. Dordrecht & Boston: D. Reidel Publishing Company.

- Van Dijk, Teun A., Jens Ihwe, János S. Petöfi & Hannes Rieser, 1972, *Zur Bestimmung narrativer Strukturen auf der Grundlage von Textgrammatiken*. *Papiere zur Textlinguistik* 1. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Vennemann, Theo, 1973a, "Explanation in Syntax" teoksessa John P. Kimball (toim.), *Syntax and Semantics*, II, 1 - 50. New York and London: Seminar Press.
- 1973b, "Warum gibt es Syntax?" *Zeitschrift für germanistische Linguistik*, 1.3, 257 - 283.
- Wikberg, Kay, 1974, *Yes-No Questions and Answers in Shakespeare's Plays. A Study in Text Linguistics*. Väitöskirjan käsikirjoitus, Abo Akademi.
- Winograd, Terry, 1972, *Understanding Natural Language*. Edinburgh: University Press.
- Wunderlich, Dieter, 1972, *Linguistische Pragmatik*. Frankfurt am Main: Athenäum Verlag.
- Vuoriniemi, Jorma, 1973, *Ollin kieli nykysuomen kuvastimena*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Yli-Vakkuri, Valma, 1973, "Suomen virke ja lause." *Sananjalka* 15, 24 - 37.

5. Krs Kielet Y

Enkivist

800/801

**HELSINGIN YLIOPISTON
KASVATUSTIETEIDEN OSASTON KIRJASTO**

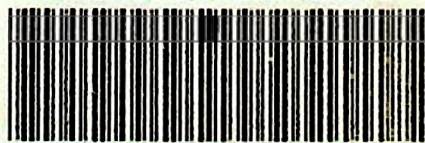
**HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI**

**HELSINGIN YLIOPISTON KIRJASTO
HELSINGFORS UNIVERSITETS BIBLIOTEK
HELSINKI UNIVERSITY LIBRARY**

**KESKUSTAKAMPUKSEN KIRJASTO
CAMPUSBIBLIOTEKET I CENTRUM
CITY CENTRE CAMPUS LIBRARY**

Tämän professori Nils Erik Enkvistin kirjan tarkoituksena on avartaa lukijan kielentuntemusta myös tekstin eikä vain lauseen tai virkkeen kannalta ja luoda perustaa syvällisemmälle tekstilingvistiikan opiskelulle. Kirjan punaisena lankana on tekstilingvistiikan peruskäsitteiden luetteleminen. Lukuisien esimerkkien avulla tekijä pyrkii ratkaisemaan eräitä juuri tälle kielentutkimuksen haaralle ominaisia ongelmia. Kirjan rakennetta tukevat käsitehakemisto sekä laaja bibliografia.

HY KASVATUSTIET.TIEDEKUNNAN
KIRJASTO/NILSIÄNKATU

1090087755

ISBN 951-662-163-5